

H.MEHMED HANDŽIĆ

UVOD U TEFSIRSKU I HADISKU NAUKU

II IZDANJE

SARAJEVO 1972.

H. MEHMED HANDŽIĆ

UVOD U TEFSIRSKU I HADISKU NAUKU

II IZDANJE

SARAJEVO 1972.

H. MEHMED HANDŽIĆ

UVOD U TEFSIRSKU I HADISKU NAUKU

Izdavač: GAZI HUSREVBEGOVA MEDRESA u Sarajevu

Za izdavača: ABDULAH DERVIŠEVIĆ

Korektor za srpskohrvatski tekst: KASIM HADŽIĆ

Korektor za arapski tekst: IBRAHIM TREBINJAC

Tehnički urednik: MUHAMED RADONČIĆ

Štampa: NIP »Oslobođenje«, Sarajevo

Za štampariju: PETAR SKERT

PREDGOVOR I IZDANJU

قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَوَكَّلْتُ فِيكُمْ أَمْرَيْنِ
لَنْ تَضِلُّوا مَا تَمَسَّكْتُمْ بِهِمَا: كِتَابَ اللَّهِ
وَسُنَّةَ رَسُولِهِ.

Božji poslanik Muhammed-alejhisselam iza sebe ostavio nam je dva vodiča u vjeri, koji će nas, ako ih se budemo kako treba pridržavali, uvijek voditi sreći i spasu, a čuvati nas od zablude. Ta dva vodiča su Božija knjiga Kur'ani-azimuššan i Alejhiselamov hadis ili sunnet. Oko toga dvoga razvile su se dvije vjerske nauke, koje su bez sumnje najvažnije islamske vjerske nauke. To su tefsirska i hadiska nauka. Ovaj »UVOD« daje najnužniju pred-spremu onome ko se želi baviti tima dvjema naukama.

Pisac.

I.

UVOD U TEFSIRSKU NAUKU

Riječ »Kur'an«

Arapska riječ »Kur'an« je po svom obliku infinitiv (masdar), koji u našem jeziku prevodimo glagolskom imenicom. Prema tome riječ »Kur'an« znači čitanje ili sakupljanje. Korijen ove arapske riječi su ova tri glasa: ك ر ء . U svim oblicima koji su izvedeni iz ovoga korijena proteže se jedno glavno značenje, a to je »sakupiti«.

Kur'an se čita ili, kako mi obično kažemo, uči, te je stoga i nazvan Kur'anom tj. čitanjem. Neki islamski učenjaci smatraju, da je Kur'an nazvan tim imenom zato, što u sebi sakuplja i sadrži (od قرأ sakupiti) ajeta, sure, zapovijedi, zabrane, obećanja, prijetnje, vijesti o prošlim narodima itd. Po ovom bi riječ »Kur'an« u slobodnom prijevodu na naš jezik značila »zbirku«.

To je značenje riječi »Kur'an« sa jezične strane, dok ta riječ u islamu označuje Božiju knjigu, koja je preko meleka Džibrila objavljena posljednjem Božijem poslaniku Muhammedu-alejhisselam. Ona je Božiji govor koji nadmašuje ljudsku moć i snagu. Čitanje te knjige i izgo-

varanje njenih riječi je Bogu milo i vjerom preporučeno djelo — ibâdet. Ta je knjiga potpuno sačuvana i do nas je došla pouzdanom predajom — tevaturom. Zbog toga u njenu autentičnost i ispravnost nikako ne sumnjamo. Napisana je u »Mushafu«, koji je cijelu sadrži. To je sadržaj definicije kojom učenjaci usuli-fikha definišu pojam »Kur'ana«. Na arapskom jeziku ta njihova definicija glasi:

الْقُرْآنُ هُوَ اللَّفْظُ الْمُنَزَّلُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْإِعْجَازِ بِسُورَةٍ مِنْهُ الْمَتَعَدِّ بِتِلَاوَتِهِ الْمَكْتُوبُ بَيْنَ دَفْتَيْ الْمَصْخَفِ الْمَنْقُولُ إِلَيْنَا تَوَاتُرًا.

Mushaf u kome je ispisan Kur'an mi vanredno poštujemo. Prema vjerskim propisima mi ga bez abdesta ne smijemo ni dotaknuti, a kada je čovjek džunub, ne smije, ne okupavši se, ni jednog ajeta iz Kur'ana, makar to bilo i napamet, ni pročitati niti izgovoriti.

Druga imena »Kur'ana«

U samom Kur'anu Kur'an je nazvan sa više imena. Od tih imena je na prvom mjestu »Kur'an«, o kome smo u prošlom poglavlju kao najvažnijem imenu zasebno govorili. Kao primjer spomenućemo dva ajeta u kojima se spominje ime Kur'an. Prvi ajet glasi:

إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَقُصُّ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَكْثَرَ الَّذِي هُمْ فِيهِ يَخْتَلِفُونَ.

»Ovaj Kur'an priča Izraeličanima većinu onoga, u čemu se oni razilaze.« Drugi ajet glasi:

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَذَا الْقُرْآنَ.

»Mi ćemo tebi ispričati najljepšu vijest time što ti objavljujemo ovaj Kur'an.« Osim ovih dvaju ajeta riječ »Kur'an« spomenuta je u Kur'anu još na nekih sedamdeset mjesta. Iza imena Kur'an važna su i ova imena:

1. Furkân tj. Knjiga koja dijeli i rastavlja istinu od neistine (od فرق rastaviti). Kur'an spominje ovo ime i kaže:

تَبَارَكَ الَّذِي نَزَّلَ الْفُرْقَانَ عَلَى عَبْدِهِ لِيَكُونَ لِلْعَالَمِينَ نَذِيرًا.

»Uzvišen je Onaj koji je spustio (objavio) Furkân svome robu (Muhammedu a. s.) da bude svijetu onaj koji će ih opominjati.«

2. Kitâb tj. knjiga. Kur'an kaže:

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَى عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا.

»Hvala Bogu koji je svome robu objavio Kitâb (knjigu) i nije u njemu dao da bude nesuglasja.«

3. Zikr tj. opomena, spomen. Kur'an kaže:

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ.

»Zaista smo Mi poslali ovu opomenu i zaista ćemo je Mi čuvati.«

4. Tenzîl tj. spuštanje, objava. Jedan kur'anski ajet glasi:

وَإِنَّهُ لَتَنْزِيلُ رَبِّ الْعَالَمِينَ.

»I zaista je on (Kur'an) objava Gospodara svih svjetova.«

Osim ovih imena neki islamski učenjaci navode još neka imena koja su u Kur'anu spomenuta, ali ne kao prava imena, nego kao atributi Kur'ana. Od tih su: nûr — svijetlo, mev'iza — savjet, burhân — jasni dokaz, hudâ — naputak, bejân — jasno tumačenje, hakîm — mudri, itd.

Objava Kur'ana

Kur'an je od Boga Muhammedu-alejhisselam objavljan postepeno za dvadeset i tri godine njegova poslanstva. O objavljanju Kur'ana govori nam i sam Kur'an. U jednom se ajetu kaže:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ.

»Mjesec ramazan je onaj mjesec u kome je objavljen Kur'an.« U drugom se ajetu veli:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ.

»Mi smo ga (Kur'an) objavili u vrijednoj noći (lejlei-kadru).« Treći ajet glasi:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةِ مُبَارَكَةٍ.

»Mi smo ga objavili u jednoj blagoslovenoj noći.« Drugi i treći ajet govori sigurno o jednoj te istoj noći, koja je po prvom ajetu bez imalo sumnje u mjesecu ramazanu.

Kako cio Kur'an nije odjedanput Alejhisselamu objavljen za jednu noć, a niti za jedan mjesec, to se islamski učenjaci u pogledu shvatanja i razumijevanja gore navedenih ajeta razilaze na nekoliko mišljenja, od kojih ćemo mi istaknuti tri kao najvažnija i najpoznatija:

1. Neki islamski učenjaci smatraju da se u gore navedenim ajetima govori o početku objavljivanja Kur'ana, a ne o objavi cijelog Kur'ana, jer je prva objava Kur'ana i prvo pojavljivanje meleka Alejhisselamu bilo zbilja u mjesecu ramazanu i to u posljednjem desetku njegovu kada se Alejhisselam bio povukao u pećinu Hirâ radi ibadeta.

2. Druga grupa islamskih učenjaka je mišljenja da je cio Kur'an odjedanput za jednu noć poslan na način doličan samoj stvari na nama najbliže nebo ⁽¹⁾ (السَّمَاءُ الدُّنْيَا),

¹⁾ Kur'an spominje da ima sedam nebesa (السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ). Šta se pod ovim tačno misli, to nam nije u tačine poznato. Znamo samo to, da su to dijelovi ovog velikog svemira, u kome je zemlja pa i sav sunčani sistem samo tek jedna mala tačka. Neki noviji islamski učenjaci, tvrdeći da je sedam nebesa sedam planetskih putanja, mišljahu da su pronašli novost i saznali nešto od neizmjerne važnosti. Međutim, ako se to mišljenje malo dublje promotri, zapaziće se da nije tačno, jer broj planeta je sa zemljom osam, a po novijim nalazima devet. Osim toga iz Alejhisselamovih se hadisa razumije da kod takozvanog »Sidretul munteha-a« prestaje sav materijalni svijet, a »Sidretul munteha« je na

a zatim je postepeno prema potrebi za dvadeset i tri godine dostavljen samome Alejhisselamu. Noć u kojoj se rečeno slanje Kur'ana dogodilo bila je uzvišena noć »Lejlei-kadra«, koja je svakako u mjesecu ramazanu.

3. Treći zastupaju mišljenje da je Kur'an u dvadeset mahova kroz dvadeset godina svake godine u jednoj noći, koja je bila »Lejlei-kadr« poslan na nama najbliže nebo. Svake godine je poslano onoliko koliko će u toku te godine biti Alejhisselamu objavljeno. Mjesto dvadeset neki spominju broj dvadeset i tri i kažu da je Kur'an za dvadeset i tri Lejlei-kadra kroz dvadeset i tri godine slan na nama najbliže nebo, a onda odatle postepeno dostavljan Alejhisselamu.

Između navedenih mišljenja prvo izgleda kao najshvatljivije. Ono se ujedno slaže sa historijskim podacima, koji tvrde da je prva objava Alejhisselamu bila u posljednjem desetku mjeseca ramazana.

Drugo mišljenje je među islamskim učenjacima dosta rašireno. Toga je mišljenja i Abdullah ibni Abbas, Alejhisselamov stričević, koji je bio na glasu u poznavanju Kur'ana i njegova tumačenja. To njegovo mišljenje spominje hadiski učenjak Hâkim u svome djelu Mustedreku i doslovce kaže:

عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ قَالَ: «أُنزِلَ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً إِلَى سَاءِ الدُّنْيَا فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ ثُمَّ نَزَلَ بَعْدَ ذَلِكَ فِي عِشْرِينَ سَنَةً.»

»Kur'an je ukupno poslan na najbliže nebo, a onda je postepeno za dvadeset godina objavljen Alejhisselamu.« Ovu predaju ocjenjuje sam Hâkim i kaže da je vjerodostojna, jer odgovara uslovima vjerodostojnosti predaje koje traže hadiski učenjaci Buharija i Muslim (صحيح على شرط). الشيخين).

sedmom nebu. Iz ovog se daje zaključiti, da iza sedmog neba nema više ni zvijezda ni sunca ni sunčanih sistema. Ovo nam pokazuje da je shvatanje da je sedam nebesa sedam planetskih putanja očita pogreška, jer iza sedam planetskih putanja postoji još mnogo sistema i one zapravo u svemiru ne znače što drugo negoli jednu sićušnu tačku.

Kroz dvadeset i tri godine Alejhisselamu je objavljivano, prema potrebi, nekad pet, nekad deset, nekad manje, a nekad više ajeta. Nekad je zasebno objavljena i po koja riječ u kojem ajetu (kao što je bio slučaj sa riječima *غَيْرِ أُولِي الضَّرَرِ*). Nekad su odjedanput bile objavljene i cijele sure kao što je bio slučaj sa ovim surama: »Fatiha«, »Ihlas«, »Tebbet«, »Nasr«, »Murselat«, »Muavvi-zetân«, s malim izuzetkom sura »En'âm« itd.

Mušrici su Alejhisselamu prigovarali, zašto mu nije cio Kur'an odjedanput objavljen kao što su tako objavljene neke prijašnje nebeske knjige. Kur'an to spominje u ovom ajetu:

وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا نُزِّلَ عَلَيْهِ الْقُرْآنُ جُمْلَةً وَاحِدَةً. كَذَلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا.

»Oni koji ne vjeruju kažu: Zašto mu nije Kur'an odjedanput u cijelosti poslan? Mi smo to tako učinili, da ustavimo srce tvoje, i Mi smo ga postepeno poslali.« U ovom se ajetu spominje ujedno i odgovor na njihovo predbacivanje i kaže se, da je svrha toga što Kur'an nije odjedanput u cijelosti objavljen to, da se okrijepi i ojača srce Alejhisselamovo, jer kad se bude objava svaki čas ponavljala, to će uvijek Alejhisselamu davati podstreka i davati mu snagu od časa do časa. Veza između njega i Boga biće neprestano podržavana. Kad nevjernici što predbace, odmah nakon njihova predbacivanja će im se jasan odgovor u objavi dati. Ajet koji neposredno stoji poslije gornjeg ajeta glasi:

وَلَا يَأْتُونَكَ بِمَثَلٍ إِلَّا جِئْنَاكَ بِالْحَقِّ وَأَحْسَنَ تَفْسِيرًا.

»Nikad ti neće ništa predbaciti, a da ti Mi ne pošaljemo istinu i najbolje objašnjenje.« Osim toga i svijet će moći lakše pamtit i kur'anska ajeta, kada budu ona postepeno objavljivana. Lakše će primati i usvajati kur'anske naredbe i zabrane, kada one budu postepeno dolazile. Na to nas upozorava ovaj ajet:

وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَى مُكْتَبٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا.

»Mi smo Kur'an razdijelili da bi ga ti polako svijetu čitao i mi smo ga postepeno objavili.«

Ovakva objava bila je i Alejhisselamu lakša, jer on nije znao ni čitati ni pisati, pa bi mu dosta teško bilo kad bi mu cio Kur'an odjedanput bio objavljen.

I riječ i sadržaj Kur'ana su Božija objava. Božija objava pejjamberima zove se arapski »vahjom«, a taj vahj je bivao na više načina. Islamski su učenjaci na temelju Kur'ana i hadisa podijelili način objave, koja je Alejhisselamu dolazila, na više vrsta, od kojih je glavnih šest:

1. istiniti snovi koji su se potpuno vjerno na javi ispunjavali. Prije pojave meleka Alejhisselam je oko pola godine viđao ovakve istinite snove, koji bi se potpuno jasno i vjerno na javi ispunili;

2. da melek nešto dostavi u srce Alejhisselamovo kao što o tome sâm Alejhisselam u jednom hadisu kaže:

إِنَّ رُوحَ الْقُدُسِ نَفَثَ فِي رَوْعِي أَنْ...

»Džibril mi je u srce stavio da...«;

3. da se Alejhisselamu pojavi melek u ljudskom liku kao što se ponekad Džibril Alejhisselamu javljao u liku jednog od njegovih drugova, koji se zvao Dihje el Kelbi.

4. da Alejhisselam čuje i razumije za druge ljude nerazumljiv glas sličan, kako Alejhisselam kaže, glasu zvona (مِثْلُ صَلَاةِ الْجَرَسِ). Ovaj način objave bio je Alejhisselamu najteži;

5. da Bog dadne Alejhisselamu sposobnost, pa da on vidi meleka u njegovu naravnom obliku, te da mu melek saopći Božiju objavu;

6. da Bog bez posrednika govori sa svojim poslaničkom. Ovakva je objava bila Musa-alejhisselamu na Sinajskom brdu i Muhammedu-alejhisselam za vrijeme mi'radža.

Gotovo je cijeli Kur'an objavljen na gore spomenuti četvrti način objave. Prva i druga vrsta objave su isključene kod objavljivanja Kur'ana.

Vahj ili objava je jedna natprirodna pojava i prema tome su riječi i pero nemoćni da u tančine objasne suštinu vahja, tako da to svak odmah posve pojmi. Dovoljno nam je to, da tâ objava spada u red stvari koje su same po sebi moguće, a o kojoj su nam Kur'an i Alejhisselamov hadis dovoljno dokaza donijeli, pa da je vjerujemo i usvojimo. Tim vahjom je Allah dž. š. svojom neizmjernom moći odlikovao neke ljude, da bi na taj način bili vodiči ostalima pravoj i istinskoj sreći.

Prva i posljednja objava

Prvi ajeti, koji su Alejhisselamu objavljeni su prvih pet ajeta iz sure »Alek«, a to su ovi:

اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ . خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ . اقْرَأْ وَرَبُّكَ
الْأَكْرَمُ . الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ . عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ .

»Uči (čitaj) u ime tvoga Gospodara, koji je sve stvorio. Stvorio je čovjeka od usirene krvi. Uči (čitaj), a tvoj je Gospodar najplemenitiji. Koji je čovjeka poučio peru. Koji je čovjeka poučio onome što on nije znao.«

Prva sura koja je u cijelosti odjedanput objavljena je »Fatiha«. Riječ Fatiha znači u slobodnijem prijevodu »početak«. Fatiha je pravi početak objave, a i u Mushafu je na prvom mjestu, te je ona i njegov početak.

Što se tiče pak ajeta, koji su kao posljednji objavljeni, o tome imamo više predaja i raznih mišljenja. Svaka od tih predaja je vezana za jedno ugledno lice iz prvog doba islama. Te se predaje među sobom ne slažu, ali se, opet, mnogo i ne razilaze, jer iz njih možemo zaključiti, da su ajeti, koji se u tim predajama spominju, od posljednjih kur'anskih ajeta, što su Alejhisselamu objavljeni. Prema tome od posljednjih ajeta bili bi ovi ajeti:

يَسْتَفْتُونَكَ . قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ . . .

»Oni će te pitati za rješenje. Ti im reci: Bog će vas poučiti o onome koji umre a ne ostavi uzlazne ni silazne rodbine...«. I cijela sura »Nasr« spada u sure, koje su kao posljednje objavljene Alejhisselamu. Tako su isto i ajeti, koji govore o kamati (آيَاتُ الرَّبَا) od posljednjih ajeta. Među posljednje ajete spada i:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ
الْإِسْلَامَ دِينًا.

»Danas sam usavršio vama vašu vjeru i upotpunio moju blagodat prema vama i zadovoljan sam da vam islam bude vjera.« Ovaj je ajet objavljen za vrijeme oprosnog hadža (حَجَّةُ الْوَدَاعِ) na Arefatu 9. dan mjeseca zulhidžeta u petak, a iza toga je Alejhisselam živio tek nešto malo više od osamdeset dana. Među posljednje ajete spada i:

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ.

»Bojte se dana u koji ćete se povratiti Bogu; zatim će svaka duša biti nagrađena prema onom što je zaradila, a neće im se nasilje činiti.« Za ovaj ajet kaže Seid ibni Džubejr, da je Alejhisselam, pošto mu je on objavljen, živio samo devet noći. Po ovome bi se mogao ovaj ajet računati najposljednjim.

Mekanski i medinski ajeti

Svi se kur'anski ajeti dijele na mekanske (الآيَاتُ الْمَكِّيَّةُ) i medinske ajete (الآيَاتُ الْمَدِينِيَّةُ) Mekanskim ajetima se zovu oni ajeti, što su Alejhisselamu objavljeni prije Hidžre, pa makar to bilo u kome drugom mjestu osim Meke. Medinskim ajetima se zovu oni ajeti što su objavljeni poslije Hidžre makar i u drugom mjestu osim Medine. Ovo je najispravnije mišljenje u ovom pogledu. Neki islamski

učenjaci kažu da su mekanski ajeti oni što su Alejhisse-lamu objavljeni u Meki a medinski oni što su objavljeni u Medini. Po ovome bi mišljenju trebalo da ima ajeta koji nijesu ni mekanski ni medinski. Oni koji zastupaju ovo mišljenje dodaju Meki i Medini i njihovu najbližu okolicu. Prema njihovu mišljenju Mina, Arefât, Hudej-bija itd. pripadaju Meki, a Bedr, Uhud itd. Medini. Osim ova dva mišljenja postoji i treće, u kome se kaže da su mekanski ajeti oni u kojima se govor upućuje stanovnicima Meke, a medinski oni u kojima se govor upućuje stanovnicima Medine. Na temelju ovog mišljenja neki kažu da je svaki ajet koji započinje riječima: يَا أَيُّهَا النَّاسُ (O ljudi!) mekanski ajet, a svaki opet ajet koji počinje riječima: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا (O vi koji vjerujete!) je medinski. Ovo se osniva na tome, što je prije osvojenja Meke većina mekanskih stanovnika bila nemuslimanska, a većina stanovnika Medine muslimanska.

Isto kao ajeti tako se i sūre dijele na mekanske i medinske السُّورَةُ الْمَكِّيَّةُ وَالسُّورَةُ الْمَدِينِيَّةُ. Ima sūra koje su cijele mekanske, a ima ih opet koje su cijele medinske. U nekim se opet mekanskim surama nalaze ajeti koji su medinski i obratno. Medinskih sūra je po broju manje; njih ima dvadeset i devet, a osamdeset i pet sūra su mekanske. Za neke od ovih sūra postoji i razilaženje među islamskim učenjacima u ovom pogledu.

I po samom se značenju razlikuju mekanski ajeti i sūre od medinskih. Mekanski ajeti većinom govore o samom vjerovanju, dokazuju Božije opstojanje i jedinstvo, a obaraju višeboštvo i ističu vijesti o prošlim narodima. Medinski ajeti govore većinom o vjerskim propisima, uređenju muslimanske zajednice itd. I u jeziku i načinu izražaja zapaža se razlika između mekanskih i medinskih sūra.

Poznavati mekanske i medinske ajete je važna stvar, a ta se važnost naročito zapaža ako želimo raspravljati o dokidajućim (nâsîh) i dokinutim (mensûh) ajetima.

O hadisu:

أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ

(Kur'an je objavljen na »sedam harfova«)

Dosta velik broj Alejhisselamovih drugova (njih dvadeset i četiri, te je prema tome hadis mutevatir) pripovijeda, da je Alejhisselam rekao:

أُنزِلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ

»Kur'an je objavljen na »sedam harfova«.

Riječ »harf« u arapskom jeziku ima više značenja: slovo, riječ, strana, obala, kraj, način itd. Stoga su se islamski učenjaci u razumijevanju ovoga hadisa razišli na više mišljenja. Mi ćemo ovdje istaknuti najpoznatija i najraširenija od tih mišljenja:

1. Pod »sedam harfova« se razumijeva sedam najpoznatijih arapskih narječja, kojima su govorila najpoznatija arapska plemena. Ovo mišljenje zastupa većina islamskih učenjaka, a naročito se njega drži velik broj arapskih filologa. Zatim se opet razilaze u nabrojanju tih sedam arapskih narječja, pa kaže Ebu Ubejd: To su narječja ovih plemena: Kurejš, Huzejl, Sekif, Hevâzin, Kinâne, Temim i Jemen. Glasoviti mufessir Ibnu Atijje, govoreći u svome tefsiru o ovoj stvari, kaže: »Glavno od sedam narječja, koja su spomenuta u hadisu je narječje plemena Kurejš a zatim narječje plemena Benu Sa'd, jer je Alejhisselam iz plemena Kurejš, a odgajan je kod plemena Benu Sa'd. Zatim je Alejhisselam dok je odrastao dolazio u dodir sa plemenima Kinâne, Huzejl, Sekif, Huzâa, Esed i Dabbe, jer su ova plemena stanovala u blizini Meke i imala s njom veze. Iza ovih plemena došla bi plemena Temim, Kajs i njima susjedna plemena iz centra Arapskog poluostrva. Kada je Bog poslao Alejhisselama, objavio mu je Kur'an na narječjima gore spomenutih plemena, koja su u hadisu razdijeljena na sedam grupa, a svakoj grupi dat po jedan harf, to jest način izražaja. Kaže Sabit ibni Kasim: Kad bismo rekli, da od ovih sedam

harfova nešto pripada plemenu Kurejš, nešto plemenu Kinâne, nešto plemenu Esed, nešto plemenu Huzêjl, nešto plemenu Temîm, nešto plemenu Dabbe, nešto plemenu Kajs, tim bismo u sedam grupa zauzeli sva glavna plemena šireg plemena Mudar. Ova grupa arapskih plemena isticala se u rječitosti i jezičnoj vještini, a to baš stoga što su stanovali u unutrašnjosti Arapskog poluostrva, u Hidžazu, Nedždu i Tihâmi, te se nijesu mnogo miješali sa drugim nearapskim narodima i tako im je jezik ostao čist i neiskvaren. Što se tiče jemenskih Arapa, oni su iskvarili svoj jezik, miješajući se sa Abesincima i Indijcima. Ebu Ubejd i Muberrid spominju, da je i narječje Arapa Jemena zastupano u Kur'anu, ali ja mislim (kaže Ibnu Atijje), da je to samo u tolikoj mjeri u koliko je njihovo narječje bilo poznato u Hidžazu, a što se tiče riječi koje samo oni poznaju, to sigurno toga nema u Kur'anu. Pleme Rebîa i stanovnici istočnog dijela Arapskog poluostrva iskvarili su svoj jezik miješajući se sa Perzijancima, Nabatejcima i kršćanima iz Hîre. Jezik Arapa koji su stanovali u zemljama, koje su graničile sa Sirijom, iskvaren je zbog miješanja sa Bizantincima i Izraelićanima. Zapadni dio Arapskog poluostrva dosta je bio sačuvao svoj pravi jezik, jer je tamo miješanje sa strancima bilo mnogo rjeđe. Ovo su kasnije uzeli u obzir učenjaci Basre i Kufe, koji se dadoše na sabiranje čistog arapskog jezika, te su jezik pokupili i sabrali samo od gore navedenih plemena. Oni nijesu uzimali ni jezik stanovnika Meke, Medine i Tâifa, jer se jezik ovih gradova nakon raširenja islama dosta iskvario zbog stranaca, koji su se u ove gradove naselili, dok je za vrijeme Alejhisselama i tu jezik bio čist i sačuvan.« (»El Dževahirul-hisân« od Sealibije, sv. I, str. 14—15.)

2. Pod »sedam harfova« se podrazumijeva da je u početku objave Kur'ana bilo Alejhisselamu dozvoljeno da mjesto jedne riječi upotrijebi njene sinonime, ali i to opet jedino prema objavi. Tako na primjer moglo se mjesto *مَسْرُوفًا* upotrijebiti *أَهْلُونًا* ili *آخِرُونًا*; mjesto *مَسْرُوفِيهِ* moglo se upotrijebiti *مَرُوفِيهِ* ili *سَمُوفِيهِ*; mjesto *فَأَسْمُوا إِلَيَّ* moglo se upotrijebiti *ذِكْرُ اللَّهِ* itd. To je

bilo u početku islama dozvoljeno (رخصة) jer je mnogima bilo vrlo teško odmah tačno zapamtiti jedne te iste riječi, a naročito kada se uzme u obzir da je pismenost bila sasvim rijetka, a ljudi potpuno nevješti knjizi i ma kojoj nauci. Da se tome nađe nekog izlaza i stvar olakša, dozvoljeno je bilo Alejhisselamu da na temelju vahja na više načina uči Kur'an i kakogod je ko od Alejhisselama zapamtio, mogao je tako i učiti. Kasnije je prestao uzrok, radi koga je to bilo dozvoljeno; pismenost se proširila, a svijet naučio na pamćenje Kur'ana, te je ta olakšica dokinuta. Ovo mišljenje zastupa glasoviti mufessir Ibnu Džerir Taberija. On na početku svoga tefsira brani ovo mišljenje, a obara se na druga mišljenja.

3. Glasoviti učenjak kiraeta Ibni Džezerija govoreći u svome djelu »En-Nešr« o gore spomenutom hadisu kaže: »Ja sam ima već trideset godina smatrao ovaj hadis teškim i razmišljao sam o njegovu sadržaju, dok nijesam Božijom pomoću nadošao na ovo mišljenje, koje bi moglo biti ispravno. Promotrio sam sve kiraete, bili potpuno vjerodostojni ili ne, pa sam našao da se ti svi kiraeti mogu svesti na sedam vrsta promjene i nema ni jednog kiraeta koji ne bi u jednu od tih sedam vrsta spadao. Tih sedam vrsta promjena su ove:

a) promjena u hareketu bez promjene u značenju, npr. يَحْسِبُ i يَحْسِبُ (u prvom slučaju na slovu س vokal fetha, a u drugom kesre);

b) promjena u hareketu, koja povlači za sobom promjenu u značenju, npr. فَتَلَقَىٰ آدَمَ i فَتَلَقَىٰ آدَمَ - مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ. (U prvom slučaju: Ademu i Kelimatin, a u drugom Ademe i Kelimatun);

c) promjena u harfu i značenju bez promjene načina pisanja riječi, npr. تَنْجِيكَ بِيَدِنِكَ i تَنْجِيكَ بِيَدِنِكَ ili تَنْجِيكَ بِيَدِنِكَ i تَنْجِيكَ بِيَدِنِكَ

d) promjena u harfu i načinu pisanja bez promjene u značenju, npr. بَصِطَةٌ i بَسِطَةٌ ili الْمِرَاطُ i الْمِرَاطُ ;

e) promjena u harfu sa promjenom u značenju i načinu pisanja. npr. *يَأْتَلُ* i *يَأْتَلِرُ* ili *مِنْهُمْ* i *أَشَدَّ مِنْكُمْ* ili *فَأَمْسُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ* i *فَأَمْسُوا إِلَيَّ ذِكْرَ اللَّهِ*;

f) promjena prometanjem riječi, npr. *وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ* *فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ* ili *وَجَاءَتْ سَكْرَةٌ الْحَقِّ بِالْمَوْتِ* i *الْمَوْتِ بِالْحَقِّ* (aktivni oblik prije pasivnog) i *فَيُقْتَلُونَ وَيُقْتَلُونَ* (pasivni oblik prije aktivnog);

g) promjena u tom da u jednom kiraetu bude jedna riječ više, a u drugome manje, npr. *وَمَا خَلَقَ الذَّكَرَ وَالْأُنْثَى* i *وَمَا عَمِلَتْ وَأَمْعَلَتْ* itd. Što se tiče razlike među kiraetima u izhâru, idgâmu, revmu, išmâmu, tefhîmu, terkîku, meddu, kasru, imâli, fethu, tahkîku, teshîlu, ibdâlu i naklu¹⁾, to tu uistinu i nema promjene u samoj riječi.

4. Neki pak učenjaci zastupaju mišljenje da je ovaj hadis »muškil« i »mutešabih« tj. vrlo teško razumljiv i ne može se precizno odrediti šta se njime mislilo. Sam Sujutija u svome komentaru Nesâijina »Sunena« govoreći o ovom hadisu, doslovce kaže:

وَالْمُخْتَارُ عِنْدِي أَنَّهُ مِنَ الْمُتَشَابِهِ الَّذِي لَا يُدْرِي تَأْوِيلُهُ

»Kod mene je odabrano mišljenje, da je ovaj hadis od mutešabih hadisa, čije se pravo značenje teško može spoznati.«

Osim navedenih mišljenja o ovom hadisu postoji još mnogo mišljenja koja smo ispustili.

Neki su učenjaci mišljenja da se od broja »sedam« koji je spomenut u ovom hadisu ne misli tačno broj sedam, nego se tim brojem prema običaju Arapa misli samo mnoštvo i veća količina. U ovakvom smislu Arapi upo-

¹⁾ Sve su to izrazi koje učenjaci kiraeta i tedžvida upotrebljavaju za oznaku načina izgovora. Daleko bismo otišli kad bismo svaki izraz protumačili.

trebljavaju brojeve sedam, sedamdeset i sedam, stotina. Neki pak učenjaci smatraju da je dozvola upotrebe tih »sedam harfova« bila samo u početku islama i to radi olakšanja, kako je to već prije napomenuto, dok neki drugi smatraju da se tih sedam harfova i danas nalazi. To razilaženje ovisi svakako o tome kako koji od učenjaka shvata to »sedam harfova«. Pored ovog razilaženja postoji još jedno razilaženje, a to je da li su mushafi, koje je dao napisati h. Osman i poslati u razne pokrajine da služe kao temelj učenju i pisanju mushafa, sadržavali svih sedam harfova ili samo jedan. Jedni zastupaju jedno, a drugi drugo mišljenje. Neki u ovom pogledu zastupaju mišljenje koje se može računati sredinom, a to je da mushafi, koje je dao prepisati h. Osman sadrže od spomenutih »sedam harfova« samo one koje podnosi pismo tih mushafa.

Ovdje treba istaknuti i to da su svi islamski učenjaci složni, da se ni u kom slučaju ne smije identificirati sedam harfova sa sedam poznatih kiraeta o kojima ćemo odmah govoriti.

Koliko god bilo razilaženja u shvatanju ovog hadisa, ipak se može odabrati ono prvo mišljenje, a to je, da se pod »sedam harfova« misli sedam glavnih arapskih narječja. U to spada različiti naglasak i način izgovora pojedinih plemena kao i to, da jedno pleme ima za jedan pojam jednu, a drugo pleme drugu riječ. Tako je na primjer pleme Kurejš izgovaralo حَتَّى حِينَ, a pleme Huzejl اَلَمْ اَعَهْدَ اِلَيْكُمْ، تَسْوَدُ وُجُوهُ، تَعْلَمُ، نَعْلَمُ، اَلَمْ اَعَهْدَ اِلَيْكُمْ، pleme Esed učilo je تَعْلَمُ، نَعْلَمُ، اَلَمْ اَعَهْدَ اِلَيْكُمْ (sa vokalom kesre na harfi-mudareatu) itd. dok su druga plemena izgovarala تَسْوَدُ وُجُوهُ، تَعْلَمُ، نَعْلَمُ، اَلَمْ اَعَهْدَ اِلَيْكُمْ (sa vokalom fetha na harfi-mudaretu) itd.; neka plemena su učila عَلَيْهِمْ i فِيهِمْ (na slovu ه vokal kesre, a slovo م sakin), druga عَلَيْهِمْ i فِيهِمْ (na slovu ه vokal damme, a slovo م sakin), treća عَلَيْهِمْو i مِنْهُمْو (na slovu ه i م vokal damme) itd. Kad bi svako arapsko pleme moralo napustiti svoje narječje, a primiti drugo,

to bi im sasvim teško bilo, naročito kada se uzme u obzir, da su od mladosti i djetinjstva navikli samo svoje narječje i naglasak. Stoga je Božija milost htjela, da im se u tom pogledu olakša kao što je i cio islam lak, te je Alejhisselamu naređeno da Kur'an uči na »sedam harfova«.

Kirâeti

Pod kirâetima se misle razni načini čitanja Kur'ana. Kiraeta ima više, a dijele se na »mutevatir kiraete« i »šaz kiraete« (الْقُرْآنَاتُ الْمُتَوَاتِرَةُ وَالْقُرْآنَاتُ الشَّاذَّةُ). Mutevatir kiraeti su oni kiraeti koji su usmenom predajom preneseni preko tolikog broja ljudi da uopće ne možemo posumnjati u njihovu vjerodostojnost, jer se toliki broj ljudi ne može složiti na nešto što nije tačno i ispravno. Još je uvjet da se ti kiraeti slažu sa pismom onih mushafa što ih je h. Osman sa ostalim učenim ashabima dao prepisati i u razne pokrajine poslati. Kiraeti koji ne sadrže ovih uvjeta zovu se šâz (شاذٌّ) kiraetima. Po ovakvim kiraetima nije dozvoljeno Kur'an učiti niti u namazu niti izvan namaza. Oni nam mogu poslužiti, kad budu preneseni preko vjerodostojnih ljudi, kao »ahâd hadisi« tj. možemo se tim šaz kiraetima poslužiti kod dokazivanja pojedinih fikhskih pitanja. Poznato deset kiraeta su mutevatir. Od tih deset kiraeta na glas je izašlo sedam kiraeta, kojima su učili sedam glasovitih kiraetskih imama. Ovo sedam kiraeta nije ni u kom slučaju sedam spomenutih harfova kako smo to već i prije napomenuli. Krupna je pogreška što neki, koji nijesu upućeni u samu stvar, smatraju da je sedam kiraeta isto što i sedam harfova, ali ipak nema sumnje u tome da i ovo sedam kiraeta pa i onih deset i više, već koliko ih ima, spadaju u ono sedam harfova i ako ta dva pojma nijesu identična.

Izbor sedam kiraeta nastao je iza 300. godine po Hidžri. Prvi je izabrao tih sedam kiraeta Ebu Bekr ibni Mudžahid (Ebu Bekr Ahmed b. Musa b. Abbas b. Mudžahid, umro 324. god.). Neki ga kritikuju stoga što je izabrao broj sedam, a ne koji drugi, te je time neke bacio

u sumnju kao da je to sedam kiraeta isto što i sedam harfova.

Svaki se kiraet pripisuje naročitom imamu, a svaki taj imam opet ima više »ravija«, koji od njega prenose te kiraete. Učenjaci kiraeta su uobičajili da od ravija pojedinih imama izaberu po dvojicu najglasovitijih. Zato ćemo i mi ovdje nabrojiti poznatih sedam imama u kiraetu sa po dvojom njihovih ravija, a onda ćemo spomenuti ostalu trojicu imama čiji kiraeti sa kiraetima prvih sedam sačinjavaju deset mutevatir kiraeta (أَلْفِرَاءَاتُ الْعَسْرِ) (الْمُتَوَاتِرَةُ). Prije toga treba zapamtiti da se razilaženje samih imama naziva »kiraetima«, razilaženje njihovih ravija naziva se »rivajetima«, a ostala razilaženja nazivaju se »vedžhovima« (وَجْهٌ، رِوَايَةٌ، قِرَاءَةٌ).

I. Nâfi' el-Medeni

Običaj je kod kiraetskih učenjaka da na prvom mjestu spominju Nâfia, kiraetskog imama iz Alejhisselamova grada Medine. Pravo mu je ime Nâfi' b. Abdurahman b. Ebi Nuajm el-Lejsi el-Medeni. Rodom je iz Isfahana. Rodio se oko sedamdesete godine po Hidžri. Kur'an je učio pred sedamdesetoricom tabiina. U svoje vrijeme slovio je u Medini kao najbolji poznavalac kiraeta. U Medini je predavao kiraet više od sedamdeset godina. Umro je u Medini 169. god. po H. Od njegovih ravija su:

1. Osman b. Seid el-Misri zvani »Verš«, umro 197. godine.
2. Isâ b. Minâ zvani »Kalun«, umro 220. godine.

II. Ibni Kesir el-Meki

Na drugom se mjestu spominje karija Meke, Ibni Kesir. Pravo mu je ime Ebu Ma'bed Abdulah b. Kesir b. Amr el-Meki. Rodom je Perzijanac. Rodio se 45. god., a umro 120. U svoje vrijeme je slovio u Meki kao naj-

bolji poznavalac kiraeta. Među njegove ravije, koji od njega direktno ne pričaju, nego preko većeg broja ljudi, su:

1. Ebul-Hasan Ahmed b. Muhamed »el-Bezzi« el-Mekki, umro 250. god.

2. Ebu Umer Muhamed b. Abdurahman el-Mahzumi el-Mekki zvani »Kunbul«, umro 291. godine.

III. Ebu Amr Ibnul-Alâ'

Pravo mu je ime Ebu Amr Zebban b. Alâ' el-Mâzini el-Basri. Rodio se 68. god., a umro prema mišljenju većine historika 154. god. Kur'an je učio pred mnoštvom učitelja, a slovio je pored kiraeta kao vrstan učenjak u znanostima arapskog jezika. Od njegovih ravija koji preko jednog čovjeka prenose njegov kiraet su:

1. Ebu Umer Hafs b. Umer »ed-Dûri« el-Bagdadi, umro 246. god.

2. Ebu Šuajb Salih b. Zijad »es-Sûsi« er-Rekki, umro 261. god.

IV. Ibni Amir

Ime mu je Ebu Imrân Abdulah b. Jezid el-Jahsubi eš-Šâmi. Rodio se 21. god., a umro 118. god. po Hidžri. On spada u tabiine i računa se među ugledne učenjake prvog stoljeća. Dugo je godina bio imam u umejevićkoj džamiji u Damasku prije i poslije hilafeta Omer b. Abdulaziza. Za njim je klanjao i sam halifa učeni Omer b. Abdulaziz. Kasnije je bio i kadija Damaska, tadanje islamske prijestonice, u kojoj je tada bilo bezbroj učenjaka. Od njegovih ravija, ali ne direktno od njega, nego preko više ljudi su:

1. Ebul-Velid Hišâm b. Ammar »es-Sulemi« ed-Dimiški, umro 245. god.

2. Ebu Amr Abdullah b. Ahmed b. Bišr »b. Zekvân« el-Kureši ed-Dimiški, umro 242. god.

V. Asim

Ebu Bekr Asim b. Ebin-Nedžūd Behdele el Esedi el-Kufi učio je Kur'an pred Ebu Abdirahman es-Sulemijom i Zirr ibni Hubejšom koji su učili pred Alejhisselamovim drugovima. Računa se među tabiine, a umro je 127. god. Iza Ebu Abdirahman es-Sulemije slovio je u Kufi kao najglasovitiji karija. Pred njim su Kur'an učili njegove ravije:

1. Ebu Amr »Hafs« b. Sulejman b. el-Mugire el-Esedi el-Kufi, umro 180. god.
2. Ebu Bekr »Šu'be« b. Ajjaš el Esedi el Kufi, umro 193. god.

VI. Hamza

Ebu Ammâr Hamza b. Habîb el-Kufi ez-Zejjat rodio se 80. god., a umro 156. god. Poslije Asima slovio je u Kufi kao najbolji poznavalac kiraeta. Osim toga bio je na glasu učenjak i u ostalim vjerskim naukama. Od njegovih ravija ali ne direktno nego preko jednog čovjeka su:

1. Ebu Isa »Hallâd« b. Halid eš-Šejbani el-Kufi, umro 220. god.
2. Ebu Muhamed »Halef« b. Hišâm El-Bezzar el-Bagdadi, umro 229. god.

VII. Kisâija

Ebul-Hasan Ali b. Hamza b. Abdilllah el-Kisâi el-Kufi. Kur'an je učio pred Hamzom i drugim učenim karijama. U svoje vrijeme je slovio kao imam u kiraetu. Osim kiraeta poznat je kao učenjak u svim jezičnim znanostima. Umro je 189. god. u gradu Rejju u isti dan kada je umro Muhamed b. Hasan eš-Šejbani, učenik Ebu Hanife. Tom je prilikom rekao halifa Harun er-Rešid: »U Rejju smo ukopali i fikih i znanosti arapskog jezika.« Ka-

da je umro bilo mu je sedamdeset godina. Od njegovih ravija koji su od njega direktno učili Kur'an su:

1. Ebu Umer Hafis b. Abdulaziz »ed-Duri«, koga smo spomenuli među ravijama Ebu Amr ibni Alâovim.

2. Ebul-Haris »Lejs« b. Halid el-Bagdadi, umro 240. godine.

VIII. Ebu-Dža'fer

Ebu Dža'fer Jezid b. el-Ka'kâ' el-Mahzumi el-Medeni računa se među tabiine. Živio je u Medini i slovio u svoje vrijeme kao imam u kiraetu. Umro je u Medini 130. godine.

IX. Ja'kûb

Ebu Muhamed Ja'kûb b. Ishak el-Hadremi el-Basri bio je imam glavne džamije u Basri i poslije Ebu Amr ibni Alâa slovio je u Basri kao najsposobniji karija. Stoga se u Basri bio raširio njegov kiraet i svi imami basranske džamije učili su po njegovu kiraetu. Bio je na glasu i u poznavanju arapske sintakse. Umro je 205. god., a tada mu je bilo 88 godina.

X. Halef

Halef je spomenut kao ravija Hamzin. On se u kiraetu slaže sa karijama grada Kufe.

..

Od gore spomenutih sedam imama u kiraetu jedan je iz Medine, jedan iz Meke, jedan iz Basre, trojica iz Kûfe, jedan iz Šâma. Stoga se spomenuti karije često u tefsirima spominju po mjestima iz kojih su bili, pa se kaže: Meki, Medeni, Kûfi itd. Kad se spomene Kufi, onda se misli na svu trojicu karija iz Kufe osim ako je koji izuzet.

Islamski učenjaci i danas uče i čuvaju svih deset pa i više kiraeta, te tako ti kiraeti među naučnim krugovima

žive i danas. U pravom smislu žive samo tri kiraeta tj. tim kiraetima uče i učenjaci i običan svijet nekih islamskih zemalja. Ta tri kiraeta su kiraet Asimov, kiraet Nâfiov i kiraet Ebu Amrov. Kiraet Asimov prema »rivajetu Hafsovu« je najrašireniji. Po njemu uči većina muslimana na cijeloj zemlji. Stanovnici Sjeverne Afrike izuzevši Misir uče kiraetom Nafiovim, a »rivajetom Veršovim«. Ima i štampanih mushafa koji su udešeni prema ovom kiraetu. Po Sjevernoj Africi je raširen Imami Malikov mezheb, a imami Malik se vrlo povoljno izrazio o kiraetu Nafiovu, koji je kao i Malik bio iz Medine, te su stoga Maliklije odabrali kiraet Nafiov. Kiraet Ebu Amrov očuvao se još na životu u jednom dijelu Sudana. Ostali kiraeti, kako rekoš, žive samo u naučnim krugovima.

Odakle su nastali kiraeti?

Kako smo vidjeli govoreći o hadisu u kome se kaže da je Kur'an objavljen na sedam harfova, Alejhisselam je na više načina učio Kur'an. H. Osman je dao prepisati više primjeraka mushafa i poslati u razne islamske pokrajine da posluže kao osnova za prepisivanje i učenje Kur'ana. Ti mushafi što ih je poslao h. Osman bili su pisani kao i ostalo tadanje arapsko pismo bez vokala i bez tačaka. U pokrajinama u koje su poslani ti mushafi živjelo je dosta Alejhisselamovih drugova, a i drugih ljudi koji su predajom naučili čitanje Kur'ana. Tada je svaka pokrajina čitala onako kako je čula od Alejhisselamovih drugova obazirući se pri tome i na samo pismo mushafa koji im je poslao h. Osman. Tako su nastali razni kiraeti. Prema ovome kiraeti su u glavnom jedan dio od sedam harfova.

Kur'an nije dozvoljeno na temelju samih pravila arapskog jezika čitati drugačije nego što je Alejhisselam čitao, a njegovi drugovi nama pouzdanom predajom dostavili. I sâm Alejhisselam je jedino na temelju objave na razne načine Kur'an čitao, kao što smo to i ranije naglasili. To mislimo kada kažemo da su kiraeti »tevkifijje« (توكيفية) tj. tako da su objavljeni Alejhisselamu, a Alej-

hisselam ih je tako svojim drugovima kazao. Ni u kojem slučaju ne smije se razumjeti da su te kiraete imami u kiraetu ili drugi pojedinci prije ili poslije njih od sebe postavili. Ovo se daje razumjeti iz riječi h. Omera, Zejd b. Sabita, Urve b. Zubejra, Omer b. Abdulaziza, Ša'bije i drugih islamskih velikana iz prvog doba islama, koji su običavali reći:

الْقِرَاءَةُ سُنَّةٌ يَأْخُذُهَا الْآخِرُ عَنِ الْأَوَّلِ فَأَقْرُوا كَمَا عَلِمْتُمْ

»Kiraet je sunnet i običaj, koji treba mlađi od starijeg da nauči, pa učite samo onako kako su vas naučili!« Priča se da bi Nafi' i Ebu Amr rekli:

كَوْلَا أَنَّهُ لَيْسَ لِي أَنْ أَقْرَأَ إِلَّا بِمَا أُقْرِئْتُ لَقَرَأْتُ حَرْفَ كَذَا وَكَذَا
كَذَا وَحَرْفَ كَذَا وَكَذَا كَذَا

»Da mi nije zabranjeno, da učim Kur'an drugačije nego kako su me učitelji naučili, ja bih tu i tu riječ iz Kur'ana tako i tako, a tu riječ tako proučio.« To se vidi i iz toga što su islamski učenjaci uvijek oštro ustali i osudili onoga ko bi prema svom razumijevanju bez predaje stvarao nove kiraete. Tako se dogodilo sa Ebu Bekr Muhamed b. Hasan b. Miksem el-Bagdadijom koji je bio sposoban u arapskoj sintaksi (bio je iza 300. godine), a tvrdio je da se Kur'an može učiti na sve razne načine koje dopušta arapska sintaksa makar oni nemali oslonca u predaji. On je pozvan na odgovornost, te se javno pokajao i dao pismeno obećanje da to više neće tvrditi. Slično se dogodilo sa Ibni Šenbuzom Ebul-Hasan Muhamed b. Ahmed b. Ejub ibni Šenbûz el-Mukri, umro 328. god. (vidi »Šezerâtuz zeheb« sv. 2, str. 313 i 314) u Bagdadu, koji je smatrao da se Kur'an može učiti po kiraetima, koji nemaju svih uslova vjerodostojnosti koje traže islamski učenjaci. Radi ovog je pozvan službeno na odgovornost, gdje je pred skupinom bagdadskih učenjaka i karija javno izjavio da se kaje i dao pismeno obećanje da se neće više laćati takvog vjerom nedozvoljenog posla.

Primjedba. Učiti pojedini ajet iz Kur'ana odjedamput na sve moguće načine kiraeta, kako je običaj kod nekih hafiza u nekim islamskim zemljama, nije dozvoljeno. To je u Egiptu, gdje se vodi naročiti nadzor nad štampanjem, pamćenjem i učenjem Kur'ana službeno zabranjeno.

Kratak pregled razvoja nauke o kiraetu

U prvom i drugom stoljeću nauka o kiraetu učila se iz usmene predaje učenih ljudi. O kiraetu nije bilo posebnih pisanih djela, a i ako je nešto o kiraetu u malo kasnija vremena bilo napisano, to je bilo sporedno uz tefsir i ostale nauke kur'anske. Tek u trećem stoljeću, kada je svaka islamska nauka procvatala, a počela na vas mah nicati djela o svim islamskim naukama, tada je i o kiraetu kao prvi početak napisano nekoliko važnih djela. Prvi važniji učenjak koji je o kiraetu dao jedno važno djelo je Ebu Ubejd Kasim b. Sellam (umro 224). On je napisao djelo u kojem je sabrao kiraete dvadeset i petorice znamenitih karija među koje spadaju sedam nama poznatih. Kasnije je došao Ibni Džerir et-Taberi, glasoviti mufesir, koji je o kiraetu napisao jedno zamašno djelo koje sadrži kiraeta dvadeset i nekoliko karija. Ovo je djelo nazvao »el-Džâmi'« (umro je 310. god.). Malo kasnije dolazi Ebu Bekr Ahmed b. Musa b. Abbas b. Mudžahid (umro 324. god.) koji je napisao o kiraetu naročito djelo i po prvi put odabrao sedam glasovitih imama čiji su se kiraeti kasnije naročito učili i predavali. Iza njega su zaredali mnogi pisci o kiraetskoj nauci kao Ebu Bekr Ahmed b. Husejn b. Mihran (umro 381. god.), pisac djela »eš-Šâmil« i »el-Gâje« o kiraetima deseterice imama i Ebul-Fadl Muhammed b. Džafer El Huzai (umro 408. god.) pisac djela »El-Muntehâ« u kojem je sabrao što nije niko drugi. U Magribu i Endelusu do konca četvrtog stoljeća kiraetska nauka je bila vrlo slabo razvijena, dok nijesu neki od njih otišli u Misir i otuda donijeli tu nauku. Prvi ko je tu nauku unio u Endelus bio je Ebu Umer Ahmed b. Muhamed et-Talemenki (umro 429. god.) koji je o kiraetu napisao djelo »er-Revda«. Iza

njega je istim putem krenuo Ebu Muhamed Mekki b. Ebi Talib el-Kajsi (umro 437. god.) pisac djela »et-Tebsire« i »el-Kešf«. Poslije njih bio je glasoviti kiraetski učenjak Ebu Amr Usman b. Seid ed-Dâni (umro 444. god.) pisac »et-Tejsira« i »Džamiul-bejana«. U Džamiul-bejanu obradio je opširno sedam poznatih kiraeta koje je vezao predajom sve do samih sedam imama. Tih puteva predaje u tome djelu ima više od pet stotina. U to doba zaputio se radi kiraetske nauke sa zapada na istok Ebul-Kasim Jusuf b. Ali el-Huzeli koji je obišao sve gradove do Gazne tražeći učenjake kiraeta. Kao plod tih ogromnih putovanja i svestranih istraživanja je njegovo djelo »el-Kâmil« u kojemu je sabrao pedeset kiraeta preko hiljadu četiri stotine pedeset i devet predajnih puteva od 365 učitelja u kiraetu koje je sreo na svom putu od kraja Magriba do Fengane uzduž i poprijeko (umro je 465. god.). U ovom je stoljeću živio u Meki Ebu Mašer Abdulkerim b. Abdussamed et-Taberi (umro 478. god.) koji je o kiraetu napisao djelo »et-Telhîs« koje sadrži osam kiraeta i djelo »Sûkul-arûs« u kome ima 1550 rivajeta i tarika. U mnoštvu rivajeta i tarika nadmašio je spomenutu dvojicu Ebul-Kasim Isa b. Abdulaziz el-Iskenderi (umro 629.) koji je napisao djelo »El-Džamiul-ekber vel-Bahrul-ezhar« koje sadrži sedam hiljada rivajeta i tarika.

Ni izdaleka nijesmo nabrojili najznamenitije pisce o kiraetskoj nauci. To je svakako zadatak posve stručnih djela kao što su »Tabakatul-kurâ« od Zehebije i Ibnul-Džezerije. Jedino ćemo još istaknuti da su o ovoj nauci danas najpoznatija i najraširenija djela Ebu Amr ed-Dânije, kojeg smo malo prije spomenuli, djela Ebul-Kasim Kasim b. Firruh b. Halef eš-Šatibije (umro 590. god.), a naročito njegov spjev u 1173 dvostiha koji je poznat pod imenom »Eš-Šatibijje« ili »Hirzul-emâni ve vedžhut-tehâni« i djela Šemsudin Ebul-Hajr Muhamed b. Muhameda, zvanog Ibnul-Džezeri (umro 833. god.), a naročito »En-Nešru fil-kiraatil ašri« i »Et-Takrîb«.

Tedžvid

Pravilno čitanje Kur'ana naziva se »tedžvidom«. Iako tedžvid spada uglavnom u kirâet, ipak ga smatraju zaseb-

nom vještinom, o kojoj od davnih vremena postoje posebna pisana djela koja sadrže pravila te vještine. Veli se da je prvi o tedžvidu napisao zasebno djelo Mûsâ b. Ubejdulah el-Hâkâni el-Bagdadi (umro 325. god.).

Tedžvid znači potpuno pravilno izgovarati svaki harf onako kako se on u pravom arapskom jeziku izgovara tj. paziti na »mehâridžul-hurûf« i svojstva svakog harfa pa zeći pri tome gdje treba stati, gdje preći, gdje dugo, a gdje kratko izgovoriti, gdje uklopiti harf u harf, gdje ih opet rastaviti itd. Tedžvid je nakit samome čitanju Kur'ana (حَلِيَّةُ الْقِرَاءَةِ), a veli se da je h. Alija tumačeći ajet: وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا («I čitaj Kur'an razgovijetno i lijepo!») rekao:

الْتَّرْتِيلُ تَجْرِيدُ الْحُرُوفِ وَمَعْرِفَةُ الْوُقُوفِ

tj. »tertil«, razgovijetno i pravilno čitanje Kur'ana je paziti da se harfovi lijepo izgovore i poznavati gdje će se stati. Stoga i kaže Ibnul-Džezerija u svojoj »Mukaddimi«:

وَالْأَخْذُ بِالتَّجْرِيدِ حَتْمٌ لَأَزِمٌ مَنْ لَمْ يُجَوِّدِ الْقُرْآنَ آثِمٌ
لِأَنَّهُ بِهِ الْإِلَهُ أَنْزَلَهُ وَهَكَذَا مِنْهُ إِلَيْنَا وَصَلَا

To znači: Po tedžvidu učiti Kur'an je dužnost, »vadžib«, jer bez tedžvida učiti Kur'an je grijeh. Grijeh je zato, jer je Kur'an kao takav objavljen i svi ljudi koji su ga prije nas učili i nas naučili, učili su ga po tedžvidu, pa se to ne smije propustiti.

Iako tedžvidska nauka ima stanovita i određena pravila, ipak tedžvid dosta slični muzici, gdje je najvažnije vježbanje i postepeno učenje od vještih učitelja. Na to nas upozorava Ibnu Džezerija u svojoj »Mukaddimi« pa kaže:

وَلَيْسَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ تَرْكِهِ إِلَّا رِيَاضَةٌ أَمْرِي بِفِكَهِ

što znači, da se pravilno čitanje Kur'ana jedino može naučiti trajnim vježbanjem.

Pisanje i sabiranje Kur'ana

Kur'an je i za vremena Alejhisselama bio pisan. Alejhisselam je imao naročite pisare. Neki od njih bili su za to da pišu pojedina kur'anska ajeta i sure kada budu objavljeni. Ovi su se pisari zvali pisarima objave »kut-tâbul-vahj«. Neki su od njih pisali Alejhisselamu pisma koja je slao pojedinim osobama i stranim vladarima da ih pozove pravoj vjeri. Između Alejhisselamovih pisara koji su pisali i Kur'an naročito se ističe Zejd b. Sabit koji je u ovom poslu bio od najsposobnijih. Kada bi koji ajet bio objavljen, Alejhisselam bi naredio kome od svojih pisara da taj ajet ili više njih zapiše na određenom mjestu iza toga i toga ajeta u toj i toj suri...

Kako nije bilo u to vrijeme papira, pisalo se na kori od hurme, tankim kamenim pločicama, na kostima i sličnim stvarima na kojima se moglo pisati. Svak nije imao prilike da ispiše cio Kur'an, ali se sigurno znade da je cio Kur'an za vrijeme Alejhisselama bio popisao, samo nije bio sabran u jednu zbirku. Osim toga Alejhisselam je nastojao da se Kur'an naizust pamti. Svaki je musliman za vrijeme Alejhisselama znao ponešto iz Kur'ana napamet. Između Alejhisselamovih drugova bio je priličan broj ljudi koji su cio Kur'an još za vrijeme Alejhisselama znali napamet. Između njih bili su: Ulbejj b. Ka'b, Muâz b. Džebel, Zejd b. Sâbit, Ebu Zejd i drugi.

Poslije Alejhisselamove smrti pamćenje Kur'ana se razvilo na sav mah. U to doba bijahu neka plemena otkazala poslušnost i davanje zekata. Veliki broj odmetnika bijaše se okupio oko lažnog peygambera Musejlime, zvanog »El-Kezzâb«. Prva zadaća halife Ebu Bekra bila je da upokori ove odmetnike. Odmah je poslao vojsku protiv Musejlime pod vodstvom Halid b. El-Velida. U ovoj je vojsci bilo oko tri hiljade ljudi koji su pamtili cio Kur'an ili oveće njegove dijelove, a zvali su se »El-Kur-râ«. U bitci sa Musejlimom pogine oko pet stotina ovih kârija. Nakon ove bitke zahtijevao je h. Omer od Halife Ebu Bekra da naredi da se cio Kur'an sabere u jednu zbirku. Tu je potrebu h. Omer opravdao time što su u spomenutoj borbi sa Musejlimom na Jemâmi izginuli

mnoge kârije, a u izgledu je da će i u buduće biti mnogo sličnih borbâ, pa se je bojati da se na taj način, kada izginu mnogi karije, štogod iz Kur'ana ne izgubi. Ebu Bekr je na ovo pristao, te je pozvao Zejd b. Sabita i rekao mu, nakon što mu je ispričao svoj razgovor sa Omerom: »Ti si mlad i pametan i mi u tvoju sposobnost ne sumnjamo, a pisao si Kur'an i Alejhisselamu, pa se pobrini i saberi Kur'an u jednu zbirku!« Na to je Zejd b. Sabit počeo pisati i sabirati Kur'an u jednu zbirku. Nadzor nad ovim poslom vodio je sam h. Omer. Ta zbirka data je na pohranu i čuvanje samome halifi Ebu Bekru.

Ovo se računa među najveće zasluge prvog halife Ebu Bekra, Kakogod je on oružanom silom sačuvao od raspadanja islamsku državu upokorivši odmetnuta plemena i zavojevavši protiv susjednih velesila Bizantije i Perzije, tako je isto na mudar i pametan način sačuvao glavno vrelo islamske nauke, uzvišeni Kur'an, da se s njime ne bi dogodilo ono što se dogodilo sa drugim objavljenim knjigama prije Kur'ana. Spomenuta zbirka je sabrana nastojanjem najuglednijih Alejhisselamovih drugova Ebu Bekra i Omera, a pisao ju je najvještiji u pismu od Alejhisselamovih drugova Zejd b. Sâbit, koji je, kao što smo ranije napomenuli, pisao Alejhisselamu objavu, a i cio je Kur'an još za života Alejhisselamova napamet znao. Osim toga nad tim poslom su bdjeli svi Alejhisselamovi drugovi. Sve ovo otklanja svaku sumnju da bi se iz Kur'ana moglo što zagubiti ili nešto što u Kur'an ne spada umetnuti.

Poslije smrti Ebu Bekrove ova je zbirka prešla na čuvanje drugom halifi Omeru kod koga je bila za vrijeme njegova života. Iza njegove smrti došla je zbirka njegovoj kćeri, a Alejhisselamovoj ženi Hafsi, kojoj je Omer oporučio da se brine njegovom ostavštinom i njegovim vakufima.

Za vrijeme halife h. Osmana osvojena je Armenija i Azerbejdžan (25. god. po H.). U toj vojni je sudjelovao i Huzejfe b. Jemân, Alejhisselamov drug, koji je zapazio da se tamo mnogi ljudi razilaze u načinu čitanja Kur'ana, što često dovodi do prepiranja, svađe i nereda. To je potaklo Huzejfu, pa je, kada je došao u Medinu, rekao h. Osmanu:

أَدْرِكُ هَذِهِ الْأُمَّةَ قَبْلَ أَنْ يَخْتَلِفُوا فِي الْكِتَابِ اخْتِلَافَ الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى

»Priteci u pomoć ovome narodu prije nego li među njima nastane razdor o njihovoj vjerskoj knjizi kao što je nastao među jevrejima i kršćanima.« Tada je Osman zatražio od Hafse da mu pošalje onaj primjerak Kur'ana što je prepisan za vrijeme Ebu Bekra. Kada mu ga je Hafsa poslala, naredio je Zejd b. Sabitu, Abdulah b. Zubejru, Seid b. Asu, Abdurahman b. Haris b. Hišâmu da umnože nekoliko primjeraka, što su ovi najsavjesnije izvršili. Ti su primjerci tada nazvani »mushafima«. Nadzor nad prepisivanjem vodio je sam halifa h. Osman.

Od gore spomenutih prepisivača Zejd b. Sabit bio je Ensârija, a ostala trojica su bili Kurejševići. Prilikom prepisivanja rekao im je h. Osman: »Kada se razidete vi i Zejd b. Sabit u pojedinim riječima kako ćete ih napisati, onda ih napišite onako, kako ih izgovaraju Kurejševići.« Kad bi se razišli, opet bi se obratili h. Osmanu. Razišli su se npr. kod pisanja riječi التَّابُوتُ te je Zejd b. Sabit tražio da se napiše sa okruglim »t« (التَّابُوتُ), ali pošto se u kurejškom narječju kod ove riječi izgovara slovo ت i kada se na njemu stane, to su ga napisali kao dugo »t«. Iz ovoga se vidi da su kod prepisivanja polagali veliku pažnju da se što tačnije ti mushafi ispišu. Također se vidi da je razilaženje bilo samo u načinu pisanja pojedinih riječi, a ne u čemu drugom.

Nakon svršetka ovog posla Osman je stari primjerak opet povratio Hafsi, a od umnoženih primjeraka ostavio je jedan u Medini koji se prozvao glavnim originalom (المصحفُ الأمامُ), po jedan je poslao u Meku, Basru, Kufu, Šam, Jemen i Bahrejn. Osim toga naredio je da se svak kod pamćenja i prepisivanja obraća na ove tačno prepisane mushafe, a da se sve ostalo što ima napisano od Kur'ana bilo djelomično bilo u cjelini dade uništiti i spaliti, da ne bi u tome bila kakva pogreška koja bi svijet zavela. S ovim su se složili svi ashâbi, a kada su kasnije buntovnici to isticali kao pogrešku Osmanovu h. Alija im je rekao:

لَوْ لَمْ يَفْعَلْ ذَلِكَ عُثْمَانُ لَفَعَلْتَهُ أَنَا

»Da to nije učinio Osman, ja bih učinio.«

Prema tome zasluga Osmanova u ovom poslu leži u tome što je predusreo svako razilaženje u pisanju i čitanju Kur'ana i što je u glavne pokrajine islamskog svijeta razaslao po jedan primjerak tačno prepisanog mushafa da se svako pri slučajnom razilaženju i sumnji može lako obratiti na sigurno vrelo.

Iza toga prepisivanje mushafa se na sav mah širilo tako da je u bitki na Siffinu kada je Muavijina vojska napravila poznatu varku i digla mushafe na koplja vičući: »Neka nam sudi Božija knjiga!« bilo oko pet stotina dignutih mushafa. Između bitke na Siffinu i prepisivanja mushafa za vrijeme h. Osmana bilo je tek nekih sedam godina.

Način pisanja prvih mushafa

Ne zna se da je ijedan mushaf od onih mushafa koji su prepisani za vrijeme h. Osmana do danas sačuvan. Najstariji mushafi koji su do danas sačuvani pisani su naročitom vrstom arapskog pisma koje se zove kufansko pismo (الخط الكوفي) i to krupnim slovima na velikom papiru. U pismu kojim su pisani prvi mushafi nije bilo hareketa a niti tačaka kojima su se razlikovala slična slova. Arapi koji su pamtili Kur'an napamet i po svojoj prirodi poznavali pravila arapskog jezika mogli su pravilno čitati Kur'an, dok su stranci koji su prelazili na islam i čiji se broj svaki dan povećavao često puta griješili u čitanju Kur'ana. Na zahtjev Zijâda, Muâvijina namjesnika u Irâku prvi je Ebul-Ėsved ed-Dueli (umro 69. god.) izumio znakove koji su u mushafima pisani tintom drugačije boje i zastupali današnja hareketa. Ti su znakovi biti tačke i to: jedna tačka iznad harfa označavala je vokal »fetha«, jedna tačka sa lijeve strane slova označavala je vokal »damme«, jedna tačka ispod slova označavala je vokal »kesre«; dva hareketa (tenvin) ozna-

čavala su se sa dvije tačke i to jedna pored druge, npr. *سَلَامٌ فَوَلَا مِنْ زَبْ زَجِيمٍ*. Mjesto tešdida (-) u Medini su stavljali malu polukružnicu otvorenu prema gore, koja bi se stavljala iznad harfa sa fethatom i dammetom, a ispod harfa sa kesretom. Tačke koje su značile hareke stavljali su iznad polukružnice za vokal fetha, s lijeve strane polukružnice za vokal damme, a ispod polukružnice za vo-

kal kesre npr. Kasnije su tešdid sa fethom

označavali ovako , tešdid sa dammetom ovako ,

a tešdid sa kesretom ovako Tako je potrajalo do vremena Halil b. Ahmeda koji je proveo reorganizaciju u označavanju hareketa. On je odbacio dotadanju praksu, a izumio je osam novih znakova, koji sve do danas sa malom preinakom traju. Za fethu je uzeo malo položeni »elif«, za damme mali »vav«, za kesre položenu crtu ispod harfa uzetu od slova »ja'« *ي*, za sakin je uzeo glavu od maloga »ha« - kao kraticu od riječi *خَفِيفٌ*, za tešdid je uzeo početak slova »šin« kao kraticu od riječi *شَدِيدٌ*, za medd je pisao sitno riječ *مد*, za silu je sitno pisao riječ *صه*, za oznaku hemzeta uzeo je glavu slova »ajn« *ء*.

O tome je Halil b. Ahmed napisao zasebno djelo koje nosi ime: *كِتَابُ النُّقْطِ وَالشُّكْلِ*. Halil je umro 170. god. Njegovi su znakovi:

و ح ر م د ص ه ء
/

Što se tiče tački pomoću kojih su se razlikovala slična slova, to o tome postoje dva mišljenja. Jedni smatraju da tih tačaka uopće nije isprva bilo, a drugi vele da su te tačke postojale otkad i slova postoje, samo ih je svijet, da bi mogao brže pisati, dosta ispuštao, a ni onako nije bilo kakvih tačnih pravila za uporabu tih tačaka. Veli se

da je prvi postavio tačke kojima se razlikuju slična slova u mushafu Nasr b. Asim el-Lejsi (umro 89. god.), učenik Ebul-Esved-Duelije i to na zahtjev Hadžadž b. Jusufa. Također se pripisuje postavljanje tački u mushafu, a možda i neka reorganizacija u tome pogledu Jahja b. Ja'meru, koji je, kako veli Ibnul-Esir, umro 129. godine. Tačke koje su ovi postavili pisane su tintom iste boje kao što su i slova. O ovom postoje još neke predaje koje se donekle protive ovome što smo mi naveli, ali kao najsigurnije predaje u ovom pogledu su ove koje smo mi naveli.

(رَسْمُ خَطِّ الْمُصْحَفِ) Mushafski pravopis

U mushafu koji je napisan u doba h. Osmana, a čiji su način pisanja uzeli svi kasniji prepisivači ima mjesta koja se protive kasnije uobičajenom pravopisu arapskog jezika. Kao sporednija mjesta mogu se spomenuti ona gdje je mjesto elifa napisan vav (الرَّبَوَاءُ الصَّلَاةُ) ili mjesto okruglog teta (رَحْمَتُ) (ت) dugo te (ة) ili mjesto nuna za pojačanje (لِيَكُونُوا، كَنَسْفَمَا) (لِيَكُونُوا، كَنَسْفَمَا) sam tenvin (لِيَكُونُوا، كَنَسْفَمَا). Upadnija su ova mjesta: Ukinuto je po jedno slovo »ja« u riječima الْأَمِّيَّيْنَ، النَّبِيِّيْنَ i الْأَمِّيَّيْنَ، النَّبِيِّيْنَ te su ovako napisane الْأَمِّيَّيْنَ، النَّبِيِّيْنَ i وَالْأَمِّيَّيْنَ، النَّبِيِّيْنَ te su ovako napisane وَالْأَمِّيَّيْنَ، النَّبِيِّيْنَ i وَالْأَمِّيَّيْنَ، النَّبِيِّيْنَ; dodat je jedan elif više u riječima أَوْلَادًا بَحْنَهُ i لَأَوْضَعُوا pa su ovako napisane أَوْلَادًا بَحْنَهُ i لَأَوْضَعُوا; dodat je vav u riječi دَارَ الْفَائِضِينَ pa je ovako napisana دَارَ الْفَائِضِينَ itd.

Islamski se učenjaci u ovom pogledu razilaze na dva mišljenja. Jedni kažu, da pismo za vrijeme Osmana, a tako isto i prije, kod Arapa nije bilo kako treba usavršeno niti razvijeno. Zato su ashabi koji su prepisivali mushaf po naredbi Osmanovoj pored sve pažnje na nekim mjestima u pravopisu pogriješili. Kasniji islamski učenjaci, kada se pismo bilo razvilo i usavršilo, nijesu

dozvolili da se i u čemu odstupa od pravopisa kojim je Kur'an u početku bio napisan. To su činili zato da se omete put makar i najmanjoj promjeni u Mushafu. Ovo mišljenje zastupa i Ibni Haldun te se za njega zalaže i opravdava ga u svojoj »Mukaddimi«. Kao potkrepa ovom mišljenju može poslužiti i to što se priča za Osmana, kada su mu prepisivači podnijeli gotove mushafe da ih pregleda, te nakon što ih je pregledao i zapazio na nekoliko mjesta male nepravilnosti u pogledu pravopisa, što su prepisivači na njegovu napomenu htjeli da isprave, on nije dozvolio, nego je rekao:

أَتْرُكُهَا فَإِنَّ الْعَرَبَ سَتَقِيمُهَا بِأَلْسِنَتِهَا

»Ostavite tako ta mjesta, jer će Arapi kod čitanja pravo pročitati i to ispraviti.«

Drugi zastupaju mišljenje da u tome nema ni najmanje nepravilnosti i da su prvi prepisivači radi naročitih uzroka, koje ovi po gdjekada i navode, odstupili od uobičajenog pravopisa.

Islamski učenjaci smatraju bez obzira da li je jedno ili drugo mišljenje ispravno da se kod prepisivanja i štampanja mushafa mora pridržavati onog naročitog pravopisa kakvim su pisani mushafi za vrijeme h. Osmana. Zato su o načinu pisanja mushafa رَسْمُ خَطِّ الْمُصْحَفِ mnogi islamski učenjaci napisali zasebna djela. U ovim djelima nazivaju mushaf h. Osmanov «الْمُصْحَفُ الْإِمَامُ» tj. mushaf koji treba da bude uzorom u načinu pisanja svih mushafa. Pored toga svi se slažu da se iz kur'anskog pravopisa ne mogu crpsti pravila za opći pravopis arapskog jezika. Stoga često ponavljaju rečenicu koja je već u posloviu prešla:

خَطَّانٍ لَا يُقَاسُ عَلَيْهِمَا: خَطُّ الْمُصْحَفِ وَخَطُّ الْعَرُوضِ

»Prema dvjema vrstama pravopisa ne može se udešavati pravopis arapskog jezika: To su pravopis mushafa i pravopis koji se upotrebljava u metrici.«

Podjela Kur'ana na sure i ajeta

Kur'an je podijeljen na 114 sura od kojih svaka ima naročito ime. Neke sure imaju i po više imena. Poredak tih sura u mushafu je prema većini islamskih učenjaka »tevkifi« tj. prema Božijoj naredbi, te ga prema tome nije dozvoljeno mijenjati. Islamski su učenjaci podijelili cijeli Kur'an na četiri dijela. Prvi dio, koji se zove »السَّبْعُ الطَّوَالُ« (sedam dugih sura) sačinjavaju prvih sedam sura u Kur'anu. Drugi dio se zove »الْمِئُونَ« (stotine), a sačinjavaju ga sure koje imaju oko stotine ajeta. Treći dio se zove »الْمَثَانِي«

»الْمُفَصَّلُ« (mnogo izrastavljeni dio Kur'ana) koji započinje prema mišljenju nekih učenjaka od sure »Kâf«, a prema mišljenju nekih od sure »El-Hudžurât«.

Svaka sura je razdijeljena na ajete. Neki ajeti su dulji a neki kraći. Najdulji je ajet u Kur'anu »آيَةُ الدِّينِ« (ajet koji govori o propisima dŭga) koji se nalazi u suri »Bekare«, a počinje ovako:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينِ (الخ)

Najkraće je ovo aje: وَالضُّحَىٰ, koje ima dvije riječi. Imaju ajeta u kojima nema nego samo jedna riječ, ali su opet prema broju slova dulji od spomenutog ajeta. Takav je ovaj ajet: مُدَاهَا مَتَانٍ koji se nalazi u suri »Er-Rahmân«.

Pojedini učenjaci nauke o kirâetu međusobno se nekad razilaze, pa jedni računaju pojedine rečenice iz Kur'ana cijelim ajetom, a jedni dijelom ajeta. Zato u broju kur'anskih ajeta nijesu svi učenjaci kirâeta složni. Prema kârijama Medine kur'anskih ajeta svega ima 6.217, prema kârijama Mekke 6.220, prema kârijama Kûfe 6.236, prema kârijama Basre 6.205, te prema kârijama Šâma 6.226. Kako se vidi ti su brojevi dosta blizu jedan drugome i prema tome možemo reći da je razilaženje u ovom

pogledu neznatno. Uzgred ovdje možemo spomenuti da su islamski učenjaci isto kao što su pomno izbrojili kur'anska ajeta tako su isto izbrojili koliko svega ima u Kur'anu slova i tačaka; izbrojili su svako slovo i našli koliko je puta u Kur'ano ono opetovano. Iz svega ovoga se vidi velika i nedostiživa pažnja koju su poklonili svojoj svetoj knjizi čuvajući je od najmanje promjene.

Poredak ajeta u surama je bez imalo sumnje po Božijoj naredbi ili kako se to stručno kaže poredak je ajeta »tevkifi«, te se ni u kome slučaju ne smije mijenjati. Ranije smo spomenuli da bi sam Alejhisselam kada bi koje aje bilo objavljeno, uvijek označio njegovo mjesto i u kojoj je suri, iza koga i prije koga je ajet.

Dakle ustanovili smo da je poredak ajeta u Kur'anu prema Božijoj naredbi. Prema tome ajeti su međusobno logički povezani. Uvijek postoji između prethodnog ajeta i onog što iza njega slijedi veza u značenju (مُنَاسَبَةٌ). Stoga je vrlo važna stvar za razumijevanje Kur'ana poznavati rečene veze, tako da cijela sura izgleda kao jedna logički povezana cjelina. Na nekim je mjestima u Kur'anu ta veza između ajeta sasvim jasna, dok na nekim mjestima shvatanje te veze traži dublje razmišljanje. Neki komentatori Kur'ana poklanjaju naročitu pažnju ovoj strani. Između njih se naročito ističe Burhanudin El-Bikâi (umro 885. god.) koji je u svom tefsiru zvanom »Nazmud-durer fi tenâsubil-âjâti ves-suver« (Nizanje bisera o vezi između ajeta i sûra) posvetio ovoj stvari naročitu pažnju kako se to iz samog imena razumije.

Pa ne samo da postoji veza između pojedinih ajeta i sura nego postoji neki sklad i veza između početka i svršetka pojedinih sura. Tako na primjer sura »El-Mu'minûn« započinje ajetom: قَدْ أَفْلَحَ الْمُؤْمِنُونَ (»Već su spaseni vjerni«), a predzadnji ajet u istoj suri završava se riječima: إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الْكَافِرُونَ (»Zaista nevjernici neće biti spaseni«). Izgleda da se dokumentovao sud izrečen u prvom ajetu time što je dokazana istinitost protivnog suda koji je na koncu sure donesen kao konačni zaglavak. Drugi primjer: U suri »El-Kasas« na početku se spominje doživljaj Mûsâov-alejhisselam, kako je morao napustiti svo-

je rodno mjesto i pobjeći od neprijatelja, ali je on konačno ipak bio pobjednik. Pri koncu sure naređuje se Muhamedu-alejhisselam da se stupi što je morao napustiti svoje rodno mjesto Meku i obećava mu se da će se on opet u nju povratiti. Doživljaj Musaov-alejhisselam koji je sličan doživljaju Muhamedovom-alejhisselam naveden je kao utjeha Muhamedu-alejhisselam i dokaz da će ipak on biti pobjednik. Kod doživljaja Musaova-alejhisselam kaže se da je Mûsa rekao: *قَلَنْ أَكُونُ ظَهْرًا لِلْمُجْرِمِينَ* («Nikad neću biti pomagač grijesnicima»), a pri koncu sure se naređuje Muhamedu-alejhisselam i kaže mu se: *قَلَنْ تَكُونَنَّ ظَهْرًا لِلْكَافِرِينَ* («Nikako nemoj biti pomagač nevjernicima!»)

Pazeći na ove spomenute veze i odnose olakšava se razumijevanje kur'anskih ajeta i sura i postaje razumljiva sadržajna cjelina. Stoga treba na ovo kod tumačenja i razumijevanja Kur'ana uvijek paziti.

أسبابُ النزولِ (Povod objavi pojedinih ajeta)

Ima kur'anskih ajeta koji su objavljeni bez naročitog uzroka i povoda, a ima ih opet koji su objavljeni radi naročitog uzroka i povoda koji se dogodio za vrijeme Alejhisselama. Spomenuti uzrok je većinom događaj koji se dogodio za vrijeme Alejhisselama i tim povodom su objavljeni ajeti koji sadržavaju šeriatsku presudu za dotični događaj. Kao primjer tome mogu nam poslužiti ajeti koji govore o »zihâru« na početku sure »El-Mudžâdile« i ajeti koji govore o »liânu« na početku sure »En Nûr«. Taj uzrok može biti i pitanje koje je upravljeno Alejhisselamu. Kao primjer tome je aje: *يَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ* («Pitaju te o duši») i mnogi drugi ajeti, a naročito oni koji počinju riječima: *يَسْأَلُونَكَ* («Pitaju te») i sličnim riječima.

Poznavati uzroke i povod objavi pojedinih ajeta je vrlo važna stvar za razumijevanje Kur'ana, a i šeriatskih odredaba uopće. Često puta mufesiri spominju i po više

uzroka objave pojedinih ajeta. U tome slučaju je samo jedan pravi uzrok, a na ostale je slučajeve, koje oni spominju kao uzrok objave, samo za života Alejhisselamova primijenjen dotični ajet.

Zbog toga što je važno poznavati uzroke objave pojedinih ajeta mnogi su islamski učenjaci o tome napisali zasebna djela. Najstariji od njih je Ali b. Abdulah Ibnul-Medini (umro 234. god.), učitelj Buharijin, a najpoznatije djelo u ovoj grani islamske nauke je »Esbâbun-nuzûl« što ga je napisao mufesir Vahidija, o kome će kasnije biti govora.

Nasih i mensûh

Također je važna strana u tefsiru poznavati dokidajuće (nasih, derogirajuće) ajete i dokinute (mensuh, derogirane) ajete. Mensûh su oni ajeti koji sadrže šeriatsku odredbu, koja je vrijedila samo neko ograničeno vrijeme, a nasih ajeti su oni ajeti koji sadrže šeriatske odredbe, koje su izvan snage stavile one privremene odredbe koje se nalaze u mensuh ajetima. Šeriatske odredbe koje su sadržane u nasih ajetima ostaju trajne zauvijek. Jedanput je h. Alija pitao nekog čovjeka koji je u džamiji savjetovao ljude i držao im vâz da li poznaje nasih i mensûh ajete, a kada je ovaj odgovorio da ne poznaje, h. Alija mu je rekao: هَلَكْتَ وَأَهْلَكَ »Ti sebe i druge u propast bacaš.«

Većinom se mufesiri u svojim tefsirskim djelima dotiču rasprave o nasih i mensûh ajetima, te o tome dadu nužno objašnjenje, a mnogi su islamski učenjaci to obradili i u zasebnim djelima. Od njih su Ebu Ubejd Kasim b. Sellâm (umro 224. god.), Ebu Davud es-Sidžistani (umro 275), Ebu Dža'fer en-Nehhâs (umro 338) i drugi.

Kur'an kao mu'džiza (عَجَازُ الْقُرْآنِ)

Kur'an je najveća mu'džiza Alejhisselamova. Islamski učenjaci definiraju pojam mu'džize i kažu: »Mu'džiza

je nadnaravno djelo, što ga izvrši čovjek koji tvrdi da je Božiji poslanik, a niko drugi ne mogne nešto tako učiniti.« Mu'džize se dijele na one koje dokučujemo preko naših osjetila (حِسِّيَّةٌ) i one koje dokučujemo pomoću pameti i razuma (عَقْلِيَّةٌ). Većina mu'džiza prošlih pejgambere bile su prve vrste, a većina mu'džiza našeg pejgambere, Muhameda-alejhisselam su od druge vrste, jer je on posljednji Božiji poslanik, pa je potrebno da njegove mu'džize budu trajne, kako bi mogle poslužiti kao dokaz i onima koji iza njega budu. Mu'džize prošlih pejgambere su bile trenutne te su ih samo mogli vidjeti oni koji su u njihovu vremenu živjeli i prisutni bili. Kur'an kao mu'džiza ostaje do sudnjeg dana. U svakom se vremenu otkriva u Kur'anu nešto što prije nije bilo poznato, a što služi kao dokaz istinitosti Kur'ana i tvrdnje Muhamedove-alejhisselam.

Muhamed-alejhisselam se pojavio među Arapima, koji tada bijahu dosegli vrhunac u jezičnoj vještini, rječitosti i govorništvu, tako da se niko u tome nije s njima mogao porediti. Kada je On od njih zatražio da oni dadnu nešto slično Kur'anu, davši im za to i dug rok, nijesu mogli dati ni nešto izdaleka slično Kur'anu. O tome nam govori ovaj kur'anski ajet:

فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِّثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ

»Nek donesu govor sličan njemu (Kur'anu) ako istinu kažu.« Zatim je Alejhisselam od njih tražio da dadnu makar deset sura sličnih kur'anskim surama, pa ni to nijesu bili kadri učiniti. O tome nam Kur'an govori i kaže:

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مُفْتَرِيَاتٍ وَادْعُوا مَنْ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

»Zar oni kažu: Muhamed je Kur'an patvorio! Reci: Pa donesite vi deset sura sličnih njemu makar i patvorene bile, a pozovite u pomoć koga god možete osim Boga ako istinu kažete.« Iza toga je Alejhisselam od njih tražio da

dadnu makar jednu suru sličnu kur'anskima. O tome nam govori ovaj ajet:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا
شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

»Ako sumnjate u ono što smo Mi objavili svome robu, onda vi donesite jednu suru sličnu kur'anskim i pozovite vaše svjedoke osim Boga u pomoć ako ste iskreni.« Kad nijesu mogli dati nijedne sure koja bi bila slična kur'an-
skim surama pored svoje velike sposobnosti u govornič-
koj vještini i pjesništvu, onda je Kur'an na očigled ci-
jelog svijeta istaknuo njihovu nemoć i slabost i o ovom
rekao:

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَىٰ أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا
يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا

»Reci: Kada bi se sastali ljudi i džini da donesu nešto slično ovome Kur'anu, to ne bi mogli učiniti makar jedni druge i pomogli.« Pošto nijesu donijeli nešto slično Kur'anu, tim su zapravo priznali da ljudi nijesu u stanju to učiniti. Oni, koji su kao najžešći neprijatelji na svakom koraku nastojali potamniti svjetlo Kur'ana, da su mogli sastaviti nešto slično Kur'anu, to bi i učinili pa da jedanput prepirka konačno prestane. Mjesto da to učine i da se odazovu pozivu, oni su okrenuli u svađu i izazivanje poput svakog ko je poražen i pobijeđen, te su neki govorili da je Kur'an sihr (obmana i čarolija), neki da je obična pjesma, a neki da su to stare neistinite priče (أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ). Sve su tako činili stoga što su bili pobi-
jeđeni i razočarani. Na koncu su se zadovoljili time da im sablja sudi, žene i djeca padaju ropstva, a imetak strada i propada, sve to uz njihov veliki ponos i zagri-
janost. Zar se ne bi, da su mogli nešto slično Kur'anu dati, toga i latili?! To im je mnogo lakše bilo nego li da sebe bacaju u očitu smrt. Pa ni od toga vremena sve do

danas nije se našao niko ko bi mogao učiniti ono pred čim su rječiti Arapi nemoćni ostali.

Kur'an je mu'džiza sa više strana. Sve te strane ne mogu se na jednom mjestu nabrojati, jer se svaki dan neprestano strane kur'anskog i'džaza umnožavaju i nanovo otkrivaju. O Kur'anu kao mu'džizi napisana su kako u starijoj islamskoj književnosti tako i u novijoj mnoga zasebna djela. Među najglavnije strane kur'anskog i'džaza može se nabrojiti slijedeće:

1. rječitost i ljepota njegova sastava koja je iznad ljudske moći kao i to da svaka riječ odgovara svome mjestu;

2. neuobičajeni i privlačivi način izražaja koji se protivi ostalim načinima izražaja u arapskom jeziku;

3. to što Kur'an sadrži vijesti o prošlim narodima, njihovu vjerovanju i postupku, život prošlih peygambera, njihov rad, njihov šeriat i slične stvari, o čemu ni sam Alejhisselam prije svoga poslanstva, a ni njegov narod nije ništa znao. Muhammed-alejhisselam kao čovjek koji nije znao ni čitati ni pisati niti je što prije učio niti se školovao donio je u Kur'anu te vijesti potpuno tačno i u skladu sa samim događajima. Baš to što je Alejhisselam bio nepismen i ni pred kim nije učio jasno pokazuje da Kur'an nije njegovo djelo nego Božija objava;

4. Kur'an sadrži i vijesti o nekim budućim događajima koji se, kada se dogode, potpuno podudaraju sa njegovim izjavama. Primjeri za ovo navedeni su u djelima koja napose govore o Kur'anskom i'džazu i u djelima o ilmul-kelâmu;

5. Kur'an ne dolazi u kontradikciju sa onim što je nauka u najnovije doba ustanovila i valjano dokazala;

6. u Kur'anu nema greške i netačnosti, a ni jedno ljudsko djelo ne može biti bez greške i netačnosti;

7. Kur'an govori o svemu što je ljudima potrebno za sreću i spas na obadva svijeta. On je tačno odredio šta treba vjerovati, dao je propise bogoslužja — ibadeta, pro-

pise o moralu i moralnom postupku, propise za međusobne odnose ljudi i zajednicâ, te ocrtao zadaću čovjeka na ovom svijetu i cio posmrtni život, itd., itd.

Tumačenje Kur'ana — tefsir

Kur'an nije lako razumjeti, jedno zbog njegova visokog stila, a drugo što on zasijeca u sva područja vjerske nauke, te su nam zbog toga potrebni komentari Kur'ana ili tefsiri. I sami Alejhisselamovi drugovi u pogledu dubljeg razumijevanja pojedinih ajeta u Kur'anu obraćali su se na Božijeg poslanika koji je sobom mnoga mjesta u Kur'anu protumačio. To mu je i od Boga u samom Kur'anu naređeno i u dužnost stavljeno. O tom Kur'an kaže:

وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

»Mi smo tebi poslali ovu opomenu (Kur'an) da svijetu rastumačiš što im je objavljeno.« Pa kada je Alejhisselamovim drugovima, koji su u tančine poznavali arapski jezik i živjeli u doba, kada je Kur'an objavljivan i najbolje poznavali tadanje prilike, bilo potrebno tumačenje pojedinih ajeta, to se razumije da je drugim ljudima to kud i kamo potrebnije. Nauka o tumačenju Kur'ana na temelju pravila arapskog jezika i drugog potrebnog znanja zove se arapskim jezikom »tefsir«.

Sama riječ »tefsir« izvedena je od riječi *فَسَّرَ* (znači: razjasniti, rastumačiti). Glagol od ovog korjena upotrebljava se od prve vrste pa se kaže: *فَسَّرْتُ الشَّيْءَ فَسْرًا* a prenosi se u drugu vrstu da pokaže pojačanje i odavde dolazi riječ »tefsir«. Uz izraz »tefsir« upotrebljava se i izraz »te'vil« koji znači također rastumačiti. Stariji islamski učenjaci upotrebljavaju riječ »te'vil« u istom značenju kao i riječ »tefsir«. To se vidi i iz samog imena što ga je glasoviti mufesir Ibni-Džerir et-Taberi dao svome tefsiru, a to je »Džâmiul-bejân fi te'vilil-Kur'an«. Kasniji islamski učenjaci prave razliku između izraza »tefsir« i

»te'vil«. Jedni kažu tefsir je tumačenje pojedinih riječi kur'anskih, a te'vil je tumačenje i razjašnjavanje značenja čitavih kur'anskih ajeta. Drugi kažu da je tefsir tumačenje prvotnog jezičnog značenja pojedinih kur'anskih riječi, dok te'vil znači radi naročitog dokaza odstupati od prvotnog jezičnog značenja, a uzeti ono značenje koje traži sami dokaz. O ovom imade još dosta raznih mišljenja, ali se ipak ne udaljuju mnogo od rečenih dvaju mišljenja.

Uvjeti koji se traže kod mufesira i kako treba tumačiti Kur'an

Mufesir mora savršeno poznavati arapski jezik, gramatiku, sintaksu i etimologiju arapskog jezika, stilistiku sa sve tri njene grane (meâni, bejân i bedi'), nauku o kirâetu, akaid, usuli-fikh, esbabi nuzûl, nasih i mensuh, a osim toga treba da ima za to i naročiti prirodni dar. Ovaj posljednji uvjet nazivaju islamski učenjaci nazivom علم الموهبة, a tumačeći ga kažu: to je znanje koje Bog podijeli onome koji postupa prema propisima vjere i svome znanju. Među uvjete koji se traže kod mufesira spada i to da se drži ispravnog islamskog vjerovanja i u tome slijedi Alejhisselama i generaciju muslimana koji su u njegovo doba živjeli i od njega učili. Ko bi u ovome bio sumnjiv, tome se ne bi moglo ni povjeriti tumačenje Kur'ana. Od ovakvih se ljudi ne prima ni hadis kada ga samo prenose, a ne kamo li da se primi njihovo tumačenje tajni Božije knjige.

Kod tumačenja Kur'ana dužnost je na prvom mjestu obratiti se na sami Kur'an, jer što je na jednom mjestu ukratko i zbijeno rečeno, to je na drugom mjestu prošireno i objašnjeno. Poslije toga mora se obratiti na riječi Božijeg poslanika, jer je sunnet tumač Kur'anu. Na trećem mjestu mora se obratiti na mišljenje Alejhisselamovih drugova, jer su oni živjeli u doba kada je Kur'an objavljan, te su poznavali okolnosti i prilike radi kojih su pojedini ajeti objavljeni. Iza toga treba se osloniti na pravila arapskog jezika držeći se potpuno pravog znače-

nja riječi. Stoga islamski učenjaci ne smatraju tefsirirom pojedina tumačenja mistika (batinija) koja se ne temelje na pravilima arapskog jezika niti ostalih podloga za tumačenje Kur'ana, niti odgovaraju prvotnom i pravom značenju riječi. O takvom tumačenju kaže Nesefija u svome Akaidu:

النُّصُوصُ تُحْمَلُ عَلَى نَوَاهِرِهَا وَ الْعُدُولُ عَنْهَا إِلَى مَعَانٍ يَدَّعِيهَا
 أَهْلُ الْبَاطِنِ الْخَادِ

»Kur'anske riječi a tako isto i hadis treba tumačiti prema prvotnom i pravom značenju riječi. Napuštati to značenje, a primati značenja koja iznose batinije znači odstupanje od vjere.« Neki islamski učenjaci smatraju da se može uz pravo značenje ajeta spomenuti i »batin« značenje koje se ne smatra tumačenjem nego se uzgred radi njegove sličnosti pravome značenju spominje uz pravo značenje. Tako postupaju mnogi mufesiri kao Nejsaburi i Alusi.

Što se tiče raznih priča koje su uzete od židovskih i kršćanskih svećenika, a poznate su pod imenom »israilijât«, one se dijele na tri grupe. Prvu grupu sačinjavaju one koje govore o onome što je u Kur'anu ili hadisu spomenuto, te su prema tome za nas suvišne i potpuno nepotrebne. Drugu grupu sačinjavaju one priče čiji se sadržaj protivi onome što je u Kur'anu ili hadisu. Za ovu vrstu znademo da su bez ikakve sumnje lažne i netačne, te ih je stoga zabranjeno (harâm) i pričati i spominjati, a naročito tumačiti Kur'an. Jedino se dozvoljava da se ovakve priče spomenu radi toga, da bi se objasnila njihova netačnost i da se kose sa Kur'anom ili hadisom. Treća grupa su one priče čiji se sadržaj ne protivi Kur'anu ili hadisu, a niti se nalazi u njima. Ni ova vrsta israilijâta za nas nema nikakve važnosti ni vrijednosti, jer se ne može smatrati argumentom niti se može na nju kod tumačenja Kur'ana oslanjati. Za ovu vrstu je Alej-hisselam rekao:

حَدِّثُوا عَنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ وَلَا حَرَجَ (رَوَاهُ الْبُخَارِيُّ)

»Možete bez ikakve štete i smetnje pričati od Izraelićana.« Dakle ovu vrstu je Alejhisselam dozvolio da se priča isto onako kao što se mogu pričati ostale priče i basne.

Prema svemu gore izloženom proizvoljno tumačenje pojedinaca koje se ne zasniva na navedenim uslovima je zabranjeno i ovo je bez ikakve vrijednosti. Alejhisselam je o ovom rekao:

مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِرَأْيِهِ فَاصَابَ فَقَدْ أَخْطَأَ (رَوَاهُ أَبُو دَاوُدَ وَالتِّرْمِذِيُّ
وَالنَّسَائِيُّ)

مَنْ قَالَ فِي الْقُرْآنِ بِغَيْرِ عِلْمٍ فَلْيَتَّبِعْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ (رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ)

»Ko o Kur'anu nešto od sebe rekne pogriješio je makar i pogodio.« i »Ko o Kur'anu bez znanja nešto rekne, nek pripravi sebi mjesto u vatri.« Dakle teška kazna čeka one ljude koji na svoj način tumače Kur'an ne obazirući se na potrebna pravila i uslove.

Razne vrste tefsira

O tefsiru su pisali ljudi koji su se istakli u svim vjerskim i raznim drugim naukama. Svaki od njih je davao veću važnost i pažnju onoj nauci i struci koju je najviše volio i kojom se najviše bavio. Zbog toga je nastalo više vrsta tefsira.

Tako u tefsirima Taberije, Ibni Kesira i Sujutije prevladava hadiska nauka i tradicija (نقل) uopće. Kurtubija je najveću pažnju obratio fikhskim pitanjima, te se to u njegovu tefsiru na prvi mah zapaža. Neki su islamski učenjaci, koji su gajili fikhsku nauku izabrali iz cijelog Kur'ana samo one ajete koji govore makar i izdaleka o fikhskim pitanjima, te su ih onda komentarisali i potanko obradili. Takva djela nose naziv »Ahkâmul-Kur'an«. Od štampanih djela ove vrste najpoznatiji je Ahkâmul-Kur'an od Ebu Bekr Er-Razije zvanog El-Džessâs (umro 370. god.) i Ahkâmul-Kur'an od Ebu Bekr Ibnul-Arebije (umro 543. god.). Prvi od spomenute dvojice je hanefij-

skog, a drugi malikijskog mezheba. *Fahrudin Razi* koji je mnogo volio *ilmul-kelam* i filozofiju unio je u svoj tefsir mnogo štošta iz područja tih nauka u vezi sa tumačenjem pojedinih ajeta. *Zemahšerija* se istakao u poznavanju stilistike arapskog jezika, te se stoga u svome *Keššafu* najviše bavi obradom te strane kur'anske. Neki su opet prešli redom cio Kur'an sa sintaktične strane i spomenuli padež svake riječi i koje mjesto zauzima u rečenici. Ove vrste djela zovu se »I'râbul-Kur'an«. Od štampanih djela ove vrste poznato je djelo *Ebul-Beka' el-Ukberije* (umro 616. god.) pod imenom »Imlâu ma menne bihir-Rahmân min vudžuhil-i'rabi fi džemiil-Kur'an«. Ima opet tefsira koji skoro u istoj mjeri tumače kur'anska ajeta sa svih spomenutih gledišta. Takav je tefsir *Alusije* i mnogih drugih mufesira.

Kod proučavanja Kur'ana potrebno je da se odabere jedna njegova strana i da se Kur'an s te strane proučava. Stoga su i neki mufesiri odabrali jezičnu, neki fikhsku, neki *ilmi-kelamsku* stranu, te u svojim tefsirima to kao najglavnije obradili. Kur'an je knjiga koja upućuje na pravi put i vodi sreći na obadva svijeta. Stoga je najpotrebnije kod proučavanja Kur'ana najveću pažnju obratiti toj kur'anskoj strani, jer je to glavni cilj i svrha Kur'ana.

Razvoj tefsirske nauke i biografije najpoznatijih mufessira

Alejhissemelam je prvi tumačio Kur'an. Od ovih njegovih tumačenja u raznim hadiskim zbirkama sačuvan je lijep broj. Od toga bi se moglo napisati zasebno djelo, što su neki islamski učenjaci i učinili. Osim toga većina mufesira spominju uvijek kod tumačenja pojedinih ajeta *Alejhissemelamovo* tumačenje na prvom mjestu. Iza *Alejhissemelama* Kur'an su tumačili njegovi učenici drugovi. Između njih se naročito ističu u ovom pogledu: prva četvorica halifa, *Ibni Mes'ud*, *Ibni Abbâs*, *Ubejj ibni Ka'b*, *Zejd ibni Sâbit*, *Ebu Mûsâ el-Eš'ari* i *Abdullah ibni Zubejr*. Između ovih svih kao mufesir najviše se istakao

Abdullah ibni Abbas, Alejhisselamov amidžić, za koga je Alejhisselam molio Boga govoreći:

اللَّهُمَّ فَقِّهْهُ فِي الدِّينِ وَ عَلِّمَهُ التَّأْوِيلَ

»Bože, osposobi ga u poznavanju vjere i pouči ga tumačenju Kur'ana!« On nosi naziv »Terđumânul-Kur'an« tj. tumač Kur'ana. Njegova mišljenja o tefsiru nalaze se sabrana i pobilježena u raznim tefsirima koji posvećuju veću pažnju tradiciji. Neki od poznijih islamskih učenjaka sakupili su, ali ne baš kritički, Ibni Abbasova tumačenja Kur'ana u jednu zbirku, koja je i štampana i poznata pod imenom »Tefsiru Ibnil-Abbas«.

Poslije generacije Alejhisselamovih drugova tefsirima su se bavili tabiini i to najviše oni, koji su živjeli u Mekki, Medini i Kufi. Oni koji su živjeli u Mekki imali su prilike da nauče od Ibni Abbasa; oni koji su živjeli u Kufi najviše su o tefsiru čuli i učili od Ibni Mes'uda, a Medina i jest grad Alejhisselamov u kome se čuvala živa uspomena na Alejhisselama i cio njegov rad. Između tabiina najviše se u tefsiru spominju Mudžahid, Atâ' ibni Ebi Rebâh, Ikrime, Seîd ibni Džubejr, Tâvûs, Dahhâk ibni Muzahim, Hasan el-Basri, Muhammed ibni Ka'b el-Kurezi, Ebul-Alije, Katâde, Zejd ibni Eslem, Mesrûk ibnul-Eldžde', Seîd ibni Musejjeb i drugi. Dugo bi nas odvelo kada bismo o svakom od nabrojanih bar po nešto rekli. Može se reći da se između njih najviše spominje Mudžahid koji sam kaže: »Ja sam pred Ibni Abbasom trideset puta Kur'an proučio.« Drugom prilikom je rekao: »Tri puta sam pred Ibni Abbasom prešao Kur'an zastavljajući ga kod svakog ajeta i pitajući ga o njemu.«

Mišljenja gore spomenutih tabiina o tefsiru sabrana su u raznim hadiskim i tefsirskim djelima, a poglavito u tefsiru Ibni Džerir Taberije.

Ibnu Džerîr et-Taberi

Ebu Dža'fer Muhammed b. Jezîd Ibni Džerîr et-Taberi el-Bagdadi je jedan od glasovitih islamskih učenjaka. Ro-

dio se u gradu Amulu u pokrajini Taberistanu godine 224. Slovio je kao vrlo sposoban učenjak u kiraetu, tefsiru, hadisu, fikihu i historiji, o kojima je napisao velik broj djela. Njegovi učenici poslije njegove smrti podijeliše broj lista njegovih djela sa danima njegova života iza punoljetnosti, te je izašao rezultat da je on svaki dan napisao po četrnaest lista. Najpoznatija su mu ova djela:

1. veliki tefsir u trideset svezaka pod imenom »Džâmiul-bejân fi te'vili-Kur'an«, koji je dosle dva puta štampan u Kairu;

2. velika historija u dvanaest svezaka zvana »Târihu mulûkil erdi vel-enbijâ« koja je štampana najprije u Lajdenu, a onda u Kairu, a počinje stvorenjem svijeta i svršava sa događajima 302. godine po Hidžri. Ova njegova historija se računa najpouzdanijim izvorom za historiju prvih triju stoljeća islama;

3. »Tehzîbul âsâr« o fikihu još neštampano i druga djela.

Ibni Džerir je bio imâm na glasu i samostalan mudžtehid. Osnovao je i zasebni mezheb koji su slijedili neki kasniji učenjaci, ali se nije dugo održao na životu. Ibni Džerir je umro koncem ševala 310. god. On ima radova i u stihu. Njegovi su slijedeći stihovi:

إِذَا أَعْسَرْتُ لَمْ يَعْلَمْ سَقِيئِي وَ أَسْتَعْنِي فَيَسْتَعْنِي صَدِيقِي
 حَيَّائِي حَافِظٌ لِي مَاءٌ وَجْهِي وَ رَفِيقِي فِي مُطَالَبَتِي رَفِيقِي
 وَ أَرَانِي سَمَحْتُ بِبَدَلٍ وَجْهِي لَكُنْتُ إِلَى الْغِنَى سَهْلَ الطَّرِيقِ

(»Kada osiromašim i zapadnem u nevolju, to ne zna ni moj rođeni brat, a kada se obogatim, obogati se i moj prijatelj. Stid mi obraz čuva, a blagost mi je u mojim potražbama drug. Kada bi mi obraz mogao dozvoliti, lako bih ja do bogatstva mogao doći.«)

Es-Seâlibi i El-Vahîdi

Između starijih i poznatih mufesira bijahu i Ebu Ishâk Ahmed b. Muhammed es-Seâlibi en-Nejsâbûri i učenik mu Ebu Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidi. Poznat je Seâlibijin »Et-Tefsîrul-kebîr« koji nadmašava mnoge druge tefsire. Seâlibija je umro 427. god.

Njegov učenik Vâhidija slovio je kao poznavalac arapske gramatike i sintakse, a istakao se i u tefsiru. Na polju tefsira dao je tri djela. Najopsežnije je »El-Besît«, iza njega dolazi »El-Vesît«, a onda kao najkraće »El-Vedžiz«. Ranije smo spomenuli da je Vahidija napisao i jedno djelo o uzrocima i povodu objave pojedinih ajeta koje nosi ime »Esbâbun-nuzûl«. Od nabrojanih djela štampan je »El-Vedžiz« i »Esbâbun-nuzûl« i to oba u Kairu. Vahidija je umro u Nejsaburu 468. god.

El-Begavi

Ebu Muhamed Husejn b. Mes'ud el-Ferrâ' el-Begavi eš-Šafii, poznat pod nadimkom »Muhjis-sunne« (koji je oživio sunnet) je rodom iz mjesta Bagšur u Horasanu. Istakao se kao učenjak naročito u hadisu i tefsiru, a onda u šafiijskom fikhu i drugim naukama. Između njegovih djela važno je spomenuti ova:

1. tefsir zvani »Meâlimut-tenzîl« koji je do danas doživio više izdanja u Kairu, Indiji i Perziji. Ovaj je tefsir 725. godine preradio Alâudin Ali b. Muhammed el-Bagdadi zvani El-Hâzin i ovako prerađenu dao naziv »Lubâbut-te'vil fi ma'rifetit-tenzîl«, koji je mnogo puta štampan i dosta raširen u islamskom svijetu;

2. »Mesâbihus-sunne«, hadisko djelo koje se za njegova života, a i kasnije mnogo raširilo po cijelom islamskom svijetu;

3. »El-džem'u bejnes-Sahîhajn« u kome je sabrao hadise koji se nalaze u Buharijinu i Muslimovu Sahihu;

4. hadisko djelo »Šerhus-sunne« u kojem je kao mudžtehid na mnogo mjesta odstupio od šafiijskog mezheba;

5. »Et-tehzib« o šafiijskom fikhu.

Umro je u gradu Merveruzu 510. god., a neki vele 516. god.

Ez-Zemahšeri

Ebul Kâsim Mahmud b. Omer ez-Zemahšeri el-Huvarizmi rodio se u mjesecu redžebu 467. god. u mjestu Zemahšeru u pokrajini Huvarizmu. Pet puta je išao na hadž i pet godina boravio u Meki radi čega je i dobio naziv »Džarul-lah«. Po mezhebu je bio hanefija, a u akaidu zagrijani mu'tezilija koji je na svakom koraku isticao mišljenje mu'tezilija i za njega se zdušno zalagao. Bio je na glasu učenjak u svim znanostima arapskog jezika, a zatim u tefsiru i hanefijskom fikhu. Napisao je mnogo djela od kojih su najglavnija ova:

1. tefsir zvani »El-keššâfu an hakâikit-tenzîl ennâ-tiku an dekkâikit te'vîl« koji spada u prvi red tefsira koji obrađuju stilske ljepote Kur'ana. Jedina mu je mana, što je u njegov pisac natrpao mnogo nastranih mu'tezilijskih mišljenja. Štampan je u Kairu nekoliko puta, a i u Kalkuti je doživio jedno izdanje. Za ovaj tefsir sam pisac mu Zemahšerija sav radostan što je uspio, kaže:

إِنَّ التَّفْسِيرَ فِي الدُّنْيَا بِلاَ عَدَدٍ وَ لَيْسَ فِيهَا لَعَمْرِي مِثْلُ كَشَافِي
إِنْ كُنْتَ تَبْغِي الْهُدَى فَالزَّمْ قِرَاءَتَهُ فَالْجَهْلُ كَالدَّاءِ وَ الْكَشَافُ كَالشَّافِي

(»Bezbroj tefsira ima na svijetu, ali, Boga mi, nema među njima kao što je moj Keššaf. Ako tražiš pravi put, a ti ga trajno čitaj, jer je neznanje kao bolest, a Keššaf je kao lijek«);

2. »El-Fâik« u dva sveska o »garibul-hadisu« štampan u Indiji;

3. »Esâsul-belâga«, arapski rječnik, koji polaže naročitu pažnju uporabi riječi u prenesenom smislu. U Kairu je doživio tri izdanja;

4. »El-Mufessal« koji se računa među najbolja djela o arapskoj sintaksi.

Stil mu je vrlo lijep. Njegov se stil ogleda u njegovim »Mekâmama«, »Atvâkuz-zehebu« i sličnim djelima. Ima i njegovih lijepih pjesama. Oplakujući svog učitelja Ebu Mudara on pjeva:

وَ قِيلَ مَا هَذِهِ الدَّرَرُ الَّتِي تُسَاقِطُ مِنْ عَيْنَيْكَ سَطِينِ سَطِينِ
فَقُلْتُ هُوَ الدَّرُّ الَّذِي كَانَ قَدْ حَسَا أَبُو مُضَرَ إِذْنِي تُسَاقِطُ مِنْ عَيْنِي

(»Mnoge ženske mi kažu: 'Kakav je to biser, što se u dva niza iz tvojih očiju prosipa?' Ja im velim: 'To je biser što mi je njime Ebu Mudar uši napunio; eto se sada prosipa na oči.'«) Umro je u Džurdžanu 9. zulhidžeta 538. god.

Fahrudin er-Râzi

Ebu Abdillâh Muhamed b. Omer b. Husejn el-Bekri er-Râzi Fahrudin rodio se u gradu Rejju 542. ili 544. godine. Slovio je kao na glasu učenjak u ilmulkelâmu, tefsiru, usulu, šafiijskom fikhu, medicini i filozofiji. O tim je znanostima napisao mnogo djela od kojih ćemo istaknuti slijedeća:

1. tefsir zvani »Mefâtihul-gaib« (koji je doživio nekoliko izdanja u Kairu. Ovaj se tefsir često puta spominje pod imenom »Et-tefsirul-kebir« (veliki tefsir), jer ima osam debelih svezaka. U tom tefsiru je kako vele sabrana svaka rijetkost, a najviše se u njemu zapažaju ilmi-kelamske rasprave, filozofska raspravljanja i pobijanje raznih islamskih sekta, koje se ne slažu sa Ehlus-sunnet-skim mišljenjem;

2. među njegova djela o ilmul-kelamu spada: »El-Metâlibul-âlije«, »Nihâjetul-ukûl« i »Et-Muhassal«;

3. među njegova djela o usuli-fikhu spada: »El-Mah-sûl« i »El-Meâlim«;

4. među filozofska djela ubraja se: »El-Mulehhas« i komentar Ibni Sinatovu djelu »El-Isârât«;

5. među njegova djela o edebu spada komentar Me-arrijinu »Saktuz-zendu«;

6. među djela o medicinskoj nauci ubraja se komen-tar »El-Kullijjatu« iz Ibni Sinatova »El-Kânuna«.

Pored njegovih mnogih djela na raznim naučnim po-ljima on ima dosta lijepih stihova. Između njegovih sti-hova su ovi:

نَهَايَةُ إِقْدَامِ الْعُقُولِ عِقَالٌ وَ أَكْثَرُ سَعْيِ الْعَالَمِينَ ضَلَالٌ
وَأَرَوَّاحُنَا فِي وَحْشَةٍ مِنْ جُسُومِنَا وَ حَاصِلُ دُنْيَانَا أَدَى وَوَبَالٌ
وَلَمْ نَسْتَفِدْ مِنْ بَحْثِنَا طَوْلَ عُمَرَانَا سِوَى أَنْ جَمَعْنَا فِيهِ قِيلَ وَقَالُوا

(»Konac i kraj napredovanja razuma je opet sputanost, a veći dio ljudskih nastojanja je zabluda. Naše su duše neraspoložene u našim tijelima, a ukratko rekavši, na ovom svijetu je jedino patnja i zlo. Od rasprava cijelog našeg života jedino smo dobili to da smo sakupili prazne riječi.«)

Umro je prvi dan ramazanskog Bajrama 606. god. u gradu Herâtu.

Ibnu Atijje

Ebu Muhammed Abdulah b. Galib b. Abdinrahman el-Muhâribi zvanî Ibnu Atijje rodio se u okolici Granade u Španiji 481. god. Bio je na glasu učenjak u tefsiru, ha-disu, fikhu i znanostima arapskog jezika. Dulje je vre-mena služio kao kadija u gradu Almeriji, gdje se pra-vednošću proslavio. Nauku je učio kod svoga oca, a onda kod Ebu Ali el-Gassanije i drugih učenjaka Španije u to vrijeme. Umro je u gradu Lurki 546. god. Između nje-

govih djela naročito je na glas izašao njegov tefsir pod imenom »El-Muharrerul-vedžîz« o kome su se najpovoljnije izrazili Ebu Hajjân, Lisânuddin ibni Hatîb i drugi učenjaci. U Alžiru je štampana prerada njegova tefsira, koju je načinio alžirski učenjak Abdurrahman b. Ahmed es-Seâlibi (785—875). Taj prerađeni tefsir nosi ime »El-Dževâhirul-hisân fi tefsiril-Kur'an«, a štampan je u četiri sveska. Osim djela u prozi Ibnu Atijje ima i lijepih pjesama.

El-Kurtubi

Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekr b. Ferh el-Ensâri el-Kurtubi je rodom iz Španije, a istakao se kao vrijedan i pobožan učenjak. Napisao je mnogo djela od kojih je najpoznatiji i najvredniji tefsir u dvanaest svezaka pod imenom »Džâmiu ahkâmil-Kur'an vel-mubejjinu li mâ tedammene mines-sunneti ve âjil-furkân« koji se računa među najbolje i najkorisnije tefsire. Mjesto raznih beskorisnih priča on je u svoj tefsir unio rasprave o šeriatskim odredbama i načinu kako se one izvode iz Kur'ana, a uz to je još spomenuo kirâete, i'râb i nâsih i mensûh. Nedavno je Kairska biblioteka počela štampati ovaj tefsir i do sad su štampana nekoliko sveska. Rašireno je i njegovo djelo »Et-Tezkiretu bi ahvâlil mevtâ ve ahvâlil-âhire«. Umro je u Gornjem Egiptu 671. god.

El-Bejdâvi

Nâsirudin Ebul-Hajr Abdulah b. Omer eš-Širâzi el-Bejdâvi je rodom iz mjesta Bejdâ' u okolici Širaza. Poznat je pod imenom El-Kadi (kadija), jer je bio dulje vremena kadija u Širazu. Umro je u Tibrizu 685. god. Na polju tefsira, hadisa, usula, ilmul-kelama, arapske gramatike i logike napisao je dosta velik broj djela od kojih su najpoznatija ova:

1. tefsir zvani »Envarut-tenzîl ve esrarut-te'vîl« u kome je iscrpio gradivo »El-Keššafa«, a onda ga dopunio što od sebe što iz Razijina tefsira »Mefatihul gajb«. Nje-

gov se tefsir odlikuje i time što je uklonio sva nastrana mišljenja mu'tezilija kojima vrvi »El-Keššaf«; na nekim je mjestima ta mišljenja i pobio;

2. »El-Minhadž« vrlo rašireno i rasprostranjeno djelo o usuli-fikhu, koje je sam komentarisao;

3. komentar hadiskom djelu »El-Mesâbih« od Begavije;

4. »Et-Tavali'« kratko djelo o ilmud-kelamu;

5. komentar Ibni Hadžibovoj »El-Kafiji« o arapskoj sintaksi.

Njegov je tefsir, može se reći, od najraširenijih tefsira, a doživio je mnogo izdanja u Misiru, Carigradu, Indiji i Evropi. Ovaj je tefsir mnogo i komentarisao, te ima nekoliko štampanih njegovih komentara (hašije).

Priča se da je Bejdavija, iako je bio vrlo učen, ostao dugo vremena zabačen i nepoznat. Jedanput se uputi u Tibriz radi nekih svojih poslova i baš kada je bio u Tibrizu, neki tamošnji odličnjak bijaše sakupio veliki broj učenjaka da u njegovoj prisutnosti raspravljaju o naučnim pitanjima. Na tome sastanku bio je jedan od učenih ljudi iznio jedno teško pitanje i tražio od prisutnih da ga samo razglobe, jer je bio uvjeren da niko na to pitanje ne može odgovoriti. Kada zbilja niko nije mogao toga pitanja ni razglobiti, a kamo li na njega odgovoriti, ustane Bejdavija koji je tu slučajno bio i u pozadini sjedio, te lijepo to pitanje razglobi i na njega odgovori. Vezir veseo odredi mjesto Bejdaviji u pročelju, nagradi ga i pošto ga je zapitao radi čega je došao, udovolji mu njegovoj želji. Od toga vremena Bejdavija uživaše među učenima vrlo lijep glas.

En-Nesefi

Ebul-Berekât Hafizuddin Abdullah b. Ahmed en-Nesefi slovio je kao učenjak u hanefijskom fikhu, usulu i tefsiru. Među najpoznatija njegova djela spada »El-Vafi« o hanefijskom fikhu, zatim njegov komentar »El-Kafi«.

Mnogo je rašireno i komentarisano njegovo također fikhsko djelo »Kenzud-dekaik« i usulsko djelo »El-Menar«. Poznat je i njegov tefsir zvani »Medarikut-tenzil ve ha-kaikut-te'vil« u kome je dosta građe uzeo iz Zemahšerijina »El-Keššafa«. Ovaj je tefsir doživio nekoliko izdanja u Kairu, a štampan je i u Indiji. Hanefije vole ovaj tefsir, te se često služe njime kod predavanja tefsira.

Godine 710. došao je Nesefija u Bagdad i veli se da je iste godine i umro. Godina njegove smrti nije posve tačno ustanovljena.

Ebu Hajjân

Esiruddin Muhammed b. Ali el-Endelusi el-Garnati zvani Ebu Hajjan rodio se u okolici Granade u Španiji 654. godine. Boraveći još na Zapadu proslavio se kao učenjak u kiraetu, tefsiru i arapskoj gramatici. Kasnije je odselio na Istok i nastanio se u Misiru, gdje je među misirskim učenjacima uživao lijep glas. Isprva bijaše malikijskog mezheba, a kasnije, pošto je došao u Misir, primi šafiijski mezheb. Osim arapskog jezika zanimali su ga i drugi jezici, a naročito turski, perzijski i abesinski jezik, što je velika rijetkost kod arapskih učenjaka. Naročito upadaju u oči njegova djela koja je napisao o gramatici spomenutih jezika. Njegovo djelo o turskom jeziku smatraju prvim početkom naučnog rada o turskom jeziku. Njegovo djelo o turskom jeziku nosi ime »Zehvul-mulk fi nahvit-Turk«, o perzijskom »Mantikul-hurs fi lisanil-Furs«, a o abesinskom »Nûrul-gabeš fi lisanil-Habeš«.

Na glasu je i njegov tefsir u devet svezaka zvani »El-Bahrul-muhit« koji je kasnije skratio i nazvao »En-Nehrul-mâddu minel-Bahr«. Ova su zajedno štampana u Kairu. Poznata su i njegova djela o arapskoj gramatici, a naročito djelo »El-Irtišaf« u kome je sakupio sve što se ima reći o arapskoj gramatici i sintaksi.

Ebu Hajjan je slovio i kao dobar pjesnik. Njegova su ova dva stiha:

عَدَايَ لَهُمْ فَضْلٌ عَلَيَّ وَ مِنَّةٌ فَلَا أَذْهَبَ الرَّحْمَنُ عَنِّي الْآعَادِيَا

هُمْ بَحْرًا عَنْ ذَلَّتِي فَأَجْتَنَّبْتُهَا وَهُمْ نَافِسُونَ لِي فَأَكْتَسَبْتُ الْعَالِيَا

(»Moji mi neprijatelji čine veliko dobro i uslugu, pa nek Bog ne uništi nikad moje neprijatelje. Oni istražuju moje pogreške, pa ih se ja klonim i čuvam i oni se sa mnom natječu, te sam na taj način postigao visoki stepen.«)

Umro je u Kairu 745. godine.

Ibnul Kesir

Imaduddin Ismail b. Omer Ibnul-Kesir el-Busrevi ed-Dimiški rodio se 700. god. u okolici mjesta Busra, zatim se 706. god. doselio u Damask i tu stalno nastanio. Tu je svršio nauke pred učenjacima Sirije. Naročito se istakao u tefsiru, hadisu, fikhu i tarihu. Glavna mu struka bijaše hadis u kojoj se istakao i dobio častni naziv hafiza. Danonoćno radeći o hadisu i pišući svoja djela bio je i oslijepio. Najpoznatija su mu ova djela:

1. poznati tefsir koji je u Kairu dva puta štampan; jedanput u devet svezaka. U ovome svome tefsiru naročitu pažnju posvećuje tumačenju pojedinih ajeta Alejhisselamovim hadisima. Kod pisanja tefsira, a i drugih svojih djela, postupao je kritički, te nije htio da sabere ma šta bilo. Za njegov tefsir kaže glasoviti učenjak Ševkanija, da je od najboljih tefsira ako nije i najbolji;

2. velika historija islama zvana »El-Bidaje vennihaje« koja se sada štampa postepeno u Kairu;

3. »Kitabul-huda ves-senen fi ehadisil-mesanidi ves-sunen«, hadisko djelo u kome je sabrao šest poznatih hadiskih zbirki, a onda k tomu još musnede imami Ahmeda, Bezzara i Ebu Ja'laa i Musannef Ibnu Ebi Šejbeta;

4. »Et-Tekmilu fi ma'rifetis-sikati ved-duafâi vel-medžahil« o biografijama i kritici hadiskih pripovjedača.

Umro je u Damasku u mjesecu šabanu 774. godine.

Es-Sujûti

Dželaluddin Ebul-Fadl Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Sujûti eš-Šafii rodio se 849. god. u mjestu Asjûtu (Sujûtu) u Egiptu. Učio je pred mnogim znamenitim učenjacima svoga vremena. Naročito se istakao u hadisu, te ga smatraju jednim od posljednjih sposobnih hafiza hadisa. Još u mladosti je izašao na glas, a 869. godine je počeo pisati naučna djela u čemu je imao veliku sreću, te ga, možda, nije niko nadmašio u broju djela. Broj njegovih, što manjih što većih, djela doseže oko šest stotina, a u svojoj biografiji koju je spomenuo u svojoj historiji Mäsira, zvanoj »Husnul-muhadare« spominje oko tri stotine svojih djela koja je dotle bio napisao, izuzevši ona koja je hotimično bio uništio. Ne treba zaboraviti da je još dugo godina pisao i radio. Među glavna njegova djela mogu se ubrojiti ova:

1. *Tefsirska djela.* A) tefsir zvani »Ed-Durrul-mensur fit-tefsiri bil-me'sur« koji je štampan u Kairu u šest svezaka. On u ovom tefsiru, kako se i iz samog imena razumije, najveću pažnju polaže tradiciji i hadisu. B) »El-itkanu fi ulumul-Kur'an« koji je u Misiru i Indiji doživio nekoliko izdanja. Ovo važno djelo je napisano kao uvod u tefsirsku nauku. Ima dva sveska i prema zamisli pisca to bi bio uvod jednom ogromnom tefsiru koji bi sadržavao sve što se ima o tefsiru reći. Smrt je pretekla pisca te nije ove svoje zamisli do kraja izveo. Pored toga »Itkan« je danas najvažnije djelo o usuli-tefsiru u cijeloj islamskoj književnosti. C) »Lubabul-ukûl fi esbabin-nuzûl«, govori o povodu objave pojedinih ajeta, a štampan je u Misiru. D) Učitelj njegov, Dželaluddin el-Mehalli (umro 864. god.) bio je započeo pisati jedan kratak i zbijen tefsir, koji bi služio kao dobar priručnik i bio je dogotovio tefsir posljednje polovice Kur'ana, a smrt ga je pretekla te nije mogao djelo kraju privesti. Njegov učenik Dželaluddin Es-Sujuti držeći se zamisli svoga učitelja dogotovio je taj tefsir koji je poznat pod imenom »Tefsirul-Dželalêjn« tj. tefsir dvojice Dželaluddina. Ovaj je tefsir mnogo rasprostranjen i dosle je doživio oko dvadeset izdanja u raznim zemljama;

2. *Hadiska djela.* Među njegova hadiska djela spadaju njegovi komentari hadiskih zbirki: Buharijina i Muslimova Sahiha, Ebu Davudova, Nesaijina i Ibni Madžetova Sunena, Tirmizijina Džamia, Malikova Muvettaa i Ahmedova Musneda. Mnogo je rašireno i više puta štampano i komentarisano njegovo hadisko djelo »El-Džamius-sagir« koje sadrži oko jedanaest hiljada kratkih hadisa poredanih abecednim redom. Važno je njegovo djelo »Džem'ul-dževami« u kojem je htio sabrati sve hadise, ali ga je u tome smrt pretekla. To njegovo djelo uzeo je Indijac Ali el-Mutteki te ga preradio. Ta prerada je štampana u Hajdar-Abadu u Indiji u osam svezaka pod imenom »Kenzul-ummal min sunenil-akvali vel-ef'al«, a sadrži oko 48.000 hadisa. O usuli hadisu je poznata njegova »El-fijja« i »Tedribur-ravi«, komentar djela »Et-Takrib« od Nevevije;

3. *Historijska djela.* Između njegovih historijskih djela najpoznatija su: »Husnul-muhadare fi ahbari Misre vel-Kahire« o historiji Egipta i Kaira, »Tarihul-hulefa'«, historija islamskih halifa do njegova vremena, »Tabakatul-Huffaz« o biografijama najznamenitijih hadiskih učenjaka, »Bugjetul-vuati fi tabakatil-lugavijjine ven-nuha« o biografijama ljudi koji su pisali o arapskoj gramatici ili uopće o arapskim jezikoslovnim naukama.

Dugo bi nas odvelo kad bismo htjeli nabrojiti bar većinu njegovih djela. Slobodno možemo reći da nema skoro nijedne nauke koja je tada gajena, a da on o njoj nije napisao jedno ili više djela.

On je bio bez sumnje jedna velika rijetkost. Mnogi su ga njegovi savremenici mrzili i kritikovali jedno iz zavisti, a drugo što je tvrdio da je on samostalan mudžtehid koji slijedi argumente, a slijepo ne oponaša nikoga od učenjaka. Umro je u Kairu, povučen od ostalog svijeta, 911. godine.

Ebus-Su'ûd

Ebus-Su'ûd Ahmed b. Muhammed el-Imadi el-Hanefi rodio se 898. godine u jednom selu blizu Carigrada. Na-

kon svršenih nauka služio je kao kadija u Brusi, Carigradu, zatim je neko vrijeme bio kadi-asker u Rumeliji, a kasnije je postao muftija Carigrada gdje je nakon što je dugi niz godina tu službu obavljao i umro 982. godine. On je jedan od najpoznatijih osmanlijskih učenjaka. Na zahtjev sultana Sulejmana napisao je tefsir pod imenom »Iršadul-aklis-selim ila mezajel-kitabil kerim«, koji spada među bolje tefsire, a štampan je nekoliko puta u Kairu.

Iako Nearap koji nikada nije imao prilike da živi među rječitim Arapima, ipak je Ibnus-Suûd znao pjevati i lijepe pjesme arapskim jezikom, koje ne zaostaju iza pjesama rođenih Arapa. Između njegovih pjesama najpoznatija je njegova »Mimijja«.

Eš-Ševkâni i Siddîk-han

Muhammed b. Ali eš-Ševkani rodio se 1172. godine u mjestu Ševkanu u okolini jemenskog grada San'e. Isprva bijaše zejdijskog mezheba koji kasnije napusti i poče se živo zalagati za ehlus — sunnetski mezheb. U fikhu se ne držaše ni jednog mezheba nego se oslanjaše na ono što bi sobom razumio iz Kur'ana i hadisa. Dugi niz godina je bio kadija u gradu San'i. Tu je od svoje dvadesete godine pa sve do svoje smrti koja ga je zatekla 1250. godine širio nauku pišući naučna djela, izdajući fetve i predajući učenicima. Napisao je preko stotinu djela, od kojih je najviše raširen »Nejlul-evtâr min esrari Muntekal-ahbar«, komentar hadiskog djela »Muntekal-ahbar« od Medžduddin Ibni Tejmije. U ovom se djelu ogleda njegov pravac koji je slijedio u fikhu. Ovo je djelo štampano u devet svezaka, a doživjelo je nekoliko izdanja u Kairu. Poznat mu je i tefsir zvan »Fethul-Kadir el-džamiu bejne fennejir-rivajeti ved-dirajeti min ilmit-tefsir« koji je skoro u Kairu štampan, a osim toga ovaj je tefsir preradio, dopunio i štampano indijski učenjak Siddîk Hasan-han, koji je bio vladar pokrajine Pehubala u Indiji. Tako preraden štampan je prvi put u Indiji, a onda u Kairu u deset svezaka pod imenom »Fethul-bejân fi mekasidil-Kur'an«. Siddîk-han se rodio 1248, a umro 1307. godine. Istakao se kao učen čovjek u više islamskih na-

uka, o kojima je napisao dosta velik broj djela od kojih je oko četrdeset i štampano.

El-Alûsi

Ebus-sena' Šihabuddin Mahmud el-Alûsi el-Bagdadi rodio se u Bagdadu 1217. god. Porodica Alûsija je jedna od najznamenitijih porodica Iraka koje su se u zadnja dva vijeka istakle na polju nauke. Ebus-sena je dugi niz godina bio u Bagdadu hanefijski muftija i ako je kao i pređi mu bio šafijskog mezheba.

Najpoznatije mu je djelo tefsir zvani »Rûhul-me'âni fi tefsiril-Kur'ani ves-seb'ill-mesani« koji je dva puta u Kairu štampan, prvi put u devet, a drugi put u trideset svezaka. Ovaj se tefsir ubraja među bolje tefsire koji svestrano obrađuju tumačenje kur'anskih ajeta.

Umro je u Bagdadu 1270. godine. O njemu kaže jedan savremeni pjesnik:

يَقُولُونَ قَدِمَاتِ الشَّهَابِ أَبُو الشَّامِ وَبَاتَتْ عَلَيْهِ أَعْيُنُ الْعِلْمِ بِأَكْيَةِ
فَقُلْتُ لَهُمْ مَا مَاتَ مَنْ زَالَ سَخْصُهُ وَرُوحُ مَعَانِيهِ إِلَى الْحَشْرِ بَاقِيَةٌ

[»Kažu: umro je Šihabuddin Ebus-sena' i već za njim plaču oči nauke, a ja im velim: 'Nije umro onaj čije smo tijelo samo izgubili, a duša njegovih značenja (Rûhul-meâni) ostaje vječna do sudnjeg dana.'«]

Muhammed Abduhu i Rešid Ridâ

Muhammed Abduhu rodio se u selu Mehalletun-Nasr u Egiptu 1288. godine. Nauke je svršio u Ezheru, a među njegovim učiteljima bijaše i Džemaluddin el-Afgani, rođeni Afganac koji je slovio kao dobar poznavalac stare filozofije i kao zagrižani radnik na buđenju muslimana. Kasnije je Muhammed Abduhu vršio više raznih službi, te je bio i misirski muftija.

On kao i učitelj mu Džemaluddin bijaše se odao pan-islamističkoj ideji, te svim silama rađahu na buđenju muslimana i osnivanju jedne jake sveislamske države. Muhamed Abdulhu kao muderris istakao se naročito u tefsiru. Njegova tefsirska predavanja bila su obilno posjećivana. On o tefsiru nije bogzna koliko napisao. Od njega imamo jedan kratki tefsir Ammedžuza, zatim tefsir sure El-Fatiha i sure Vel-asri. Od njega nemamo ni drugih kakvih većih književnih djela. Umro je 1323. godine.

Oponašajući njegov način tumačenja Kur'ana nastojao je njegov učenik Muhammed Rešid Ridâ da napiše jedan tefsir toga smjera. Ovaj je tefsir izdavao postepeno u svom listu »El-Menar«, a kasnije ga je i separatno štampao. Dosle je izrađen i štampan tefsir samo jedne trećine Kur'ana u deset svezaka. Pored svojih dobrih strana ovaj je tefsir mnogo kritikovan zbog nekih nastranih tumačenja pojedinih ajeta. Rešid Ridâ je umro 1354. god. te je tako ovaj tefsir ostao nedovršen. Šukrija Alagić je na naš jezik preveo jedan dio ovoga tefsira.

II.

UVOD U HADISKU NAUKU

Hadis, sunnet, haber i eser

Riječ *hadis* (الْحَدِيثُ) u arapskom jeziku znači vijest i govor uopće. U hadiskoj nauci pak riječ *hadis* kao stručni izraz ima posebno značenje. Tamo *hadis* znači »ono što je Muhammed alejhisselam rekao, uradio ili, vidio, da neko nešto čini, pa svojom šutnjom to odobrio i dotičnog ne opomenuo«. U *hadis* spadaju i one vijesti koje govore o Alejhisselamovim svojstvima tj. o tome kakav je Alejhisselam bio po svojim vanjskim i duševnim osobinama. Prema tome *hadis* se dijeli na četiri vrste:

1. (الْحَدِيثُ الْقَوْلِيُّ) tj. ono što je Alejhisselam rekao, npr.:

الْمُسْلِمُ مَنْ سَلِمَ الْمُسْلِمُونَ مِنْ لِسَانِهِ وَ يَدِهِ

(»Musliman je samo onaj, od čijeg su jezika i ruke ostali muslimani mirni i sigurni.«) Najviše ima hadisa ove vrste.

2. (الْحَدِيثُ الْفِعْلِيُّ) tj. ono što je Alejhisselam radio, npr.:

كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْتِي ضِعْفَاءَ الْمُسْلِمِينَ وَيُورُّهُمْ وَيَشْهَدُ جَنَائِرَهُمْ

(»Alejhisselam bi obilazio siromašne muslimane, posjećivao ih i pratio i prisustvovao njihovim dženazama.«)

3. (أَلْحَدِيثُ التَّقْرِيرِيُّ) tj. ono što je Alejhisselam vidio ili čuo da čini jedan musliman, pa to šutnjom odobrio i dotičnog ne opomenuo, npr.:

عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ قَالَ: جِئْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَكْثَرَ مِنْ مِائَةِ مَرَّةٍ فَكَانَ أَصْعَابُهُ يَتَأَسَّدُونَ الشِّعْرَ وَيَتَذَكَّرُونَ شَيْئًا مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ وَهُوَ سَاكِتٌ فَرُبَّمَا تَبَسَّ مَعَهُمْ.

(»Priča Džâbir b. Semure: 'Sjedio sam sa Alejhisselamom više od stotine puta, pa bi njegovi drugovi jedan drugome recitovali pjesme i spominjali štošta iz predislamskog doba, a on bi šutio i po katkad se s njima osmjehnuo.'«)

4. Na četvrtom mjestu dolaze hadisi koji sadržavaju tjelesne ili duševne osobine Alejhisselamove i govore o Alejhisselamovim svojstvima, npr.:

كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحْسَنَ النَّاسِ وَجْهًا وَأَحْسَنَهُمْ خُلُقًا

(»Alejhisselam je bio najljepši čovjek po izgledu i najljepši po čudi i vladanju.«)

ili: كَانَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَوِيلَ الصَّتِّ قَلِيلَ الضَّحْكِ

(»Alejhisselam bi dugo šutio, a malo se smijao.«)

Ova definicija hadisa je raširena među hadiskim učenicima. Neki pak smatraju da hadis ima općenitije značenje, te se hadisom prema njihovom mišljenju nazivaju i izreke Alejhisselamovih drugova — ashâba i izreke pokoljenja iz njih — tabi'ina. Ova uporaba je rijetika ili posve zabačena.

Sunnet (السُّنَّةُ) u arapskom jeziku znači postupak i način vladanja. Kao vjerski termin sunnet označava Alejhisselamov postupak i način njegova vladanja. Sunnet

nekad označava i cjelokupne njegove hadise, pa se npr. kaže: Prvi je vjerski izvor Kur'an, a drugi sunnet. U ovom se smislu često upotrebljava i riječ hadis. U fikhu sunnet označava ono što je vjerom preporučeno i što je lijepo činiti, a nije stroga dužnost.

Haber (الْخَبْرُ) pak u arapskom jeziku znači vijest, a u hadiskoj nauci se nekad upotrebljava kao sinonim hadisa, a nekad ima općenitije značenje kao što ga ima riječ *eser* (الْأَثَرُ). Naime, riječ »eser« u arapskom jeziku znači trag, ostatak i vijest, a u hadiskoj nauci ima općenitije značenje nego li hadis. Zato se kaže: svaki je hadis eser, a svaki eser nije hadis. Prema tome, eser bi značio vijesti koje se odnose na Alejhisselama, ashabe, tabiine i ostale ljude. Nekad se u ovom smislu upotrebljava i *haber*. Zato se historiku koji se bavi vijestima uopće kaže *ahbari* (أَخْبَارِي).

Metn, sened, isnâd, rivâjet i râvija

Ne zna se da je bilo ko u historiji davao više važnosti vijestima i opreznije postupao u ovom pogledu kao muslimani sa svojom tradicijom, vijestima koje se odnose na Alejhisselama i vijestima uopće. Oni su bilježili ili pamtili svaku vijest i svaki hadis zajedno sa lancem ljudi preko kojih je dotična vijest stigla.

Sama vijest ili sami hadis naziva se *metnom* (الْمَتْنُ) tj. tekstom, a lanac ljudi preko kojih je ta vijest do nas došla *senedom* (السَّنَدُ) tj. osloncem. Ovakvo prenošenje i pričanje hadisa naziva se *isnâdom* (الْإِسْنَادُ). Često se puta riječ *isnâd* upotrebljava kao sinonim riječi *sened*.

Sened je kod hadisa vrlo važna stvar. Po senedu ili — da se jasno izrazimo — po vjerodostojnosti, učenosti i pobožnosti ljudi, koji hadis prenose poznajemo vjerodostojne hadise od slabih i onih hadisa koji nijesu vjerodostojni. I zbilja da nije seneda, Bog zna, šta bi se sve

u vjeru uvuklo. Zato i kaže veliki islamski učenjak Abdullah b. Mubarek: »Sened je od vjere. Da nije seneda, što bi ko htio, govorio bi.« U uvodu Muslimova Sahiha stoji da je Ebu Ishak Tâlikâni pitao Abdullah b. Mubâreka za jedan hadis, kakav je. Abdullah ga upita od koga ga je čuo, a ovaj reče: »Od Šihâb b. Hirâša.« Pouzdan je čovjek, na to će Abdullah, ali od koga ga je on čuo? Od Hadžadž b. Dinara, odgovori Ebu Ishâk. I taj je pouzdan, veli Abdullah, ali od koga ga je on čuo? Bogme, on samo veli, da je taj hadis Alejhisselam rekao, a ne priča od koga ga je čuo, odgovori Ebu Ishâk. Na to će Abdullah: »E Ebu Ishâku, među Hadžadž b. Dinârom i Alejhisselamom su brojne pustinje, koje ni najbolje deve ne mogu prebroditi!« Iz ovog razumijemo koliku su važnost poлагали islamski učenjaci senedu.

Gore smo naveli da se ovakvo pripovjedanje hadisa naziva isnadom. Pored ovoga izraza postoji još jedan izraz koji ima isto značenje, a to je »rivâjet« (الرِّوَايَةُ). Ljudi koji na ovaj način prenose hadis zovu se »ravijama« (الرَّوَايَةُ plural: الرِّوَايَةُ). Ravije su dakle ljudi koji sačinjavaju lanac ili sened jednog hadisa.

Musnid, muhaddis, hâfiz, hudždže i hâkim

U naslovu navedena imena su nazivi za ljude koji se bave hadiskom naukom. Najniži stepen je »musnid« (المُسْنِدُ) Tim imenom se naziva čovjek koji priča hadise sa njihovim senedima bez obzira na to da li on poznaje u tačnine stručno značenje tih hadisa, njihovu vrijednost i ljude preko kojih su ti hadisi do njega doprli.

Iza toga dolazi »muhaddis« (المُحَدِّثُ) Tim se imenom naziva čovjek koji priča hadise i poznaje njihovo stručno značenje, njihovu vrijednost i ljude koji ih pričaju. Poznavanje hadisa u najmanju ruku treba da bude ovakvo, pa da se mogne nazvati naukom. Zato fikhski učenjaci kažu: »Kada bi neko oporučio nešto 'učenjacima' ili 'ulemi', ne bi u tu grupu spadali ljudi koji samo prepriča-

vaju hadise, a ne poznaju njihova stručna značenja niti seneđe tih hadisa niti ljude koji ih prenose, jer samo pričavanje nije nauka.«

Na trećem mjestu dolazi »hafiz« (الْحَافِظُ). Taj naziv zasluđuje onaj poznavalac hadisa koji nadmaši stepen muhadisa u poznavanju hadiske nauke. Ovaj se pojam ne dá tačno odrediti, a osim toga mijenja se i prema vremenu. Džemâluddin el-Mizzî definiše pojam hafiza i kaže: »U najmonjoj mjeri treba da bude broj ljudi hadiskih, čije biografije i kritičke ocjene on poznaje, veći od broja onih koje on ne poznaje.« Ibnî Sejjidin nâs kaže: »Hafiz je onaj čovjek koji poznaje generacije (طبقات) hadiskih ljudi tako da u svakoj generaciji bude broj njemu poznatih ljudi veći od njemu nepoznatih.« Neki kažu: »Hâfiz je onaj koji poznaje stotinu hiljada hadisa.« Iz ovih se definicija dađe zaključiti da je ovaj naziv vrlo rijedak, a naročito u poznijim vremenima, kada se polje ove nauke znatno proširilo, a ono što treba poznavati sasvim umnožilo.

Ova tri naziva su glavni nazivi za ljude koji se bave hadisom. Neki dodaju naziv »hudždže« (الْحُجَّةُ) i kažu da ga zasluđuje onaj koji poznaje tri stotine hiljada hadisa, i »hâkim« (الْحَاكِمُ), a zasluđuje ga onaj koji poznaje sve hadise; razumije se njihove tekstove, njihove seneđe, kritiku ljudi i njihove biografije. Ova su dva naziva malo poznata kao stručni nazivi.

Neće biti na odmet ako ovdje donesemo nekoliko vijesti o tome koliko su hadisa pamtili i znali veliki učenjaci. Ovim će se bolje osvijetliti i pojam hafiza.

Kaže Ahmed b. Hanbel: »Ja sam izabrao ovaj svoj Musned iz sedam stotina i pedeset hiljada hadisa.«

Jahja b. Meîn veli: »Ja sam svojom rukom zapisao milijun hadisa.«

Buharija priča: »Ja pamtim stotinu hiljada vjerodostojnih i dvije stotine hiljada slabijih hadisa.«

Muslim kaže: »Ja sam sastavio ovaj svoj Sahîh iz tri stotine hiljada hadisa koje sam čuo.«

Ebu Davud kaže: »Napisao sam pet stotina hiljada Alejhisselamovih hadisa, a iz tih sam izabrao one što sam ih unio u svoj Sunen.«

Ebu Zur'a priča: »Ja znam napamet stotinu hiljada hadisa koje pamtim kao 'Kul huvel-lâhu ehad.'«

Ovdje je potrebno upozoriti na to da hadiski učenjaci često puta pod hadisom misle i izreke ashaba i tabiina, a osim toga isti tekst sa drugim senedom kao i male promjene u tekstu ili senedu hadisa računaju zasebnim hadisom. Zato se ne treba čuditi visini gornjih brojki i pitati, gdje su danas ti toliki hadisi.

Hadis kao vjerski izvor

Alejhhisselamov hadis ili sunnet je drugi vjerski izvor u islamu. Na prvom mjestu dolazi Kur'an, a odmah iza njega sunnet Alejhisselamov. Na trećem mjestu dolazi »idžma'«, a na četvrtom »kijâs«. Zapravo glavni vjerski izvori su samo Kur'an i hadis, jer posljednja dva izvora nijesu samostalni, nego se temelje i zasnivaju na Kur'anu ili sunnetu.

Da je Kur'an vjerski argument i izvor o tome nijedan musliman nema i ne smije imati ni najmanje sumnje. Što se pak tiče hadisa, to možemo reći, da su svi islamski učenjaci, pa i svi muslimani, s malom iznimkom nekih zabludjelih sekta, koje su se od pravog puta udaljile, složni u tome da je i hadis samostalan vjerski izvor i šeriatski argument. Na temelju hadisa ili sunneta isto kao i na temelju Kur'ana možemo zaključiti da je nešto vjerska dužnost (farz ili vadžib) ili da je vjerom preporučeno (mendûb) ili da je dozvoljeno (mubah) ili da ga je bolje napustiti (mekrûh) ili da je zabranjeno (harâm).

Iz samog Kur'ana razumijemo da je i sunnet vjerski izvor i samostalan šeriatski argument. Prema tome svaki musliman koji priznaje Kur'an, a bez toga čovjek ne može biti musliman, mora priznati da je hadis vjerski izvor i šeriatski argument. Kur'an kaže:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ

(»Reci: Ako vi volite Boga, mene slijedite, Bog će vas zavoljeti i grijehе vam oprostiti.«)

مَنْ يُطِيعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ

(»Ko bude pokoran peјgamberu, taj se Bogu pokorava.«)

وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا

[»Što vam dadne (naredi) peјgamber, to vi primite, a što vam zabrani toga se prođite!«]

وَ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ

[»Mi smo poslali tebi opomenu (Kur'an), da rastumačiš svijetu što im je poslato.«]

وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

[»On (Muhamed a. s.) ne govori od sebe i radi svojih prohtjeva, nego je sve to Božja objava, koja mu se objavljuje.«] Poznati mufessir Seâlibija kaže da ovaj ajet znači, da je sve što Alejhisselam u pogledu vjere rekne Božija objava. U Darimâjinu Sunenu stoji da je Evzâijin učitelj Hassân govorio: »Džibril je Alejhisselamu donosio i sunnet isto kao što mu je donosio i Kur'an.«

Na hadisu se zasniva mnogo vjerskih propisa. Kad hadis ne bi bio vjerski izvor, mi ne bismo znali koliko puta na dan trebamo klanjati namaz, jer toga izričito u Kur'anu nema. Pretpostavimo da bismo na neki način mogli razumjeti da smo zaduženi pet puta dnevno obavljati namaz, ali iz samog Kur'ana ne bismo mogli saznati način kako ćemo obavljati namaz. Isto tako ne bismo mogli saznati propise o zekatu, jer Kur'an samo naređuje da se zekat daje, a ne pruža nam potankih razjašnjenja o tome. Takvih slučajeva imademo vrlo mnogo, iz kojih se vidi da hadis bez sumnje mora biti jedno vjersko vrelo i šeriatski argumenat. Alejhisselam je svaku kur'ansku naredbu prema Božijoj zapovijedi rastumačio svijetu svo-

jim djelom ili riječima. Zato je npr. u pogledu namaza rekao:

صَلُّوا كَمَا رَأَيْتُمُونِي أُصَلِّي

(»Klanjajte kako vidite da ja klanjam!«) Za obrede hadža rekao je «خُذُوا عَنِّي مَنَامِكُمْ» «Od mene naučite hadžske obrede!» Iz ovoga svega se dađe jasno zaključiti da je i hadis vjerski izvor i da se svaki musliman mora podvrgnuti onome što u hadisu stoji i što je Alejhisselam kao tumačenje Kur'anu rekao ili radio.

Hadiska nauka i njena podjela

Nauka o hadisu se dijeli na dva dijela. Prvi se dio zove *عِلْمُ الْحَدِيثِ رِوَايَةً* a drugi dio *عِلْمُ الْحَدِيثِ دِرَايَةً*

Prvi dio ili *عِلْمُ الْحَدِيثِ رِوَايَةً* sastoji se od Alejhisselamovih izreka i njegovih djela, njihovih pamćenja, prenošenja i čuvanja.

Drugi dio ili *عِلْمُ الْحَدِيثِ دِرَايَةً* sastoji se od pravila po kojima se poznaju razne osobine metna i seneda i od pravila po kojima se poznaje način i uslovi prenošenja i prepričavanja hadisa i svojstava njegovih prenosilaca.

Svrha prvog dijela je sabrati Alejhisselamove hadise i pomno ih sačuvati, a svrha drugog dijela je poznavati koji se hadis može primiti, a koji ne može.

Drugi se dio hadiske nauke pored gornjeg naziva zove još *رِاصْطِلَاحُ أَهْلِ الْآثَرِ* ili *مُصْطَلِحُ أَهْلِ الْآثَرِ* ili *مُصْطَلِحُ الْحَدِيثِ* a to sve znači terminologija hadisa. Taj se dio zove još i *أُصُولُ الْحَدِيثِ* a to znači temelje i osnovna pravila hadisa.

Nauka o hadisu ju sasvim važna nauka, čija je korist vrlo velika, jer se na hadisu osniva većina šeriatskih odredaba i pomoću njega se spoznaje halâl od harâma. Učenjaci hadisa imaju naročita pravila po kojima rade,

imadu naročite stručne izraze ili termine. Stoga ko se želi upuštati u hadisku nauku ili uopće služiti hadisom, bezuvjetno treba najprije poznavati tu terminologiju, ta pravila koja su kao uvod hadiskoj nauci — treba da bude upućen u *عِلْمُ الْحَدِيثِ دِرَايَةٌ* ili u *مُصْطَلَحُ الْحَدِيثِ*.

Kratak pregled rada o terminologiji hadisa

O terminologiji hadisa i o pravilima što se odnose na prenošenje hadisa i njegovo prepričavanje razvila se čitava literatura. Prvi ko je o tom napisao zasebno djelo bio je kadija Ebu Muhammed er-Râmehurmuzi (umro oko god. 360). On je napisao djelo »El-Muhaddisul-fâsil bejner-râvi vel-vâi« ali u njemu nije iscrpio svo potrebno gradivo. Iza njega je o ovoj vrsti hadiske nauke pisao Ebu Abdillah el-Hakim (umro 405. god.) ali ni on nije svoje djelo dovoljno sredio. Poslije Hâkima bio je Ebu Nuajm (umro 430. god.) koji je nastavio rad Hakimov, ali je i on ostavio dosta posla učenjacima iza sebe. Nakon ovih je bio Hatîb el-Bagdâdi (umro 463. god.) poznati historik i napisao je o pravilima prenošenja hadisa svoje djelo »El-Kifâje fi ma'rifeti usûli ilmîr-rivâje« i o postupku kod prenošenja hadisa djelo »El-Džamiu li adâbir-râvi ves-sâmi'«. Nema skoro nijedne hadiske struke, a da on o njoj nije napisao posebno djelo. Zato o njemu i kaže Ebu Bekr ibni Nukta: »Svak ko pravo sudi, zna da su hadiskim učenjacima iza Hatiba sasvim potrebna njegova djela.« (عَاكِلُهُ عَلَى كُتُبِهِ)

Poslije Hatîba pisali su o ovoj vrsti hadiske nauke mnogi učenjaci koji su se koristili Hatibovim djelima. Između njih istaknućemo kadiju Ijâda koji je rodom iz Ceute (umro 544. god.). On je napisao djelo »El-Ilmâu ilâ usûlir-rivâjeti ves-semâ'«. Uz njega treba spomenuti i Ebu Hafs el-Mejanedžiju koji je 579. god. napisao djelo »Mâ lâ jeseul-muhaddise džehlühû«.

Poslije ovih se istakao Tekijjuddin Ebu Amr ibni Salâh (umro 643. god.) koji je predajući hadis u medresi Ešrefijji u Damasku izdiktirao svoje poznato djelo »Ulû-

mul-hadîs« koje je u svijetu poznato pod imenom »Mukaddimetu Ibnis-Salâh«. U ovom svom djelu on je sabrao sve glavne stvari iz Hatibovih djela, a tome je još dodao i iz drugih djela što je trebalo. Gotovo sva kasnija djela o ovoj nauci su ili komentari, ili izvadoi, ili skraćanja (مختصر) ovog Ibni Salahova djela. Neki su ga čak i u stihove pretočili kao Irakija i Sujutija. Poznate su njihove »Elfijje« tj. spjevovi u hiljadu stihova o hadiskoj nauci. Između djela koja su skraćena iz Ibni Salahova djela najpoznatije je »Nuhbetul-fiker fi mustalehi ehliil-eser« od Ibni Hadžer el-Askalanije (umro 852. god.). Ovo je djelo komentarisao sam pisac. Osim ovih spomena su vrijedna i ova djela: »Et-Takrib« od Nevevije, komentar Et-Takriba od Sujutije, koji nosi ime »Tedribur-râvi šerhu Takribin-Nevâvi« i »Tevdžihun-nazar ila usûlil-eser« od Tahir el-Džezairije.

Rad oko sabiranja hadisa

Radi lakšeg pregleda možemo rad oko sabiranja hadisa i rad o hadisu uopće podijeliti u šest perioda:

1. pamćenje hadisa napamet;
2. početak sabiranja hadisa u knjige;
3. sabiranje hadisa zajedno sa fetvama ashaba i tabiina;
4. pisanje isključivo hadiskih zbirki;
5. odvajanje vjerodostojnih »sahih« hadisa u posebne zbirke, i
6. komentarisanje pojedinih hadiskih zbirki i njihovo prerađivanje.

I. Pamćenje hadisa napamet

Alejhisselam je imao naročite pisare koji bi po njegovoj naredbi zapisali svaku suru i svaki ajet koji bi bio

objavljen. Tako je sav Kur'an u Alejhisselamovo doba bio popisao i ako nije bio sabran u jednu zbirku, u posebnu knjigu — mushaf.

S hadisom je bilo već drugačije. Hadis nije bio popisao niti sakupljen u knjige, nego je prenošen od usta do usta. Sam Alejhisselam je bio zabranio da se hadis piše. U Muslimovu Sahihu stoji da je Alejhisselam rekao:

لَا تَكْتُبُوا عَنِّي وَمَنْ كَتَبَ غَيْرَ الْقُرْآنِ فَلَيْسَ بِهِ وَحَدِيثُوا عَنِّي فَلَا حَرَجَ

(»Nemojte od mene pisati! Ko napiše što osim Kur'ana, neka to pobriše! Pričajte od mene, u tome grijeha ni smetnje nema.«) Uzrok ovoj zabrani leži u tome što se Alejhisselam bojao, da se što god što ne spada u Kur'an ne bi umiješalo u Kur'an. Uzrokom ove zabrane može se smatrati i to, što je u početku islama vrlo malen broj ljudi poznavao pismo, pa je trebalo taj mali broj pismu vještih ljudi obratiti samo na pisanje Kur'ana, jer je tada glavna stvar bila potpuno sačuvati svaku kur'ansku riječ.

Kasnije je Alejhisselam dozvolio da se i hadis piše. Uzrok ovoj dozvoli bio je to što se uspjelo rastaviti Kur'an od riječi Alejhisselamovih i to što se Alejhisselamovim nastojanjem pismenost brzo proširila i broj pismenih ljudi znatno uvećao. (Smatramo da je slučaj sa zarobljenicima na Bedru dobro poznat.)

Da je zbilja Alejhisselam kasnije dozvolio da se i hadis piše vidi se i iz slijedećega: Kada je Meka osvojena, Alejhisselam je održao jedan govor (hutbu). Nakon govora jedan od prisutnih po imenu Ebu Šâh zatražio je da mu se taj govor napiše. Na to je Alejhisselam rekao: «اكتبوا لأبي شاه» Napišite Ebu Šâhu! U Buharijinu Sahihu stoji da je Ebu Hurejre rekao:

مَا مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَحَدٌ أَكْثَرَ حَدِيثًا مِنِّي إِلَّا مَا كَانَ مِنْ ابْنِ عَمْرِو فَإِنَّهُ كَانَ يَكْتُبُ وَلَا أَكْتُبُ

(»Nema među Alejhisselamovim drugovima niko da pam-

ti više hadisa od mene osim Abdulah b. Amr, jer je on pisao, a ja nijesam znao pisati.«) U Ebu Davudovu Sunenu stoji slijedeće:

قَالَ ابْنُ عَمْرٍو بْنِ الْعَاصِ: كُنْتُ أَكْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَهَثِي قُرَيْشٌ وَقَالُوا: لَا تَدْتُبُ كُلَّ شَيْءٍ وَرَسُولُ اللَّهِ بِمَرٍّ يَتَسَكَّمُ فِي الرِّضَا وَالْغَضَبِ فَاْمَسَكَتُ عَنِ الْكِتَابَةِ حَتَّى ذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَوْمَأَ بِأَصْبَعِهِ إِلَى فَيْدِ فَقَالَ: «أَكْتُبْ فَوَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ مَا يَخْرُجُ مِنْهُ إِلَّا حَقٌّ»

(»Priča Abdulah b. Amr b. el-As: »Ja sam pisao sve što sam od Alejhisselama čuo, pa me Kurejševiči spriječiše i rekoše mi, da ne pišem sve, jer je i Alejhisselam čovjek; govori i kada je raspoložen i kada je u srdžbi. Na to ja odustanem od pisanja. Kasnije to spomenem Alejhisselamu, a on pokazavši prstom u svoja usta, reče mi: »Piši, jer tako mi Onoga u čijoj je ruci duša moja, ne izlazi iz mojih usta negoli istina.«) Abdulah b. Amr je još za Alejhisselamova života sastavio jednu zbirku hadisa, koja je među učenjacima hadisa poznata pod imenom »Es-Sadika« (الصادقة) tj. istinita. Tu zbirku priča unuk Abdullah b. Amrov Amr b. Šuajb od svoga oca Šuajba a ovaj od svoga djeda Abdullah b. Amra (عمرُو بْنُ شُعَيْبِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ) Na ovu su se zbirku oslanjali sva četvorica imama: Ebu Hanife, Šafiija, Malik i Ahmed ibni Hanbel. Ova zbirka danas u cijelosti ne postoji nego se nalazi razasuta po raznim hadiskim djelima.

II. Početak sabiranja hadisa u knjige

Kako smo gore rekli bilo je još za Alejhisselamova vremena ljudi koji su pisali hadis i sabirali ga u knjige,

ali je ipak to jedna rijetkost, jer je većina hadisa ostala sačuvana samo u pamćenju. Pravi početak sabiranja hadisa u knjige pada u 100. godinu po Hidžri; dakle nekako devedeset godina iza Alejhisselamove smrti.

Prvi koji je to pitanje pokrenuo i dao povoda da se hadis skuplja u knjige bio je vrijedni umejevički halifa Omer b. Abdul'aziz (vladao od 99—101. god.).

Još prije njega bili su to pokušali halife Ebu Bekr i Omer, ali nijesu uspjeli. Priča se da je Ebu Bekr bio sabrao oko pet stotina hadisa zatim ih je dao spaliti, jer se bojao, ako ne mogne sabrati sve hadise, da svijet ne odbaci one koji ne budu u njegovoj zbirci. Također je i Omer bio naumio da sabere hadis, ali je i on iz sličnih razloga od toga odustao.

Kada je Omer b. Abdul Aziz postao halifa zapazio je da postepeno izumiru ljudi koji su dočekali Alejhisselama i od njega čuli mnoge hadise. Opazio je da izumiru i ljudi koji su dočekali Alejhisselamove drugove, a osim toga vidio je, da se i laž počela širiti. Zato je on odlučio izdati naredbu da se sabere hadis.

Nekako oko 100. godine po Hidžri pisao je on svome namjesniku i kadiji u Medini Ebu Bekr ibni Hazmu: »Pogledaj pa što nađeš Alejhisselamovih hadisa popiši ih, jer se ja bojim da ne pomru učeni ljudi. Nemoj primati ništa osim Alejhisselamovih hadisa. Nek učeni ljudi šire nauku ne bi li naučili oni koji ne znaju. Nauka neće proći sve dok ne postane tajna.« Između ostalog on je naredio Ebu Bekr ibni Hazmu da popiše hadise koji se nalaze kod Amrê kćeri Abdurrahmanove i Kasima sina Muhamedova, a unuka halife Ebu Bekra. Pisao je također i ostalim svojim namjesnicima u glavnim gradovima da se i oni pobrinu oko sakupljanja hadisa.

Kaže se da se prvi odazvao njegovoj naredbi Ibni Šihâb ez-Zuhrî (umro 124. god.) koji je slovio kao vrlo učen čovjek u Hidžazu i Šamu. Sujutija u svojoj »Elfijji« spominje ovo i kaže:

وَأَوَّلُ جَامِعِ الْحَدِيثِ وَالْأَثَرِ ابْنُ شِهَابِ أَمِيرٌ لَهُ عَمْرٌ

III. *Sabiranje hadisa zajedno sa fetvama ashaba i tabiina*

Zatim su počele izaći zbirke koje su pored Alej-hisselamovih hadisa sadržavale i fetve ashaba i tabiina. Prvi koji su ovaj rad započeli bili su:

- U Meki Ibni Džurejdž (umro 150. god.)
- U Medini Ibni Ishâk (150) i Mâlik (179)
- U Basri Rebi' ibni Sabîh (160), Seîd ibni Ebi Arûbe (156) i Hammâd ibni Seleme (176)
- U Kufi Sufjân es-Sevri (161)
- U Šamu Evzaija (156)
- U Vasitu Hušejm (188)
- U Jemenu Ma'mer (153)
- U Reju Džerir ibni Abdulhamîd (188) i
- U Horasanu Abdullah ibni Mubârek (181)

IV. *Pisanje isključivo hadiskih zbirki*

Početkom trećeg stoljeća mijenja se način sabiranja hadisa. Učenjaci nastoje da hadis odvoje od mišljenja ashaba i fetvi tabiina. Prvi koji su ovim putem krenuli bijahu: Ubejdullah ibni Mûsâ iz Kufe (umro 213. god.), Musedded iz Basre (228), Esed ibni Mûsâ (212), i Nuajm ibni Hammâd (228). Oni svoje zbirke nazivaju »Musnedima«. Iza ovih slijede Ahmed ibni Hanbel (241), Ishak ibni Rahevejh (238), Osmân ibni Ebi Šejbe (239), i drugi.

V. *Odvajanje vjerodostojnih hadisa u posebne zbirke*

U svim dosle spomenutim hadiskim zbirkama pomiješani su vjerodostojni, dobri i slabi hadisi. Čitalac je mogao jedino na taj način raspoznati vjerodostojne i dobre hadise, ako je potanko ispitaio svakog raviju i pregledao da u dotičnom hadisu nema drugih mana koje bi mu vjerodostojnost krnjile. Ko nije bio za ovo sposoban, nije mogao ni raspoznati vjerodostojne hadise od slabih. Prema tome osjećala se potreba da se put olakša. Stoga su

neki hadiski učenjaci počeli izdvajati vjerodostojne (sahih) hadise i sabirati ih u posebne zbirke. Prvi koji je krenuo ovim putem bio je Ebu Abdillah Muhamed b. Ismâil el-Buhari (256). On je u svom hadiskom djelu, koje je na cijelom svijetu poznato, sabrao dosta velik broj vjerodostojnih hadisa iz svih poglavlja vjerske nauke. Za njim se poveo Muslim b. el-Hadžâdž, a za ovom dvojicom još velik broj hadiskih učenjaka kao što su Hâkim, Ibnu Hibbân, Ibnu Huzejme i drugi.

VI. Komentarisanje pojedinih hadiskih zbirki i njihovo prerađivanje i dotjerivanje

Treće stoljeće po Hidžri je zlatno doba sabiranja hadisa. U njemu su živjeli najveći hadiski učenjaci. U njemu su nikle najpoznatije hadiske zbirke, a naročito onih šest (أَلْكَتُبُ السَّنَةِ) koje su oslonac svih islamskih učenjaka kasnijih doba i koje s malim izuzetkom u sebi vjerno čuvaju gotovo cio Alejhisselamov sunnet.

Sa završetkom trećeg stoljeća prestaje uglavnom sabiranje hadisa, a počinje doba komentarisanja glavnih hadiskih zbirki i doba njihova prerađivanja, dotjerivanja i olakšavanja da budu što pristupačnije. Ovo doba traje sve do danas. U ovom periodu je niklo na hiljade hadiskih djela koja se ne dađu nabrojiti.

Razne vrste hadiskih zbirki

Kod sabiranja hadisa u zbirke hadiski su učenjaci imali više načina. Neki su sabirali na jedno mjesto hadise koje pripovijeda jedan sahâbija (Alejhisselamov drug) bez obzira na što se odnose ti hadisi. Zatim bi ih sahâbije poredali npr. po njihovoj prednosti; najprije bi došli hadisi hulefâi-rašidina, onda hadisi ostale ašerei-mubeššere itd. Ovakve se zbirke nazivaju *musnedima* (أَلْسُنَدُ), a imade ih vrlo mnogo. Kettâniya ih je u svojoj »Er-Risâletul-mustatrefi« nabrojio više od šezdeset.

Neki su samo sabirali vjerodostojne (sahih) hadise, poredavši ih po poglavljima. Ovakve se zbirke zovu »sahihima« (الصَّحِيحُ), a imade ih također dosta, iako manje nego musneda.

Neki su uzeli poglavlja fikha i sabrali hadise koji se na njih odnose. Ovakve se zbirke zovu »sunenima« (السُّنَنُ).

Neki se nijesu ograničili samo na poglavlja fikha nego su u svoje zbirke unijeli poglavlja iz svih grana islamske nauke. Npr. spomenuli su hadise koji se odnose na vjerovanje (كِتَابُ الْإِيمَانِ), sva poglavlja fikha, hadise koji se odnose na tefsir (كِتَابُ التَّفْسِيرِ), hadise koji se odnose na životopis Alejhisselamov (كِتَابُ السَّيَرِ وَالْمَنَازِي) (الْحَامِمُ). Ovakve se zbirke nazivaju »džamiima«.

Drugi su opet uz Alejhisselamove hadise spominjali i mišljenja ashaba i fetve tabiina. Ova vrsta hadiskih zbirki zove se »musannefima« (الْمُصَنَّفُ).

Neki su poredali imena svojih učitelja ili imena ashaba ili imena drugih ljudi abecednim redom, a onda kod svakog imena spomenuli hadise koje dotični čovjek pripovijeda. Ovakve zbirke zovu »mu'džemima« (الْمُجَمُّعُ).

Osim gore navedenih načina, po kojima su pisane hadiske zbirke, ima još mnogo raznih načina koje su sebi uzeli za podlogu razni sabirači hadisa. Mi smo istaknuli najglavnije od njih.

NAJPOZNATIJE HADISKE ZBIRKE

A) Djela četvorice imama

1. *Musned Ebu Hanife* (umro 150. god.). Ebu Hanife nije sobom napisao nijednog hadiskog djela iako se služio hadisom i poznavao ga. Iza njegove smrti napisali su mnogi učenjaci hadiske zbirke, koje su nazvane »Musnedima Ebu Hanife«. U ove zbirke sabrali su one hadise

u čijim se senedima nalazi ime Ebu Hanife. Petnaest ovakvih musneda sabrao je u jednu zbirku Ebul-Muejjed El-Hatib el-Havarizmi (umro 655). On je tu zbirku poredao prema poglavljima fikha i nazvao je »Džamiul-me-sânîd«.

2. »Muvetta'« (المَوَطَّأُ) Malikov (umro 179). Muvetta' znači »utveni put«. Ovu je zbirku napisao sam Mâlik i dugo godina je dotjerivao i učenicima predavao. Zbog toga se malo razlikuju Muvettai koje su od Malika u raznim vremenima učili razni učenici. Najpoznatiji Muvetta' je onaj što ga od Malika pripovijeda njegov učenik Jahjâ b. Jahjâ el-Lejsi el-Endelusi (umro 234) (رِوَايَةُ يَحْيَى بْنِ يَحْيَى). U Muvettau imade oko sedam stotina hadisa, a osim toga nalazi se mnogo fikhskih pitanja, koje je Malik svojim riječima na temelju argumenata koji su kod njega bili priznati objasnio. U Muvettau pored sahih i muttasil hadisa ima i nekoliko mursel hadisa i nekoliko hadisa bez seneda (بَلَاغَاتُ مَا لَكَ). Muttasil hadisi koji se nalaze u Muvettau ubrajaju se među najvjerodostojnije hadise.

3. *Musned Šafiijin* (203). Ni Šafiija kao ni Ebu Hanife nije napisao svoga musneda. Razlika između njega i Ebu Hanife je u tome, što je on iza sebe ostavio lijep broj djela, pa i o hadisu. Njegov je musned sastavio Ebul-Abbâs el-Esamm el-Emevi (umro 346. god.) i u njega je unio hadise koje je pripovijedao od Rebi' b. Sulejmana, učenika Šafiijina, a koji se nalaze u Šafiijinim djelima »El-Umm« i »El-Mesut«. Osim Musneda Šafiijina nalazi se još jedno hadisko djelo po imenu »Sunen Šafiijin« u kome su sabrani hadisi koje pripovijeda Tahavija od Šafiijina učenika Muzenije. Oba su ova djela štampana.

4. *Musned Ahmed b. Hanbelov* (241) koji sadrži oko 40.000 hadisa, a neki vele 30.000. On je u svoj musned stavio samo one hadise, na koje se po njegovu mišljenju može osloniti. Pored toga u njegovu se musnedu nalazi i slabih (daif) hadisa. U ovom musnedu ima i hadisa koje je dodao Ahmedov sin Abdullah (umro 290. god.) i ravija

Musneda Ebu Bekr el-Katif (umro 368. god.) i to obojica sa svojim senedima. Ahmedov musned je bez sumnje jedno od najglavnijih opsežnih hadiskih izvora.

B) *El-kutubus-sitte* (šest najpoznatijih hadiskih zbirki)

1. *Sahih Ebu Abdillah Muhamed b. Ismail el-Buharije* (256). Potpuno ime ovog djela je:

الجامع الصحيح المسند من حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم و سنته و آياته

Buharija je ovo djelo sastavio za 16 godina i kaže se da u nj nije zapisao nijednog hadisa, dok se ne bi okupao i klanjao dva rekata namaza i istihare učinio. Sve je to činio iz velike opreznosti nastojeći da u svoje djelo uvrsti samo ono što je sasvim ispravno i vjerodostojno.

Buharija ponavlja na više mjesta mnoge hadise u svom Sahihu. Uzevši u obzir ponovljene hadise u ovom djelu ima 7.397 muttasil hadisa, a ne računajući ponavljane u njemu ima 2.761 merfû' hadis. - TARİHUL KEBİR, C. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

2. *Sahih Ebul-Husejm Muslim b. el-Hâdždžadž el-Kušejrije* (261). Ova hadiska zbirka, obzirom na vjerodostojnost, dolazi odmah iza Buharijine zbirke. Neki je čak pretpostavljaju i Buharijinoj zbirci. U Muslimovu Sahihu ima oko 4.000 hadisa ne računajući ponovljene. Muslimov se sahih odlikuje time što su svi senedi pojedinog hadisa i sve moguće varijacije metna sabrane na jedno mjesto.

Ova dva djela zovu se jednim imenom »*Es-Sahîhân*« tj. dvije vjerodostojne zbirke. Njihovi su autori u njih unijeli samo ono što je po njihovu mišljenju vjerodostojno, a to su hadisi čiji je sened sastavljen (متصل), a njihovi pripovjedači potpuno pouzdani ljudi. Osim toga i sahâbija, koji hadis od Alejhisselama pripovjeda, je potpuno poznat. Ovo je bio njihov »uvjet« kod sabiranja hadisa, što se u hadiskoj nauci zove stručnim izrazom »šartuš-Šejhajn«. - KITABUL-ILELI
- KITABUL-UKKAL

3. *Sunen Ebu Davud Sulejman b. Eš'as es-Sidžistâ-nije* (275). Ebu Davud je svoj Sunen sastavio u Bagdadu, NASED U "SUNENU" DUSTA NIRESER PREDAJAT

gdje ga je pred njim učilo mnogo ljudi. Podnio ga je na uvid i Ahmed b. Hanbelu, kome se svidio, te ga je pohvalio. Kaže Hattâbija: »Ebu Davudov Sunen je bolje raspoređen nego li su Sahihi Buharije i Muslima i u njemu ima više fikha nego li u njima.« Gazalija veli: »Dovoljan je za mudžtehida Sunen Ebu Davudov.«

"SUNEN" SADRŽI 4800 HADISA KOJE JE IZABRAO OD 500.000 HADISA KOJE JE SADRŽAO. - SADRŽI 35 GLAVA I 1871 POGLAVLJE

4. Džami' Ebu Isa et-Tirmizije (279). Tirmizija je osim fikha u svoj Džami' unio mnogo drugih poglavlja iz vjerske nauke, te se stoga ovo djelo i naziva džamiom. Njegov se Džami' odlikuje time, što je iza svakog hadisa objasnio njegovu vrijednost, što je napomenuo imena ashâba koji slične hadise pripovijedaju i što je u fikhskim poglavljima objasnio i mišljenja pojedinih imama i ashâba.

SUSAO HADISE OD BUHARIJE I OD MUSLIMA - KITABUL-ILMI - KITABUT-TARIH - KITABUL-ZUHHD - ESMAUSAHABE

5. Sunen Ebu Abdirrahmân Ahmed b. Šuajb en-Nesaije (303). Nesaija je sastavio jednu veću zbirku hadisa, koja je poznata pod imenom *al-sunûn al-kubri* (veliki sunen), a zatim ju je na zahtjev mnogih prijatelja skratio. Ovo skraćeno izdanje računa se petom zbirkom od onih šest poznatih zbirki i nosi naziv »El-Mudžtebâ« i Sunen. Ova se zbirka odlikuje time što između sva četiri sunena u njoj imade najmanje slabih hadisa, a također i time što na mnogim mjestima potanko objašnjava razilaženje prenosilaca (اختلاف الرواة). SADRŽI 5761 HADIS.

6. Sunen Ebu Abdillah Muhammed b. Jezîd Ibni Mâdže el-Kazvînije (275). To je šesta zbirka od onih šest (كتاب) poznatih zbirki. Sadrži oko 4.000 hadisa u 32 glave i nekih 1.500 poglavlja (باب). U ovoj zbirci ima i dosta slabih hadisa, ali pored toga zbirka je dosta vrijedna.

- ET-TEFSIR

- ET-TARIH

Neki hadiski učenjaci računaju da je svega pet glavnih i poznatih hadiskih zbirki (الكتب الخمسة). Od gore spomenutih šest oni odbacuju Sunen od Ibni Mâdže. Neki

opet uzimaju na šesto mjesto Sunen Darimijin mjesto Ibni Madžetova Sunena, a drugi opet Muvetta' Malikov.

U Buharijinu i Muslimovu Sahihu nijesu sabrani svi vjerodostojni (sahih) hadisi. Stoga su neki hadiski učenjaci nastojali da saberu one hadise koji su vjerodostojni, a nijesu ih Buharija i Muslim spomenuli u svojim Sahihima. Između ovih se naročito ističe Ebu Abdilah el-Hâkim, zvani Ibnul-Bejji' (umro u Nejsaburu 405). On je napisao zbirku hadisa koju je nazvao »*El-Mustedreku ales-Sahihajn*« (Dopuna Buharijinu i Muslimovu Sahihu). U ovu je zbirku uvrstio hadise koji odgovaraju uvjetima Buharije i Muslima ili bar uvjetima jednog od njih dvojice ili su po njegovu mišljenju vjerodostojni, pa makar i ne udovoljavali uvjetu ni jednog od njih dvojice. Pored toga u Mustedreku imade priličan broj slabih hadisa, a za neke su rekli neki hadiski kritičari da su i »mevdû« — lažni. Hakimov Mustedrek je preradio i skratio, objasnivši i vrijednost svakog hadisa sa svoje strane, Šemsuddin ez-Zehebî (748). Ova je prerada poznata pod imenom »*Telhisul-Mustedrek*«.

Hadise gore spomenutih šest zbirki, računajući kao šestu Malikov Muvetta', sabrao je u jednu zbirku Rezîn b. Muavije el-Abderi (535). Njegovo je djelo poznato pod imenom »*Et-Tedžrîd*«. Budući da ovo djelo nije bilo kako treba sređeno, sredio ga je kasnije Medždudin Ibni Esîr (606) i nazvao »*Džâmiul-ûsul min ehâdisir-Resûl*«. Ibni Esirovu preradu je opet skratio Abdurrahman Ibnud-Dejbâ' eš-Šejbâni (944) i nazvao »*Tejsirul-vûsul*«.

III. DRUGE NAJPOZNATIJE HADISKE ZBIRKE

1. *Sunen Bejhekijin* (458). Bejhekija je napisao dva sunena: »*Es-Sunenul-kubrâ*« (Veliki sunen) i »*Es-Sunen-us-sugrâ*« (Mali sunen). Najpoznatiji je veliki sunen koji

je raspoređen prema rasporedu Muzenijina »Muhtesara« o šafiljskom fikhu. Ovaj sunen sadrži gotovo sve hadise koji se odnose na fikhske propise i računa se među velike hadiske zbirke (ima deset debelih svezaka).

2. *Sunen Darekutnijin* (385). U ovom sunenu je pisac sabrao većinom »garīb« hadise koji se odnose na fikh.

3. *Sahih Ibnu Huzejme* (311). U ovom djelu je pisac uvjetovao da sabere samo vjerodostojne hadise.

4. Za Ibnu Huzejmom se poveo i njegov učenik *Ibnu Hibbân el-Busti* (354) te je i on sabrao jednu veću zbirku vjerodostojnih hadisa koju je na neobičan dosle nepoznat način rasporedio i nazvao »*Et-Tekasîmu vel-envâ'*«.

5. *Mu'džem Taberanijin* (360) Taberâni je sastavio tri mu'džema: veliki »El-Mu'džemul-kebîr«, srednji »El-Mu'džemul-evsat« i mali »El-Mu'džemus-sagir«. Veliki je posredan po imenima Alejhisselamovih drugova i sadrži oko 60.000 hadisa. Smatraju ga najvećim mu'džemom uopće. Srednji je poredan po učiteljima od kojih je pisac slušao hadis; njihov broj iznosi oko dvije hiljade, a sadrži oko 30.000 hadisa. Ovo je djelo i sam pisac mnogo cijenio, jer je u njen mnogo truda uložio. Mali mu'džem je poredan također prema učiteljima pisca, čiji broj iznosi oko hiljadu; od svakog je spomenuo po jedan ili dva hadisa, te broj hadisa iznosi oko 1.500.

BIOGRAFIJE NAJPOZNATIJIH SABIRAČA HADISA

1. Ebu Abdillah *Malik b. Enes el-Himjari el-Asbehi*. Njemu pripada časni naziv »Imâmu Daril-hidžre« (Imam Medine). Rodio se u Medini, gdje je kasnije i djelovao i širio nauku. Na glas je izašao još vrlo mlad. Sam bi rekao: »Ja nijesam počeo izdavati fetve dok mi nije sposobnost priznalo sedamdeset učenih ljudi. Malo je ljudi kod kojih sam ja učio, a da se za svoga života nijesu obraćali na me i pitali me o pojedinim naučnim stvarima.« Priповijeda se da ga je Ebu-Dža'fer el-Mensûr dao

bičevati zato što je zastupao mišljenje da zakletva pod presijom ne vrijedi. Kaže se da su ga neprijatelji oklevetali da je s tim svojim mišljenjem htio reći da prisega koja se pod presijom daje halifi nije vrijedna. Time su tome njegovu naučnom mišljenju htjeli dati političku boju.

Kada je Harûn er-Rešid došao u Medinu putujući na hadž, poslao je svoga čovjeka imami Maliku i zamolio ga da izvoli doći sa svojim Muvettaom i održati predavanje samom halifi. Malik je to odbio odgovorivši: »Nauči se na noge dolazi, a nauka drugome ne ide.« Vrijedni je halifa uvažio ovo Malikovo mišljenje i sobom došao pred Malika, te sa ostalim slušao Malikovo predavanje. Ne zna se ko je u ovom veći, Malik ili Harûn, ali su obojica znali očuvati ponos i veličinu nauke.

Sa svih strana svijeta ljudi su hrlili da čuju Malikova predavanja. Najznamenitiji pripovjedač Muvettaa, Jahja b. Jahja el-Lejsi bio je iz dalekog Endelusa. Mnogi učenjaci smatraju da se na Malika odnose Alejhisselamove riječi:

يُوشِكُ أَنْ يَضْرِبَ النَّاسُ أَكْبَادَ الْإِبِلِ يَطْلُبُونَ الْعِلْمَ فَلَا يَجِدُونَ أَحَدًا
أَعْلَمَ مِنْ عَالِمِ الْمَدِينَةِ. رَوَاهُ التِّرْمِذِيُّ وَقَالَ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

(»Naskoro bi moglo doći vrijeme da svijet putuje radi nauke, pa da ne nađe nikog učenijeg od 'učenjaka Medine.'«)

Malik je umro u Medini 179. godine, a bilo mu je oko 90 godina. Kada je umro rekao je Sufjân b. Ujejne: »Nije iza sebe na čitavoj zemlji ostavio nikog sebi ravna.«

2. Ebu Abdillah Muhammed b. Ismail el-Buhari el-Džu'fi je rodom Turčin. Rodio se 194. godine u Buhari, a 210. je krenuo da obiđe tadašnje islamske zemlje tražeći učene ljude od kojih bi mogao slušati hadis. Putujući prošao je Horasân, Irak, Hidžaz, Šam i Misir. Još kao mlad istakao se u poznavanju hadisa. Kad je došao u Bagdad sakupili su se u hadisu sposobni ljudi i htjeli okušati Buharijinu sposobnost. Uzeli su stotinu hadisa,

te ispremetali njihove senede i metne, a onda ih podijelili desetorici ljudi. Kad je Buharija došao među njih, pristupio je jedan po jedan od spomenute desetorice i pitao za spomenute hadise. Buharija je svakom odgovorio, da ne zna, a kada su se svi izredali i prestali više sa pitanjima, onda je Buharija započeo i nabrojao sve hadise za koje su ga pitali upozorivši gdje je u kome pogreška bila i povrativši svaki sened svome metnu. Tim se pokazala njegova sposobnost i svi su mu priznali učestnost.

Pri koncu života povratio se u Buharu, svoje rodno mjesto. Tamošnji namjesnik Halid b. Ahmed ez-Zuheli pozvao ga je na svoj dvor da predaje svoj Sahih njegovim sinovima. Buharija se sustegao i rekao da ne može poniziti nauku noseći je pred vladarska vrata i da ne može držati naročita predavanja za njegove sinove, nego ako žele slušati nek prisustvuju sa ostalim svijetom. Ovaj ga je odgovor doveo u takvo stanje, da je morao napustiti svoje rodno mjesto i krenuti prema Semerkandu. U mjestu Hartenk dva ferseha daleko od Semerkanda zatekla ga je smrt uoči Ramazanskog Bajrama 256. godine.

Iza sebe nije ostavio muškog poroda. Bio je sasvim pobožan. Danonoćno bi uživao u učenju Kur'ana. Bijaše srednjeg rasta, mršav i malo crnomanjast.

Osim Sahiha napisao je još mnogo djela iz hadiske nauke, od kojih ćemo istaknuti ova: »El-Edebul-mufred«, »Halku-ef'alil-ibâd«, »Et-Tarihul-kebir«, »Et-Tarihul-evsat«, »Et-Taribus-sagîr«, »Ref'ul-jedejn«, »El-kiraetu hall-fel-imâm«, »Et-Tefsirul-kebir« itd.

3. Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eš-Šejbâni. Majka mu je kao noseća došla iz Merva u Bagdad i tu ga rodila 164. godine.

Nakon svršenih nauka slovio je kao najpoznatiji učenjak u hadisu u svoje vrijeme. Dovoljan je dokument njegov sposobnosti u hadisu njegov Musned. Kada je imami Šafiija došao u Bagdad pridružio mu se Ahmed b. Hanbel i koristio se njegovim znanjem. Kada je Šafiija izašao iz Bagdada rekao je: »Nijesam ostavio u Bagdadu pobožnijeg i učenijeg čovjeka od Ahmed b. Hanbela.«

Kada su se Mutezilije bili osilili i iznijeli pitanje o »halkul-Kur'anu« Ahmed b. Hanbel se protivio i istakao se kao branilac ehklus-sunnetskog mezheba, te je radi toga bio i zatvaran i bičevan za vrijeme halife Mustensira 220. godine.

Njegova predavanja iz hadisa slušali su najglasovitiji hadiski učenjaci kao Buharija, Muslim i drugi.

Ahmed bijaše visok crnomanjast starac, knom obojene brade i kose, pun dostojanstva. Umro je u petak 12. rebiulevela 241. godine. Na njegovoj dženazi je prisustvovalo bezbroj svijeta. Ukopan je u bagdadskom groblju kod Babul-Harba. Ostavio je dva sina: Salih i Abdullah. Salih je bio kadija, a Abdullah priča od svog oca njegov Musned.

4. Ebul-Husejn *Muslim b. el-Hadždžâdž el-Kušejri en-Nejsaburi*. Rodio se 204. ili 206. godine. Željan hadisa proputovao je Irak, Hidžaz, Šam i Misir. Nekoliko je puta dolazio u Bagdad.

On je krenuo Buharijinim stopama i smatrao se njegovim učenikom. Buhariju je mnogo cijenio iako u uvodu svoga Sahiha kritikuje njegov postupak kod određivanja »sahih« hadisa.

Umro je 25. redžeba 261. godine u Nejsaburu, gdje je i ukopan.

Osim Sahiha napisao je još djela, od kojih su najpoznatija ova: »El-Musnedul kebîr«, »El-Džâmiu alel-ebvâb«, »Kitâbul-esmâi vel-kunâ«, »Kitâbul-ilel«, »Kitâbul-vuhdân«, »Kitâbu evhâmil-muhaddisîn«.

5. *Ebu Davud Sulejman b. Eš'as es Sidžistâni*. Rodio se 202. godine. Hadis je slušao od poznatih i glasovitih hadiskih učenjaka u Hidžazu, Šamu, Misiru, Iraku i Horasanu. Od njega su hadis učili Tirmizija, Nesaija, sin mu Ebu Bekr, Ebu Seïd Ibnul-A'rabî, Ebu Ali el-Lu'luî, Ebu Bekr b. Dase i drugi. Ova posljednja trojica su ravije njegova Sunena.

Priča se da bi Ebu Davud običavao reći: »Ja sam sabrao pet stotina hiljada hadisa, a iz tog broja sam iza-

brao one što sam ih uvrstio u ovo svoje djelo i čiji broj iznosi 4.800. Spomenuo sam sahih hadise i one koji su im slični i blizi, a od svega toga dosta su čovjeku koji želi očuvati svoju vjeru četiri hadisa:

1. إِنَّمَا الْأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ

(»Ljudska djela su prema njihovim namjerama.«)

2. مِنْ حُسْنِ إِسْلَامِ الْمَرْءِ تَرْكُهُ مَا لَا يَنْبَغِيهِ

(»U dobra islamska djela jednog čovjeka spada da se kloni onoga što ga se ne tiče.«)

3. لَا يَكُونُ الْمُؤْمِنُ مُؤْمِنًا حَتَّى يَرْضَى لِأَخِيهِ مَا يَرْضَاهُ لِنَفْسِهِ

(»Ne može musliman biti pravim muslimanom dok ne bude želio svome bratu isto što sebi želi.«)

4. الْحَلَالُ بَيْنَ وَبَيْنَ وَالْحَرَامُ بَيْنَ وَبَيْنَ وَأُمُورٌ مُشْتَبِهَاتٌ. الْحَدِيثُ

(»Halal je objašnjen i haram je objašnjen a među njima ima sumnjivih stvari...«)

Umro je u Basri 16. ševala 275. godine.

Osim Sunena poznata su mu i ova djela: »Kitâbul-merâsîl«, »Kitabul-kader«, »En-Nâsihu vel-mensûh« i druga.

6. Ebu Isa Muhammed b. Isâ b. Sevre *et-Tirmizi* rodio se 200. godine. Hadis je učio od poznatih tadanjih hadiski-kih učenjaka, a naročito od Buharije. Na glas je izašao sa svojim jakim pamćenjem koje je prešlo u poslovicu. Pred smrt je bio oslijepio i dugi niz godina tako slijep predavao je hadis.

Umro je u Tirmizu 13. redžeba 279.

Osim Džamia poznat mu je i mnogo raširen »Kitabuš-šemâil« o tjelesnim i duševnim osobinama Alejhisselamovim i »Kitabul-ilel«.

7. Ebu Abdillah Muhammed b. jezid *Ibni Madže el-Kazvîni er-Rebef* rodio se 209. godine. Slušajući hadis

proputovao je Irak, dolazio je u Basru, Kufu, Bagdad, Meku, Šam, Misir i Rej. Slovio je kao učenjak i hafiz hadisa. Umro je 22. ramazana 273. god.

Osim Sunena poznata su mu i ova djela: »Tefsirul-Kur'an« i »Et-Tarih«.

8. Ebu Abdirrahman Ahmed b. Šuajb *en-Nesâi*. Rodio se 215. godine. Pošto je po običaju proputovao tadanje islamske krajeve učeći i sabirući hadis, bio se nastanio u Misiru. Pod starost je bio otišao u Damask i tamo među ljudima koji su još bili zagrižani pristaše Omejevića napisao djelo »Hasâisu Ali« (Odluke h. Alije) što je izazvalo neprijateljstvo mase prema njemu. Neki su tražili da im napiše nešto slično o Muâviji, ali im je on odgovorio, da Muavija nema tih odlika i vrlina pa da bi ih on mogao sabrati, te je to još više masu raspalilo. Jedanput ga je masa zbog ovoga napala i istukla u džamiji u Damasku toliko, da su ga morali nositi. Veli se, da je odatle odnesen u Meku i da je tamo umro u šabanu 303. godine. Ovo navodi Darekutni, dok Ibni Junus, historik Misira, kaže, da je Nesaija umro 13. safera 303. u Palestini.

Osim Velikog Sunena i malog (koji je poznat pod imenom »El-Mudžtebâ« poznata su mu djela: »Hasâisu Ali«, »Amelul-jevni vel-lejle« i druga.

9. Ebu Muhamed Abdullah b. Abdirrahman *ed-Dârimi es-Semerhandi* rodio se 181. godine. Gotovo svi autori onih šest znamenitih hadiskih zbirki su njegovi učenici. Napisao je »Sunen« (koji se nekad spominje i pod imenom musneda, »Et-Tefsir« i »El-Džami'«. Umro je 8. zulkadeta 255. godine.

10. Ebu Bekr Muhammed b. Ishak *Ibni Huzejme en-Nejsaburi* rodio se 223. godine. Njemu pripada časni naziv »Imamul-eimme« (imam imama). Mnogo se istakao braneći ehluš-sunnetški pravac i tražeći da se ne »te'vili« i da se ne udaljuje od jezičnog značenja vjerskih izvora. Uz »Sahih« spominje se i njegov »Kitabut-tevhîd«. Umro je 2. zulkadeta 311. godine.

11. Ebu Hatim Muhammed *Ibnu Hibbân et-Temimi el-Busti* smatra se učenikom Ibni Huzejminim. Sabirući i učeći hadis obišao je gradove i mjesta od Šaša na istoku do Aleksandrije na zapadu. Neko vrijeme bio je i kadija u Semerkandu. On ne bijaše samo učenjak i hafiz hadisa nego pravi učenjak u punom smislu ove riječi. Isticao se u filkhu, jezičnim znanostima arapskog jezika, medicinskoj znanosti, astronomiji i ostalim tada poznatim znanostima.

Osim Sahiha kojeg smo ranije spomenuli napisao je na stotine djela, koja su većinom propala i uništena. Od njih su na glasu i sačuvana pored ostalih i ova: »Kitabus-sikat« (O pouzdanim pripovjedačima hadisa), »Kitabuid-duafâ'« (O slabim pripovjedačima hadisa), »Revdatul-ukalâ'« o edebu i ahlakui. Ovo je posljednje djelo i štampano.

12. Ebul-Kasim Sulejman b. Ahmed *et-Taberani* rodio se 260. godine u Aki. Željao hadiske nauke obišao je većinu islamskih krajeva. Osim gore spomenutih mu'džema napisao još velik broj djela i to gotovo sve o hadisu u koji se bijaše uživio. Umro je 28. zulkadeta 360. godine u 101. godini svoga života.

13. Ebul-Hasan Ali b. Omer *ed-Darekutni el-Bagdadi*. Rodio se 306. godine. Po običaju muhadisa obišao je islamske zemlje sabirući hadis. Slovio je kao učenjak u hadisu, kiraetu, arapskoj gramatici i edebu. Napamet je znao divane nekolicine arapskih pjesnika. Umro je 8. zulkadeta 385. godine u Bagdadu. Osim Sunena napisao je još dosta djela o hadiskoj mauci.

14. Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah *Ibnul-Bejji' el-Hâkim en-Nejsaburi* rodio se 321. godine. Putovao je sabirući hadis i istakao se kao glasovit hafiz hadisa. O hadisu je napisao velik broj djela i u djelima je imao naročit uspjeh. Osim Mustedreka poznata su mu djela »Historija Nejsabura«, »El-Medhal«, »El-Iklil«, »Fedâiluš-Šafii« i druga. Umro je u saferu 405. godine.

15. Ebu Bekr Ahmed b. Husejn *el-Bejheki* rodio se 384. godine. Njega smatraju učenikom *Hakimovim*. Sa-
birući hadis veliku je uslugu učinio šafiijskom fikhu na-
pose i islamskom fikhu uopće. Osim dva Sunena napisao
je još mnogo hadiskih djela od kojih se najviše spominju
»Delâilun-nubuvve«, »El-esmâu ves-sifât«, »Šuabul-îman«
i druga djela. Umro je 10. džumadululata 458. godine u
Nejsaburu.

Podjela hadisa na mutevatir, mešhur i âhâd

Hadis se može podijeliti u tri kategorije:

1. *Mutevatir*. Ovaj se naziv i ova podjela uopće više
spominje u usuli-fikhu nego li u usuli-hadisu, jer nije
zadaca usuli-hadisa ustanoviti da li koji hadis daje pot-
puno uvjerenje ili ne. Mutevatir je onaj hadis (koji pri-
povijeda od početka pa do kraja njegova iseneda toliki
broj ljudi da uopće ne možemo posumnjati u njegovu
istinitost. Prema tome mutevatir hadis daje potpuno uvje-
renje (أَلْعَلْمُ الضَّرُورِيُّ، أَلْيَقِينُ) Uvjet je da se u svakoj gene-
raciji pripovjedača dotičnog hadisa nađe toliki broj ljudi
i da se ono što se na taj način pripovijeda bude osnivalo
na viđenju očima ili slušanju ušima.

Mutevatir se dijeli na dva dijela: a) *الْمُتَوَاتِرُ اللَّفْظِيُّ*
tj. same riječi su mutevatir kao npr. hadis:

مَنْ كَذَبَ عَلَيَّ مُتَعِدًّا فَلْيَتَّبِرْهُ مَقْعَدُهُ مِنَ النَّارِ

(»Ko na me hotimično slaže nek sebi pripravi mjesto u
vatiri.«) i b) *الْمُتَوَاتِرُ الْمَعْنَوِيُّ* tj. sadržaj hadisa je muteva-
tir, makar same riječi i ne bile takve. Kao primjer tome
nek nam posluži uobičajeno dizanje ruku za vrijeme dove.
To se spominje u blizu stotinu hadisa, iako ti hadisi ne
govore o jednom slučaju nego o raznim slučajevima u
raznim prilikama i sa raznim riječima. Mutevatir hadisa,
naročito onih druge vrste, imade dosta velik broj. O mu-
tevatir hadisima su napisana i zasebna djela.

Kod mutevatir hadisa se ne može tačno odrediti koliki je broj ljudi potreban u svakoj generaciji, jer se to razlikuje prema prilikama i okolnostima. Glavno je mjerilo da nam mutevatir daje sigurno uvjerenje. Pored toga neki su uvjetovali 5, neki 10, neki 12 neki 20, neki 40 ljudi itd. Zbog toga što mutevatir daje potpuno uvjerenje i nepokolebivo znanje nije potrebno raspravljati o vrijednosti njegovih pripovjedača. Neki čak kažu da se kod mutevatir vijesti ne uvjetuje ni islam pripovjedača tj. mogu pripovjedači biti i nemuslimani.

2. *Mešhur* je onaj hadis koji ima određen broj seneda i to više od dva, ali ne dostiže stepen mutevatira. Ovakvo ovaj pojam definišu učenjaci usuli-fikha i nazivaju ga još i imenom mustefid (المستفيد). Mešhur kod učenjaka hadisa je hadis koji je mnogo poznat i raširen među hadiskim učenjacima ili među drugima. Ponekad se naziv mešhur upotrebljava i za one hadise kojima se svijet, makar i obični, mnogo služi, pa imali ti hadisi svoje senede ili ne, bili vjerodostojni ili ne. Npr. hadisi:

كُنْتُ كَثْرًا مَخْفِيًا ... الخ
مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ

mogu se po ovom zadnjem nazvati mešhur hadisima iako su sami po sebi neistiniti.

3. *Ahâd* su prema mišljenju učenjaka hadisa svi hadisi koji nijesu mutevatir. Prema tome i mešhur spada u ahâd. Ahad hadisi mogu biti vjerodostojni i dobri, a mogu biti i slabi i neistiniti. Zato smo dužni, da bismo saznali njihovu vrijednost, ispitati njihove senede i druge okolnosti koje nam u tome mogu pomoći.

Podjela hadisa obzirom na vjerodostojnost

Prema mišljenju većine hadiskih učenjaka hadisi se obzirom na vjerodostojnost dijele na tri vrste: sahih (vje-

rodostojan), hasen (dobar) i daif (slab). Neki hadiski učenjaci dijele hadise na dva dijela: sahih i daif. Prema njihovu mišljenju hasen hadisi spadaju u grupu sahih hadisa, te prema tome sahih kod njih ima šire značenje.

1. *Sahi*h. Sahih je onaj hadis koji jedan od drugog pripovijedaju pošteni i sigurni ljudi, a uz to nema nikakve skrivene mane niti se protivi od sebe jačem hadisu. Prema tome trebaju slijedeći uvjeti pa da jedan hadis bude sahih:

a) *اتِّصَالَ السَّنَدِ* tj. da lanac pripovjedača bude sastavljen, neprekinut. To znači da svaki pojedinac u lancu pripovjedača bude dotični hadis čuo od sebi prethodnog pripovjedača. Ovaj uvjet treba da se nalazi od početka do kraja seneda.

b) *الْعَدَالَةُ* (poštenje) tj. da pripovjedači dotičnog hadisa budu pobožni (*التَّقْوَى*) i pristojna ponašanja (*الْمُرُوءَةُ*). Pod pobožnošću se razumijeva da se čovjek kloni ružnih djela i velikih grijeha i da ne ustraje ni u vršenju malih grijeha.

c) *الضَّبْطُ* tj. da svaki pripovjedač bude dobro hadis upamtio (tome se kaže *ضَبَطَ الصَّدْرَ*) ili da ga bude zapisao, pa to kod sebe čuvao da ne bi ko mijenjao i ispravljao (*ضَبَطَ الْكِتَابَ*).

d) *عَدَمُ الْعِلَّةِ* tj. da hadis nema kakve skrivene mane koja se na prvi mah ne može zapaziti, a koja bi krunjila vrijednost njegovu.

e) *عَدَمُ السُّذُوزِ* tj. da se pripovjedač tog hadisa ne protivi sa svojim pripovjedanjem od sebe jačem pripovjedaču.

Prema tome hadis iz čijeg lanca pripovjedača ispadne jedan ili više pripovjedača nije sahih. Isto tako ne može biti sahih onaj hadis koji pripovijeda čovjek koji krši vjerske propise ili čovjek kojega uopće ne poznamo ili

čovjek koji mnogo zaboravlja i zbog toga griješi u pripovijedanju. Osim toga, kako rekosmo, ne smije se pripovijedanje jednog pripovjedača sukobljavati sa pripovijedanjem pripovjedača koji je od njega jači ili s pripovijedanjem više pripovjedača. Ne smije biti ni skrivenih mana koje se nazivaju *العلل*.

Ovakav se hadis zove *صحيح لذاته* (sam po sebi vjerodostojan) za razliku od *صحيح لغيره* (vjerodostojan zbog drugog hadisa). »Sahih li gajrihi« je onaj hadis koji je sam u sebi dobar (*حسن لذاته*), ali zbog više puteva kojima je do nas dopro penje se na stepen sahiha.

2. *Hasen*. Hasen hadis je dosta bliz sahih hadisu. Od sahiha se razlikuje u toliko što mu pripovjedači nijesu onoliko na glasu kao što su u sahiha. Ovakvom hadisu se kaže *حسن لذاته* (sam po sebi dobar). Dakle kao i kod sahiha i ovdje postoji *حسن لغيره* (dobar zbog drugog). »Hasen li gajrihi« je onaj hadis koji nema svih uslova hasen hadisa, ali zbog višeg broja seneda penje se na stepen hasen hadisa.

Neki hadiski učenjaci upotrebljavaju kod ocjene pojedinih hadisa izraze: *صحيح حسن* ili *حسن صحيح*. Ovakve izraze ima običaj upotrebljavati Tirmizija u svome Džamiju. Ovo znači da dotični kritičar sumnja da li je hadis sahih ili hasen, a može značiti i to da je prema jednom senedu sahih, a prema drugom hasen ili da je kod nekih hadiskih učenjaka sahih, a kod drugih hasen. Spomenuti izrazi mogu imati svako od spomenuta tri značenja već prema mjestu.

I sahih i hasen hadisi služe kao vjerski argumenti, te se njima mogu dokazivati vjerska pitanja.

I sahih i hasen hadisi se opet po jačini razlikuju u više kategorija. Najsigurniji sahih hadisi su oni koji se nalaze u Buharijinu i u Muslimovu Sahihu, zatim oni koji se nalaze samo u Buharijinu, zatim oni koji se nalaze

samo u Muslimovu Sahihu, zatim oni koji odgovaraju uslovima Buharije i Muslima, zatim oni koji odgovaraju samo uslovima Buharije, zatim oni koji odgovaraju samo uslovima Muslima, zatim oni koji ne odgovaraju uslovima Buharije i Muslima, ali ih drugi hadiski učenjaci smatraju sahih hadisima. Od ovih sedam vrsta sahih hadisa najjači i najsigurniji su hadisi prve vrste koje hadiski učenjaci nazivaju مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ hadisisima.

Tirmizija u svom Džamii mnogo spominje hasen hadise. Hasen hadisa ima dosta i u Ebu Davudovu Sunenu.

3. *Daif*. *Daif* ili slabi hadis je onaj kome nedostaje makar jedan uslov koji se traži kod sahih i hasen hadisa. *Daif* se može podijeliti na više vrsta, koje se međusobno razlikuju u slabosti. Neke od tih vrsta imaju i naročita imena. Najglavnije nazive *daif* hadisa spomenućemo kasnije.

Daif hadis ne može služiti kao argumenat (delil) niti se njime mogu dokazivati vjerska pitanja.

Podjela hadisa obzirom na metn

Hadisi obzirom na metn mogu se podijeliti također na tri dijela:

1) *al-marfû'* – *merfû'*. To je hadis koji se pripisuje i odnosi na Alejhisselama. Tu spadaju njegove riječi, njegova djela, njegova odobrenja i hadisi koji govore o njemu.

Ova vrsta hadisa se može podijeliti na dva dijela:

a) *marfû' ḥaqīqah* i b) *marfû' ḥakmā*. »*Merfû'* *hakikaten*« je onaj hadis koji se zbilja pripisuje Alejhisselamu, a »*merfû'* *hakmen*« je onaj hadis koji na prvi pogled nije *merfû'* ali se ipak smatra da ima vrijednost *merfû'* hadisa.

U »*merfû'* *hakmen*« spada:

a) Kada jedan od Alejhisselamovih drugova kaže: »Mi smo to i to radili za vrijeme Alejhisselamova života.« Ovo

se računa merfû' hadisom stoga što se smatra da je Alejhisselam za to znao i da je to prešutivši odobrio.

b) Kada neki od Alejhisselamovih drugova rekne za nešto što se odnosi na vjeru: »To nam je naređeno« ili »To nam je zabranjeno« makar i ne spomenuo ko je to naredio ili zabranio, jer se zna da je naredbodavac u vjeri samo Alejhisselam.

c) Kad koji od Alejhisselamovih drugova kaže: »To i to je sunet«, jer je samo Alejhisselamov sunet u vjeri dokaz.

d) Kada jedan od Alejhisselamovih drugova kaže nešto o čemu se po pameti ne može govoriti kao npr. kada priča nešto o sudnjem danu ili slično. Ova vrsta hadisa se računa merfû' hadisima, jer se smatra, pošto se o tome po pameti ne može govoriti, da je dotični Alejhisselamov drug to od Alejhisselama čuo.

2. *أَلْمَوْقُوفُ* — *mevkûf*. To je vijest što se pripisuje jednom od Alejhisselamovih drugova.

3. *أَلْمَنْطُوعُ* — *maktû'*. To je vijest što se pripisuje jednom čovjeku od generacije ljudi koji su dočekali Alejhisselamove drugove i od njih hadis slušali (tabiini).

Od ove tri vrste zapravo je hadis samo prva vrsta, dok drugoj i trećoj vrsti pripada ime »eser«.

Podjela hadisa obzirom na sened

Obzirom na sened hadisi se dijele na mnogo vrsta koje imaju posebna imena. Između njih najčešće se spominju ovi:

1. *أَلْمَنْقَطُ* — *munkati'*. To je onaj hadis čiji je sened prekinut, tj. nije svaki od pripovjedača čuo dotični hadis od sebi prethodnog pripovjedača.

2. *أَلْمُضَلُّ* — *mu'dal*. To je onaj hadis čiji je sened na jednom mjestu za dva ili više stepena prekinut, tj. na

jednom mjestu su ispala dvojica ili više pripovjedača jedan za drugim. Prema tome mu'dal je naročita vrsta munkatija.

3. **الْمُرْسَلُ** — *mursel*. Mursel je onaj hadis u čijem senedu ne bude spomenuto ime Alejhisselamova druga koji pripovijeda dotični hadis od Alejhisselama. Hadis u kome je spomenut neki od Alejhisselamovih drugova makar mu ime i ne bilo spomenuto ne spada u mursel. Prema tome hadisi u čijim se senedima kaže: **عَنْ رَجُلٍ مِنَ الصَّحَابَةِ** (... od jednog Alejhisselamova druga) nijesu mursel.

Hadiski učenjaci smatraju mursel hadis, kao i ostale hadise čiji je sened prekinut, slabim (*daif*) hadisom. Jedan hadis, koji ima dve različita seneda pa makar u oba bio mursel, može se u nekim slučajevima računati »sahih li gajrihi« hadisom.

Ebu Hanife i Malilik smatraju mursel hadis vjerodostojnim hadisom te ga upotrebljavaju kao argumenat kod dokazivanja fikhskih pitanja.

4. **الْمُعَلَّقُ** — *muallak* je onaj hadis iz čijeg seneda s početka ispadne jedan, dva ili više pripovjedača. Muallakom bi se smatrao i hadis koji bi, na primjer, neko od nas bez seneda citirao.

Kod hadiskih učenjaka je običaj da muallak hadis koji je sam po sebi vjerodostojan spominju riječima koje ne daju ni malo sumnje, na primjer:

أَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ **لِذَا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ili **نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**. Ako pak hadis nije

vjerodostojan, onda ga, kada je muallak, spominju riječima iz kojih se dade razumjeti njegova slabost, npr.

يُذَكَّرُ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ ili **يُرْوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ** ili **عَنْ ...** ili **يُحْكَى عَنْ ...** ili **صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ**.

5. **الْمُتَّصِلُ** — *muttasil* je onaj hadis čiji je sened potpuno spojen, tj. svaki pripovjedač je dotični hadis čuo od

sebi prethodnog pripovjedača. Kada je ovakav hadis ujedno i merfu' onda mu se kaže još i musned (المُسْنَدُ).

6. *المُعْتَمَرُ* — *muan'an*. To je onaj hadis koji pripovjedači prenose sa rječju »عَنْ«, na primjer: . . . عَنْ مَالِكٍ عَنْ نَافِعٍ . . . U nekim slučajevima sened ovakvog hadisa se računa spojenim »muttasil«, a u nekim prekinutim »munkatil'«. Da se sened ovakvog hadisa mogne računati spojenim potrebni su slijedeći uvjeti:

a) da pripovjedač koji pripovijeda hadis sa »عَنْ« ne bude upotrebljavao »tedlis« što ćemo odmah rastumačiti;

b) da spomenuti pripovjedač bude po vremenu dočekaio pripovjedača od kojega pripovijeda;

c) da se zna da su se sastajali i jedan od drugog slušali i jedan drugom bar nešto pripovijedali.

Ako ovi uslovi ne postoje hadis se smatra prekinutim. O posljednjem uslovu među hadiskim učenjacima ima mnogo rasprava i razmimoilaženja.

Tedlis. *Tedlis* u arapskom jeziku znači varanje, a u hadiskoj se nauci upotrebljava u više značenja. Jedno od njih je kada jedan pripovjedač pripovijeda jedan hadis od drugog pripovjedača koga je po vremenu dočekaio, ali dotični hadis nije od njega čuo. I on to pripovijedanje tako udesi, da na prvi mah izgleda da je on taj hadis čuo od prethodnog pripovjedača, a da se opet može isti način pripovijedanja upotrijebiti i kada ne bude dotičnog hadisa izravno čuo od spomenutog pripovjedača. On upotrijebi npr. izraze: *إِنَّمَا قَالَ فُلَانٌ* ili slično. Ova vrsta *tedlisa* se zove *تَدْلِيْسُ الْإِسْنَادِ*. Hadis u kom se nalazi ovaj *tedlis* smatra se prekinutim.

Druga vrsta *tedlisa* je da neki pripovjedač izbaci iz seneda iznad svog učitelja kojega slaba pripovjedača i na taj način po svom mišljenju uljepša i ugladi sened. Ova vrsta *tedlisa* se zove *تَدْلِيْسُ التَّسْوِيَةِ* i računa se najgorom

vrstom tedlisa. Onaj koji je upotrebljava gubi povjerenje u hadiskoj nauci.

Tedlisom se zove i kada neki pripovjedač naziva jednog svog učitelja raznim imenima da bi na prvi mah dao razumjeti kao da je od više učitelja hadis slušao. Nekad npr. naziva svog učitelja imenom, drugi put kunjom, treći put lakabom i slično.

Pripovjedač koji upotrebljava tedlis zove se »mudellisom«, a hadis u kome se nalazi tedlis »mudellesom«.

7. **الْغَرِيبُ** — *garib*. Kada jedan hadis pripovijeda samo jedan čovjek onda se takav hadis zove garib hadisom. To je garib uopće. Postoji još jedna vrsta garib hadisa, a to je kada jedan hadis, koji je opće poznat i koji ima mnogo pripovjedača, pripovijeda od jednog uglednog hadiskog učenjaka samo jedan čovjek. Taj je hadis garib s obzirom na pripovijedanje od spomenutog učenjaka.

Garib hadis može biti sahih, hasen i daif.

8. **الْمُسَلَّلُ** — *muselsel*. To je onaj hadis u čijem se senedu uz svakog pripovjedača nešto stalno ponavlja kao npr. hadis zvani **بِالْمُسَلَّلِ بِالْأَوْلِيَّةِ** gdje svaki pripovjedač kaže: **«وَهُوَ أَوَّلُ حَدِيثٍ سَمِعْتُهُ مِنْهُ»** («Ovo je prvi hadis koji sam čuo od ovog učitelja.») i slični hadisi koji su sabirani u zasebna djela koja nose ime **الْمُسَلَّلَاتُ**

9. **الْمُبْهَمُ** — *mubhem* je onaj hadis u čijem se senedu ili metnu nalazi spomenuta osoba čije ime nije istaknuto, npr. **«حَدَّثَنِي رَجُلٌ»** («Pričao mi je jedan čovjek») (to je primjer mubhema u senedu) i

جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

(«Došao je neki čovjek Alejhisselamu») (to je primjer mubhema u metnu). Mubhem u senedu smeta da hadis bude vjerodostojan ili dobar, a u metnu ne smeta.

Najpoznatiji nazivi slabih hadisa

Kako smo ranije istakli slabih hadisa ima mnogo vrsta. Mi ćemo ovdje istaknuti najpoznatije vrste i njihove nazive:

1. الشَّاذُّ — šâz je onaj hadis koji pripovijeda jedan dosta pouzdan pripovjedač, ali se njegovo pripovijedanje protivi i sukobljava sa pripovijedanjem pouzdanijeg pripovjedača ili sa pripovijedanjem višeg broja pripovjedača. Naprama ovom hadisu je المَحْفُوظُ — mahfuz.

2. المُنْكَرُ — munker je onaj hadis koji pripovijeda jedan dosta slab pripovjedač, a njegovo se pripovijedanje protivi pripovijedanju jednog ili više pouzdanih pripovjedača. Naprama ovome hadisu je المَعْرُوفُ ma'ruf. Mnogo puta se munkerom naziva i hadis koji pripovijeda ravija koji mnogo griješi ili mnogo zaboravlja ili javno krši vjerske propise.

3. المَغْلُوبُ — maklûb je onaj hadis u čijem senedu jedan pripovjedač pogreškom ili hotimično zamijeni jednog raviju sa drugim ili jednom hadisu dadne sened koji mu ne pripada. (Npr. postupak u Bagdadu sa Buharijom.)

4. المَعْلَلُ — muallal (ili المَعْلُولُ — ma'lûl ili المَعْلَلُ muall) je onaj hadis koji na prvi mah izgleda da je bez kakve mane, ali nakon istraživanja pokaže se da ima neku skrivenu manu (علته) bilo u senedu ili u tekstu, koja mu vrijednost krnji. Npr. ima hadisa koji prividno izgledaju da su muttesil, a uistinu su munkati'.

Istraživati hadise ove vrste mogu samo sposobni hafizi hadisa koji su dugom praksom stekli naročitu sposobnost, pa poput vješta sarafa mogu brzo izreći sud o jednom hadisu, što drugi nijesu u stanju. O ovoj vrsti hadisa napisali su Darekutni, Ibnu Ebi Hatim i drugi hafizi svoja djela koja nose ime عِلَلُ الْحَدِيثِ. Ibnu Ebi Hatimovo djelo je i štampano.

5. الْمُضْطَرِبُ — *mudtarib* je onaj hadis u čijem se se-
nedu ili metnu ravije sukobljavaju tako da se ne može
odabrati i pretpostaviti jedan drugome.

6. الْمَتْرُوكُ — *metrûk* je onaj hadis koji pripovijeda
ravija u kojega se sumnja da je lažac (يَتَمُّ بِالْكَذِبِ).

7. الْمَوْضُوعُ — *mevdû'* (ili الْمُخْتَلَقُ — *muhtelek* ili الْمَصْنُوعُ
— *masnû'*). To je lažni ili potvoreni hadis. Hadisi ove
vrste zapravo i nijesu hadisi, jer ne pripadaju Alejhisse-
lamu, ali se nazivaju hadisima s obzirom na njihovu vanj-
štinu. Ova vrsta hadisa je najgora vrsta slabih hadisa.
Njima se ne smije služiti ni u kom pogledu. Jedino se
dozvoljava da se spominju u svrhu da bi se objasnilo da
su lažni i potvoreni.

Za jedan hadis možemo saznati da je lažan, ako je-
dan pripovjedač prizna da je on dotični hadis slagao, ali
ni ovo priznanje nije posve siguran dokument, jer može
biti da je dotični pripovjedač i u tom priznanju slagao.
Od ovakva priznanja još su važnije druge okolnosti na
temelju kojih učeni i sposobni hafizi hadisa na osnovu
duge prakse mogu zaključiti da je neki hadis lažan i pa-
tvoren. Uostalom, ni to nije svačiji posao. Te okolnosti
mogu biti kod pripovjedača, a mogu biti i u samom ha-
disu (kao npr. da se neki hadis bez sumnje sukobljava sa
Kur'anom ili vjerskim propisom koji je kao takav opće
poznat. Ima dosta hadisa čiji niski jezični sastav ili zna-
čenje svjedoče da su mevdû'. Često puta su ljudi, koji su
sebi dozvolili da na Alejhisselama slažu, uzimali mudre
izreke, koje su same po sebi vrijedne i pripisivali ih Alej-
hisselamu, ali iz toga što je sadržaj neke izreke lijep i
mudar, ne slijedi da ju je Alejhisselam rekao.

Najopasniji su u ovom pogledu ljudi koji su živjeli
dosta pobožno i iz neznanja patvorili razne hadise, te se
još za to svoje djelo nadali nagradi od Boga. Zbog općeg
dobrog mišljenja o takvima, često bi ovakvi njihovi ha-
disi bili primani.

Veli se da neki pripadnici sekte Kerramija i neki mi-
stici dozvoljavaju da se hadis patvori u svrhu da bi nekog
oduševili za neko dobro djelo ili ga odvratili od zla djela

(لِلرَّغِيبِ وَالتَّرْهِيْبِ). Ovo je velika pogreška koja stoji u opreci sa idžmaom. Ebu Muhamed el-Džuvejni, otac Imamul-Haremejnov, kaže da onaj koji bi svjesno patvorio hadise prestaje biti musliman.

Našlo se i takvih ljudi koji su prividno bili muslimani, a u duši su krili bezvjerstvo, koji su zlonamjerno, htijući pokvariti islam, patvorili hadise, ali u tome nijesu mogli uspjeti, jer su učeni hafizi hadisa rastavili što valja od onoga što ne valja, što je hadisu tuđe i što ga kvari.

O lažnim hadisima su napisana mnoga djela, a među najstarija djela ove vrste spada djelo Ibnul-Dževzije u koje je pogrešno unio i neke hadise koji nijesu mevdû'.

Približno pravilo za lakše poznavanje vrijednosti hadisa

Kada se hadis citira treba uz njega naznačiti u kojoj se od poznatih hadiskih zbirki nalazi pazeći pri tome da se na prvom mjestu spominju najvjerodostojnije hadiske zbirke. Prema tome neumjesno bi bilo npr. ako se neki hadis nalazi u Buharijinu Sahihu i Ibni Madžinu Sunenu, kazati za njega, da se nalazi u Ibni Madžinu Sunenu, a ne spomenuti Buharijina Sahiha.

Prema hadiskim zbirkama iz kojih je hadis uzet možemo približno, ne raspravljajući o njegovu senedu odrediti i njegovu vrijednost, npr. hadisi koji se nalaze u Sahihima: Buharijinu, Muslimovu, Ibnu Huzejmanu, Ibnu Hibbanovu, Ebu Avanelovu, Ibnu Sekenanovu a onda u djelu »El-Muhtâre«

(كِتَابُ الْأَحَادِيثِ الْجَبَادِ الْمُخْتَارَةِ مِمَّا لَيْسَ فِي الصَّحِيحَيْنِ أَوْ أَحَدِهِمَا)

od Dijaudim el-Makdisije, u Muvettau Malikovu, u djelu »El-Muntekâ« od Ibnul-Džârûda i s izvjesnim izuzetkom u Halkimovu Mustedreku — su vjerodostojni.

Alko se neki hadis nalazi samo u ovim djelima: كتاب الضعفاء od Utkajlije, الكامل od Ibnu Adije, u djelima Hatim el-Bagdâdije, u Tarihu Ibnu Asâkirovu, u نوادر

الأصول od Hakîm et-Tirmizije, u Hakimovu Tarihu, u Ibnun-Nedžarovu Tarihu ili u مُسْنَدُ الْفَرْدَوْسِ od Dejlemije — onda se po samome tome dađe zaključiti da je hadis slab.

U ostalim hadiskim zbirkama nalaze se sve vrste hadisa: i sahih, i hasen, i daif, pa je potrebno za poznavanje vrijednosti tih hadisa obratiti se na sami sened i na ocjenu kojega hadiskog učenjaka.

Ebu Davud u svome Sunenu ocjenjuje pojedine hadise, a oni su hadisi koje je u Sunenu spomenuo, a nije za njih specijalne ocjene donio po njegovu mišljenju »sâlih« hadisi. Ovaj izraz kod njega zauzima sahih, hasen i one daif hadise koji su, zato što imaju više seneda, dobili višu snagu i postali jači.

Tirmizija u svome »El-Džamiu« izriče ocjenu gotovo za svaki hadis, pa je potrebno uz hadis uvijek spominjati i njegovu ocjenu.

U Nesâijinu Sunenu ima vrlo malo hadisa za koje se može reći da su slabi.

U Ibni Madžinu Sunenu nalazi se priličan broj slabih hadisa, a za neke njegove hadise se kaže da su i mevdû'.

Većina hadisa Ahmedova Musneda mogu se primiti, jer i oni daif hadisi koji se tamo nalaze dosta su blizi hasen hadisima.

Mutabea, šâhid i i'tibar

Hadis koji pripovijeda samo jedan ravija nazivamo, kako smo ranije istakli, »garibom«, a i »ferdom«. Ako se nakon ispitivanja i istraživanja nađe da još koji ravija pripovijeda dotični hadis onda se to zove »mutâbea« (التابع) a ovaj drugi hadis se naziva »mutabiom« (المتابع).

Ako se kod drugog ravije ne mogne naći baš isti hadis, onda se traži da li se nalazi bar donekle sličan, pa ako se nađe, onda se takav hadis zove »šahidom« (الشاهد). Ispitivanje seneda i istraživanje u ovu svrhu zove se »i'tibârom« (الاعتبار).

Kakvi trebaju biti pripovjedači hadisa

Pripovjedač hadisa treba da bude odrastao i pame-
tan musliman koji ne vrši djela kojima bi dobio ime fa-
sika ili koja bi mu krunjila uljudnost (muruet). Osim toga
treba da je oprezan i da bude vjerno i lijepo sačuvao onaj
hadis koji nam pripovijeda. Treba da poznaje stručno
značenje hadisa, ako pripovijeda samo značenje hadisa
a ne doslovni tekst. To su uslovi koji se traže kod va-
ljana pripovjedača hadisa. Učenjaci hadisa to sve svode
na dva uslova; adalet (ispravnost, korektnost) i dabt (vjer-
no čuvanje).

Adalet (ispravnost i korektnost) sastoji se u tome, da
se čovjek vlada prema vjerskim propisima i prema zah-
tjevima uljudnosti. Dabt (vjerno čuvanje) sastoji se u
tome, da pripovjedač bude dobro hadis upamtio i da ga
ne bude zaboravio. To je ako hadis pripovijeda iz pam-
ćenja. A ako hadis pripovijeda iz bilježaka, treba da te
bilješke bude kod sebe čuvao i da bude siguran da kogod
nije u njima što izmijenio.

Adalet jednoga pripovjedača hadisa može se saznati,
ako on kao takav bude opće poznat kod islamskih učenja-
ka, ili ako dvojica ili bar jedan od islamskih učenjaka
potvrdi da se kod njega nalazi to svojstvo.

Dabt jednog pripovjedača hadisa saznaćemo ako uvi-
dimo da se njegovo pripovijedanje u velikoj većini slu-
čajeva slaže s pripovijedanjem ostalih sigurnih i pouz-
danih pripovjedača hadisa. U slučaju da se njegovo pri-
povijedanje vrlo rijetko odvoji od pripovijedanja ostalih
pripovjedača hadisa, onda to ne smeta, ali ako to umnoži,
onda pada njegova vrijednost i njegovo nam pripovije-
danje ne može poslužiti kao dokaz.

Reći za jednog pripovjedača hadisa da je pouzdan i
da se njegovi hadisi mogu primiti zove se stručnim iz-
razom *تُرْكِيَّةٌ* i *تَعْدِيلٌ*, a reći opet za nekog pripovjedača
da nije pouzdan i da se njegovi hadisi ne mogu primiti,
zove se stručnim izrazom *جَرَحٌ*. Tadi se usvaja i ako on
bude bez ikakva objašnjenja dok džerh treba da bude
objašnjen i opravdan i da bude istaknuto šta se dotičnom

pripovjedaču zamjerava i zbog čega se osuđuje. U slučaju da za nekog pripovjedača hadisa neki reknu da je pouzdan i dostojan da se njegovi hadisi prime, a drugi budu tvrdili obratno tome, onda se prednost daje džerhu, jer se smatra da je onaj koji ga drži nepouzdanim i nedostojnim da se njegovi hadisi prime saznao o njemu više negoli onaj koji ga drži pouzdanim.

Učenjaci hadisa koji su se bavili kritikom pripovjedača hadisa imaju naročite stručne izraze kojima se služe kod ocjene pripovjedača hadisa. Za tadih služe ovi izrazi koji su ovdje poredani od jačih slabijima:

I	kategorijska:	ضَابِطٌ - حَافِظٌ - عَدْلٌ - حُجَّةٌ - بُتٌ - مُتَقِنٌ - نَفَّهٌ
II	„	لَا بَأْسَ بِهِ - مَحَلُّهُ الصِّدْقُ - صَدُوقٌ
III	„	صَدُوقٌ يُتِّهِمُ - صَدُوقٌ سَيِّئٌ - الْحِفْظُ - شَيْخٌ صَدُوقٌ يُخْطِئُ
IV	„	مَقْبُولٌ - صَوَالِحٌ - صَالِحٌ itd.

Za džerh služe ovi izrazi koji su ovdje poredani od lakših težima:

ضَعِيفُ الْحَدِيثِ - كَيْسَ بَقْوَى - كَيْسَ بَذَاكَ - فِيهِ مَقَالٌ - كَبِنُ الْحَدِيثِ - itd. دَجَالٌ - وَضَاعٌ - كَذَّابٌ - ذَاهِبُ الْحَدِيثِ - مَثْرُوكُ الْحَدِيثِ -

Važno je ovdje istaknuti, da su učenjaci hadisa u kasnije vrijeme odustali od mnogih gore spomenutih uslova, jer je u prva tri stoljeća hadis pokupljen i sabran, te se i važnost seneda mnogo smanjila. Kasnije se sened čuvao i pamtio samo da bi se očuvala neprekidna veza u usmenoj predaji hadisa, a da to bude lakše održati nije se baš onako strogo postupalo kao u prva tri stoljeća kada je hadis sabiran.

Primanje i predavanje hadisa

(تَحْمِلُ الْحَدِيثِ وَادَاءُهُ)

Kod učenjaka hadisa postoje naročita pravila i naročiti propisi za primanje hadisa od učitelja i za predavanje hadisa učeniku. Dugo bi nas odvelo kada bismo o tom bar nešto htjeli reći. Ovdje ćemo samo objasniti ulkratiko načine primanja i predavanja hadisa. Tih načina ima osam:

1. Da učenik čuje hadis iz učiteljevih usta, makar ga ovaj izgovarao iz pamćenja ili iz knjige (سَمِعَ لَفْظَ الشَّيْخِ). U ovom je slučaju dozvoljeno učeniku da prilikom predavanja hadisa upotrijebi izraze: سَمِعْتُ (čuo sam), حَدَّثَنِي (pričao mi je), حَدَّثَنَا (pričao nam je), أَخْبَرَنَا i أَبَانَا (izvijestio nas je), قَالَ لَنَا (rekao nam je) itd.

2. Da učenik čita, a učitelj sluša (الْقِرَاءَةُ عَلَى الشَّيْخِ). Ovakvo primanje i predavanje hadisa većina hadiskih učenjaka zove «العرض». U ovom slučaju nema razlike između onog koji sobom čita i onog koji je tu prisutan i sluša. Kod ove vrste primanja i predavanja hadisa upotrebljavaju se izrazi: قَرَأْتُ عَلَى فُلَانٍ (Čitao sam pred tim i tim.), قَرَأُوا عَلَيَّ فُلَانٍ وَأَنَا أَسْمَعُ (Čitali su kod toga i toga, a ja sam slušao.), حَدَّثَنَا قِرَاءَةً عَلَيْهِ (Pričao nam je na taj način da smo mi čitali kod njega) i slični izrazi. Neki učenjaci hadisa dozvoljavaju da se u ovom slučaju upotrijebi i izraz: أَخْبَرَنَا (izvijestio nas je).

3. Tzv. الإجازة (idžazet). To je u slučaju kada učitelj dozvoli učeniku da od njega pripovijeda jedan hadis ili više njih ili cijelu zbirku hadisa. Učenjaci hadisa podijelili su idžazet na više vrsta. Neke vrste su slabije, a

neke jače. Neke jače vrste idžazeta smatra većina hadiskih učenjaka valjanim primanjem i predavanjem hadisa.

4. **الْمُتَوَلِّئَةُ** (dodavanje). To biva kada učitelj dadne svome učeniku neku zbirku hadisa i izjavi mu da je on te hadise čuo od svojih učitelja. U ovom slučaju učenik može tu zbirku prepisati ili eventualno napamet naučiti i te hadise onda pripovijedati od dotičnog učitelja.

5. **الْمُكَاتِبَةُ** ili **الْكِتَابَةُ** (dopisivanje). To je kada učitelj piše učeniku da je izvjesni hadis ili više njih čuo od svojih učitelja. U ovom slučaju treba učenik da poznaje rukopis svoga učitelja ili da je na koji drugi način uvjeren da je to njegov rukopis ili da je napisan po njegovoj naredbi.

6. **الإِعْلَامُ**. To je kada učitelj učenika samo izvijesti da je neki hadis ili neku hadisku zbirku čuo od svojih učitelja. Ovu vrstu mnogi smatraju valjanim načinom za pripovijedanje hadisa.

7. **الْوَصِيَّةُ** (oporučka). To je kada neki učitelj oporuči nekom čovjeku neku zbirku hadisa. Kod velike većine hadiskih učenjaka ovaj način ne vrijedi kao način za pripovijedanje hadisa.

8. **الْوَجَادَةُ** (naći nešto napisano nečijom rukom). To biva kada neko nađe neki rukopis hadisa i poznaje prema raznim okolnostima da je to rukopis nekog poznatog pripovjedača hadisa. Većina hadiskih učenjaka smatraju da ovo nije valjan način za pripovijedanje hadisa, iako dotična zbirka ili eventualno jedan hadis time dobiva neku vrstu jačine i bolje se može u njega pouzdati negoli da nije nađen zapisan rukom kakvog poznatog hadiskog učenjaka.

Od ovih načina primanja i predavanja hadisa najglavnija su prva dva načina kojima su se i služili prvi hadiski učenjaci i sabirači hadiskih zbirki. Ostali načini su nikli tek u kasnije doba, kada se važnost seneda uopće umanjila. Kasniji hadiski učenjaci zadovoljavali su se

s gore navedenim drugim načinima primanja i predavanja hadisa jedino iz toga razloga da bi se održala veza seneda koji je mnogo usluga učinio hadiskoj nauci.

Ashabi ili Alejhisselamovi drugovi

U hadiskoj je nauci vrlo važno poglavlje poznavanje Alejhisselamovih drugova ili ashaba (أصحاب plural أصحاب), jer su oni oni koji su hadise čuli iz usta Alejhisselamovih i nama ih prenijeli. O biografijama ashaba napisana su u islamskoj književnosti mnoga djela od kojih su najpoznatija slijedeća: »El-Istiabu fi esmail-ashab« od Ebu Umer Jusuf b. Abdillah en-Nemeri el-Kurtubije, zvanog Ibnu Abdil-Berr (umro 463. u Šatibi), »Usdul-gabe fi marifetis-sahabe« od Izudin Ali b. Muhamed el-Džezerije, zvanog Ibnul-Esir (umro 630). U ovom djelu ima oko 7.500 biografija. Najopširnije djelo u ovoj temi je »El-Isabe fi temjizis sahabe« od Šihabudin Ebul-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalanije, zvanog Ibnul-Hadžer (umro 852). Sva tri spomenuta djela su štampana i svakome pristupačna.

Sahabijom se kod većine hadiskih učenjaka smatra svaki čovjek koji je Alejhisselama za njegova života vidio ili s njim bar kratko razgovarao bivši tada musliman i ostavši takav sve do svoje smrti. Prema ovoj definiciji, sahabija je i Ibn Ummi Mektum koji nije vidio Alejhisselama, jer je bio slijep, ali je s njime u mnogo slučajeva razgovarao. Među ashabe se ne ubraja onaj čovjek koji je Alejhisselama kao nemusliman vidio ili s njime razgovarao, makar kasnije i prešao na islam kao što se dogodilo sa poslanikom bizantijskog cara koji je kao nemusliman vidio Alejhisselama i s njime razgovarao, pa kasnije iza njegove smrti prešao na islam. Među ashabe ne spada ni onaj koji je Alejhisselama vidio poslije njegove smrti kao što se dogodilo sa Ebu Zuejb Huvejlid b. Halid El-Huzelijom koji je stigao u Medinu onaj dan kada je Alejhisselam umro, te je Alejhisselama vidio ali ne živa. Među ashabe itakođer ne spada ni onaj koji bi nakon što je kao musliman vidio Alejhisselama kasnije napu-

stio islam bilo to za vrijeme Alejhisselama, kao što je bio slučaj sa Ibnu Hattalom, ili nakon Alejhisselamove smrti, kakvih je slučajeva također bilo. O ovom posljednjem slučaju ako bi dotični ponovo poslije Alejhisselamove smrti primio islam prijeporno je kod hadiskih učenjaka da li će se računati sahabijom. U ashabe se ne računa ni onaj čovjek koji je s Alejhisselamom prije njegova poslanstva razgovarao ili se s njim družio bivši tada u pravoj vjeri »el-hanifijje«, kao što je slučaj sa Zejd b. Amr b. Nufejlom. Pored toga Ibnu Mende u svom djelu o ashabima ubrojao je Zejda među ashabe.

Nije uvjet da oni ljudi koji na spomenuti način vide Alejhisselama ili se s njim družu budu tada punoljetni pa da se računaju među ashabe, jer se među ashabe ubrajaju Alejhisselamovi unuci Hasan i Husejn, te Abdullah b. Zubejr, koji su za vrijeme Alejhisselama bili dječaci. Ali dosta velik broj hadiskih učenjaka kao što su Ibnu Mein, Ebu Zur'a, Ebu Hatim, Ebu Davud i drugi ne računaju među ashabe malu djecu koja su se za vrijeme Alejhisselama rodila i njemu donošena da im dovu učini i da ih blagoslovi kako je to bio običaj.

Ovo gore navedeno mišljenje je mišljenje većine hadiskih učenjaka dok većina učenjaka usuli-fikha sahabijom smatra samo onog čovjeka koji se dulje vremena družio s Alejhisselamom, tako da se može nazvati njegovim drugom, prema običaju uporabe ove riječi.

Svi se ashabi u pripovijedanju hadisa smatraju pouzdanim (adl). U tome su složni svi islamski učenjaci na koje se u ovom pogledu može osloniti. Stoga se prima hadis svakog sahabe.

Ashaba ima vrlo mnogo. Kaže Ebu Zur'a: »Kada je Alejhisselam umro bilo je više od stotinu hiljada ljudi i žena koji su čuli Alejhisselamove riječi i od njega hadis pripovijedali. Između svih ashaba najviše hadisa pripovijedaju ovi: Ebu Hurejre pripovijeda 5.374 hadisa, Abdullah b. Omer 2.630, Abdullah b. Abbas 1.660, Džabir b. Abdillah 1.540, Enes b. Malik 2.286, Aiša 2.210, Ebu Seid el-Hudri 1.170. Drugi ashabi pripovijedaju po manje od hiljade hadisa. Ima ih koji pripovijedaju samo jedan hadis, a ima ih od kojih uopće nije nikakva predaja upamćena.

Među najučenije ashabe na koje su se i drugi ashabi obraćali u naučnim pitanjima spada Omer, Alija, Ubejj b. Kab, Zejd b. Sabit, Ebud-Derdâ' i Ibnu Mes'ud, a najviše se fetava sačuvallo od Abdulilah b. Abbasa.

I ashabi se međusobno razlikuju u prednosti. Kur'an sam daje prednost onima koji su ranije primili islam. Najodličniji od njih su na prvom mjestu četvorica prvih halifa, zatim ostali od ašerei-mubeššere, zatim oni koji su sudjelovali na Bedru itd. Neki su ih hadiski učenjaci svrstali u deset kategorija (طبقات) kao što je učinio Ibnu Sa'd, a neki u dvanaest, kao što je učinio Hakim.

Posljednji čovjek od ashaba bio je Ebut-Tufejl Amir b. Vasile el-Lejsi, koji je umro u Meki 100. ili 110. godine po Hidžri. Prije njega posljednji je umro Enes b. Malik u Basri 93. godine.

Druga generacija iza Alejhisselama — tabiûn

Ljudi koje su dočekali i vidjeli Alejhisselama zovu se kako smo spomenuli ashabima. Ljudi koji su pak dočekali ashabe zovu se tabiûn (تَابِعُونَ ili تَابِعِيٌّ plural), Hadiski učenjaci tabiijom smatraju onu osobu koja je dočekali ašeri-mubeššeru i od njih hadis slušali, zatim oni makar i ne pripovijedala niti jedan hadis od njih. Neki hadiski učenjaci uvjetuju dulje druženje sa sahabijom, pa da se mogne neko nazvati tabiijom.

I tabiije kao i ashabi dijele se na više kategorija (طبقات), a među njihove prve redove spadaju oni koji su dočekali ašeri-mubeššeru i od njih hadis slušali, zatim oni koji su se rodili za vrijeme Alejhisselamova života, od otaca koji su bili ashabi. Naročita vrsta tabiina su takozvani el-Muhadremun (الْمُحَضَّرُونَ), a to su oni ljudi koji su dočekali predislamsko doba — džahilijet, zatim vrijeme Alejhisselamovo, te kasnije prešli na islam, a nijesu Alejhisselama vidjeli. Ovakvih ima preko četrdeset osoba.

U tabiine se ubrajaju i glasovitih sedam učenjaka iz Medine, koji su poznati pod imenom »El-Fukahausseb'a«

tj. sedam pravnika. To su Seid b. El-Musejjeb (umro 93), Kasim b. Muhammed, unuk Ebu Bekrov (umro 106), Urve b. Zubejr (umro 94), Haridže b. Zejd b. Sabit (umro 100), Ebu Seleme b. Abdurrahman b. Avf (umro 94), Ubejdulah b. Abdillah b. Utbe (umro 94) i Sulejman b. Jesar (umro 94).

Generacija ljudi iza tabiina zove se »etbaut-tabiin« (أَتْبَاعُ التَّابِعِينَ).

Može li se hadis pripovijedati samo po značenju

Nema sumnje da je bolje da se svaki hadis pamti i pripovijeda od riječi do riječi kako smo ga i čuli. Tako su u većini slučajeva postupali pripovjedači hadisa i hadiski učenjaci. Neki hadiski učenjaci dozvoljavaju da se hadis može pripovijedati i samo po značenju, makar riječi i njihov red ne bili isti, i to s tim uvjetom da onaj koji na taj način pripovijeda hadis bude dobro poznavao sadržaj hadisa, pravo značenje svake riječi i stručno značenje dotičnog hadisa. Tako ako npr. hadis govori o kome fikhskom pitanju, treba dotični pripovjedač da to fikhsko pitanje poznaje, kako ne bi i ne hoteći izmijenio ili iskvario sadržaj hadisa. U ovom slučaju je lijepo da dotični pripovjedač naglasi da je hadis pripovjedio samo po značenju. Hadiski učenjaci u ovakvom slučaju upotrebljavaju izraze: *أَوْ كَمَا قَالَ - بِمَعْنَاهُ - نَحْوَهُ* itd. Oni prakticiraju ove izraze upotrebljavati i kad posumnjaju u koju riječ da li su je tačno upamtili ili ne.

El-hadisul-kudsi

Često se puta riječi hadisa pripisuju Bogu, tj. Alej-hisselam kaže: Bog je rekao to i to, npr.:

قَالَ اللهُ تَعَالَى: أَنَا عِنْدَ ظَنِّ عَبْدِي بِي

(»Bog je rekao: 'Ja prema čovjeku postupam onako kako on o meni misli'«), ili:

الضُّرْمُ لِي وَ أَنَا أَجْزِي بِهِ

(»Post je uime mene i ja ću za njeg nagraditi.«) Ovakvi se hadisi zovu hadis-kudsijom (الْحَدِيثُ الْقُدْسِيُّ) ili hadis-ilahijom (الْحَدِيثُ الرَّبَّانِيُّ) ili hadis rebbanijom (الْحَدِيثُ الْإِلَهِيُّ). Prema tome hadis kudsi je hadis naročite vrste, u kome je Alejhisselam radi naročitih uzroka upotrijebio gornji način izražavanja, tj. riječi pripisao Bogu. Iz ovog se ne može razumjeti da i ostali hadisi nijesu od Boga, jer sve što je Alejhisselam govorio u pogledu vjere to je od Boga i to je Božija objava, kako se to razumijeva iz ovih kur'anskih riječi:

وَمَا يَنْطَلِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ

Kur'an se od hadis-kudsije razlikuje time što je objavljen naročitom vrstom objave tj. samo preko meleka Džibrila, dok hadis-kudsi i ostali hadisi mogu biti objavljeni i na drugi koji način od poznatih načina vahja. Kur'an se razlikuje i time, što je samo čitanje njegovih riječi, makar i bez razumijevanja, ibadet i što je on muđžiza.

Nasih i mensuh

I među hadisima isto kao i među kur'anskim ajetima ima hadisa koji su izvan snage stavljani drugim hadisima. Prvi se zovu »mensuh«, a drugi »nasih« hadisima. Za filkhsku nauku je vrlo važna stvar poznavati nasih i mensuh hadise. To je ujedno i dosta teška stvar. Kaže Zuhrija: »Učenjake filkha je zamorilo i nemoćnim ostavilo da poznaju nasih i mensuh hadise.« Često puta mnogi u ovom griješe i smatraju mensuhom ono što uistinu nije mensuh.

Mensuh hadisi mogu se raspoznati na više načina:

1. Iz samih Alejhisselamovih riječi, npr. hadis:

كُنْتُ نَهَيْتُكُمْ عَنْ زِيَارَةِ الْقُبُورِ فَزُرُوهَا

(»Bio sam vam zabranio da posjećujete grobove; sad ih možete posjećivati.«) Iz ovih Alejhisselamovih riječi razumijemo da su hadisi u kojima se zabranjuje posjećivanje grobova mensuh i izvan snage stavljeni i da je ta zabrana dokinuta.

2. Iz riječi kojega od Alejhisselamovih drugova, kao npr. što kaže Džabir b. Abdulah:

كَانَ آخِرَ الْأَمْرَيْنِ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرْكُ الْوَضُوءِ
وَمَا مَسَّتِ النَّارُ.

(»Kasnija Alejhisselamova naredba je bila, da se ne mora uzimati abdest nakon što se jede što je na vatri kuhano.«) Iz ovih Džabirovih riječi razumije se, da su svi hadisi, u kojima se naređuje, da se mora abdest uzeti ili ponoviti, ako se jede jelo koje je kuhano ili pečeno — mensuh i izvan snage stavljeni.

3. Često puta možemo saznati da je neki hadis mensuh po datumu. Npr. Imami Šafija zaključuje da je hadis:

أَفْطَارَ الْحَاجِمِ وَالْمَحْجُومِ

(»Post je pokvario i onaj koji vadi krv i onaj kiome se vadi krv«) dokinut (mensuh) hadisom u kome se kaže:

إِنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِحْتَجَمَ وَهُوَ مُحْرِمٌ صَائِمٌ

da je Alejhisselam dao sebi izvaditi krv bivši muhrim i posteći. Prvi hadis pripovijeda Šeddad b. Evs i čuo ga je od Alejhisselama za vrijeme osvajanja Meke (8. godine

po Hidžri). Drugi hadis pripovijeda Abdullah b. Abbas, koji je bio u društvu sa Alejhisselamom na oprosnom hadžu (10. godine po Hidžri) i vidio da je Alejhisselam kao muhrim i posteći dao sebi izvaditi krv.

Hadiske kratice

U hadiskim djelima često susrećemo mnogo kratica koje se upotrebljavaju iz praktičnih razloga. Bez poznavanja tih kratica nije moguće služiti se hadiskim djelima.

Npr. mjesto حَدَّثَنِي upotrebljava se kratica هـ

mjesto حَدَّثَنَا upotrebljava se kratica نا ili ئنا

mjesto أَخْبَرَنَا upotrebljava se kratica نا

Često puta u senedu sretamo samo slovo »ح«. Prilikom čitanja hadisa to ćemo pročitati ovalo: »ha«. To znači da se prvi sened na tom mjestu ostavlja i presijeca, a uzima se drugi sened. Obadva se seneda sastaju ondje gdje je prvi ostavljen. Prema tome slovo »ح« je kratica od izraza:

«التَّحْوِيلُ» (مِنْ أَسْنَادٍ إِلَى أَسْنَادٍ آخَرَ)

Imena pojedinih hadiskih učenjaka i sabirača hadisa kao i imena njihovih djela bilježe se kraticama. Najčešće sretamo ove kratice:

- خ — Buharija u svome Sahihu
- م — Muslim u svome Sahihu
- ق — مُتَّفَقٌ عَلَيْهِ tj. slažu se Buharija i Muslim
- د — Ebu Davud u svome Sunenu
- ت — Tirmizija u svome Džamii
- ن — Nesaija u svome Džamii

- — Ibni Madže u svome Sunenu
- ٤ — Ebu Davud, Tirmizija, Nesaija i Ibni Madže u svojim četirima hadiskim zbirkama
- ٥ — Ebu Davud, Tirmizija i Nesaija
- ٦ — Ahmed b. Hanbel u svome Musnedu
- ٧ — Abdullah sin Ahmeda b. Hanbela u dodacima koje je dodao očevu Musnedu
- ٨ — Hakim u Mustedreku
- ٩ — Buharija u djelu »El-Edebul-mufred«
- ١٠ — Buharija u svome Tarihu
- ١١ — Ibni Hilban u svome Sahihu
- ١٢ — Ibni Huzejme u svome Sahihu
- ١٣ — Dijâ' el-Makdisi u svome djelu »El-Ehadisul-muhtare«
- ١٤ — Taberanija u svome Velikom Mu'džemu
- ١٥ — Taberanija u svome Srednjem Mu'džemu
- ١٦ — Taberanija u svome Malom Mu'džemu
- ١٧ — Seïd b. Mensur u svome Sunenu
- ١٨ — Ibni Ebi Šejbe u svome Musannefu ili Musnedu
- ١٩ — Ebu Ja'lâ u svome Musnedu
- ٢٠ — Darekutni u svome Sunenu
- ٢١ — Dejlemija u svome Findevsu
- ٢٢ — Ebu Nuajm u djelu »Hilyetul-evlijâ'«
- ٢٣ — Bejhekija u Šuabul-imanu
- ٢٤ — Bejhekija u Sunenu
- ٢٥ — Ibnu Adijj u Kamilu
- ٢٦ — Ukajlija u Kitabud-duafâ'u

خط — Hatib Bagdadija u Historiji Bagdada

ط — Ebu Davud et-Tajalisi u Musnedu

كر — Ibni Asakir u Historiji Damaska

Ostale važne stvari koje mora poznavati onaj koji se bavi hadisom

— Osim svega navedenog za hadisku je nauku od velike važnosti poznavati značenje rijetko upotrebljivih arapskih riječi koje su spomenute u tekstu mnogih hadisa. Ovakve se riječi zovu »garibul-hadis« (غَرِيبُ الْحَدِيثِ).

O ovakvim riječima su napisani zasebni rječnici, a između njih je najpoznatiji »En-Nihaje fi garibil-hadisi vel-eser« od Medždudin Ibnul-Esira (umro 606).

— Također je važno poznavati i one hadise koji se prividno jedan s drugim sukobljavaju (muhteliful-hadis — مُخْتَلِفُ الْحَدِيثِ) i poznavati njihovo pravo tumačenje, kako bi se ta prividna kontradikcija odstranila. O ovoj vrsti hadiske nauke prvi je pisao Imami Šafiija. Njegovo je djelo i štampano. Iza njega niklo je na ovom polju hadiske nauke mnogo djela, od kojih je rašireno i štampano ono što ga je napisao Ibnu Kutejbe ed-Dineveri (umro 276) pod imenom »Te'vilu muhtelifil-hadis«.

— Kako god je za razumijevanje kur'anskih ajeta važno poznavati uzroke i povod objave pojedinih ajeta (أَسْبَابُ التَّرْوِيلِ), tako je isto u hadiskoj nauci važno poznavati povod i uzroke pojedinih hadisa, te kojom ih je prilikom Alejhisselam izrekao (أَسْبَابُ وُرُودِ الْحَدِيثِ). I o tome su napisana zasebna djela.

— Naročito je važno poznavati biografije pripovjedača hadisa; njihova imena - الْأَسْمَاءُ - njihove kunye - الْكُنَى - njihove nadimke i prezimena - الْأَلْقَابُ itd.

Često puta više ljudi imaju ista imena, pa šta više slažu se u očevim i djedovim imenima. U ovom slučaju treba razlikovati jedne od drugih. Ovakva imena se zovu »el-muttefikku vel-mufterik« (الْمُتَّفِقُ وَالْمُفْتَرِقُ). Nekad se više imena u arapskom pismu slično pišu iako se u izgovoru razlikuju te i njih treba poznavati i razlikovati.

Nepr. سَلَامٌ (Selâm) i سَلَامٌ (Sellâm) ili حَبَّانٌ (Habhân), حَبَّانٌ (Hibbân) i حَبَّانٌ (Hajjân) itd.

Ovakva se imena zovu »el-mu'telifu vel-muhtelif« (الْمُوْتَلِفُ وَالْمُوْتَلِفُ).

☞ Najvažnije je poznavati pouzdane pripovjedače hadisa (الضُّعْفَاءُ i razlikovati ih od nepouzdanih i slabih). O ovome je napisana, ništa manje, nego cijela literatura, koja broji na stotine djela. I previše bismo daleko otišli kad bismo bar nešto o ovome rekli.

BILJEŠKA O PISCU

Hadži Mehmed Handžić je rođen u Sarajevu 16. XII 1906. godine. Tu je svršio mekteb, ruždiju (osnovna škola sa proširenim programom) i Šeriatsku gimnaziju. Maturirao je 1926, a onda otišao u Kairo i upisao se na El-Azher. Diplomirao je 1931. godine. Te je godine obavio i hadž. Po povratku u Sarajevo, postavljen je za nastavnika na Gazi Husrevbegovoj medresi i za prefekta u njenom internatu. Godine 1937. je premješten u Gazi Husrevbegovu biblioteku. Kada je 1939. umro Muhammed ef. Tufo, profesor na Višoj islamskoj šeriasko-teološkoj školi, Handžić je izabran za ugovornog predavača na ovoj školi za predmete tefsir (tumačenje Kur-ana) i osnovi i filozofija šeriatskog prava (usuli fikh). Početkom 1944. godine imenovan je redovnim profesorom ove škole. Umro je 29. VII 1944. godine u 38-oj godini života.

Merhum Handžić je počeo pisati još kao učenik srednje škole, a prvi članak je objavio u Novom beharu 1928. godine. Od tada pa do smrti, napisao je i objavio preko tri stotine radova, kraćih i dužih, od kojih su neki objavljeni i kao posebne monografije. Pisao je iz svih oblasti islamske nauke. Proučavao je književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima kao i njihovu kulturnu historiju. I iz područja historije islama i muslimana uopće napisao je nekoliko radova. Dao je svoj doprinos i u rješavanju mnogih aktuelnih pitanja iz života Muslimana Bosne i Hercegovine.

Handžić je napisao *Ilmul-kelam*, udžbenik iz akaida, koji se upotrebljavao u osmom razredu srednjih škola kao udžbenik za vjeronauku. Sudjelovao je uz dra Šaćira Sikirića i Muhameda Pašića u izradi arapske gramatike za niže razrede srednjih škola. Gramatika je štampana u dva dijela. Uvod u tefsirsku i hadisku nauku Handžić je napisao kao priručnik, koji će služiti učenicima Gazi Husrevbegove medrese za predmete tefsir i hadis, jer su i udžbenici i priručnici za ove predmete bili na arapskom jeziku. Vazove rahm. Handžića štampao je Glavni odbor El-Hidaje s namjerom, da posluže imamima i mualimima kao materijal za sastavljanje hutbi, vazova i predavanja. Svoja predavanja iz tefsira i usuli fikha Handžić je već bio pripremio za štampanje, ali ga je smrt u tome spriječila. Njegov rad *O hutbi* (*Glasnik Islamske vjerske zajednice*, 1935) služi kao primjer, kako treba hutbe sastavljati, čemu treba prednost davati, kao i šta treba iz naših uobičajenih hutbi ispustiti.

Iz historije muslimana Handžić je pisao o muslimanima na Siciliji, halifi Omer ibn Abdul-Azizu, o muslimanima u Španiji, Mađarskoj i Poljskoj. Proučavajući književni rad bosansko-hercegovačkih Muslimana na orijentalnim jezicima, Handžić je pored svoga Književnog rada bosansko-hercegovačkih muslimana dao još preko dvadeset radova iz ovog područja (posebno je obradio Ibrahim ef. Pečeviju-Alajbegovića, Huseina Lamekaniju, Vahdetija i dr.). Bio je zamislio prevesti veliku historiju islama *Asri seadet sa turskog jezika* (devet svezaka). Od toga je preveo prvi svezak i trećinu drugog sveska, ali ga je smrt i u tome spriječila.

Rahm. Handžić je pisao i na arapskom jeziku. Još dok je bio na studijama u Kairu, štampao je tri stvari na arapskom jeziku. U *El-Dževherul esna fi teradžimni ulemai ve šuarai Bosna* dao je pregled rada Muslimana Bosne i Hercegovine na orijentalnim jezicima, dok je u druga dva rada (*Hajatul enbija* i *El-Kelimut-tajib . . .*) dao komentar i objašnjenje za pojedine hadise. U *Glasniku Islamske vjerske zajednice* (1933—1935) i u *El-Hidaji* (1936—1939) objavio je nekoliko članaka također na arapskom jeziku. Povodom proslave četiristogodišnjice Gazi Husrevbegove,

Handžić je spjevao jednu odulju pjesmu na arapskom jeziku u pohvalu Gazi Husrevbegovu *Kasidetun fi medhil-Gazi Husrevbeg*. I svoj rad *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana* završio je sa nekoliko stihova (7 dvostiha) na arapskom jeziku.

Ovo, drugo izdanje *Uvoda u tefsirsku i hadisku nauku*, izdaje direkcija Gazi Husrevbegove medrese u Sarajevu i namijenjeno je, u prvom redu, učenicima Medrese i vjerskim službenicima. Prvo izdanje, štampano još 1937, odavno je već postalo rijetkost i nije se moglo nabaviti. Ovim novim izdanjem udovoljit će se jednoj našoj nasušnoj potrebi.

SADRŽAJ

	Strana
Predgovor prvom izdanju	3
I. <i>Uvod u tefsirsku nauku</i>	5
Riječ Kur'an	5
× Druga imena Kur'ana	6
× Objava Kur'ana	7
Prva i posljednja objava	12
Mekanski i medinski ajeti	13
O hadisu: Kur'an je objavljen na 7 harfova	15
Kiraeti i imami kiraeta	20
Odakle su nastali kiraeti	25
Kratak pregled razvoja nauke o kiraetu	27
× Tedžvid	28
Pisanje i sabiranje Kur'ana	30
Način pisanja prvih mushafa	33
Mushafski pravopis	35
Podjela Kur'ana na sure i ajeta	37
Povod objavi pojedinih ajeta	39
Nâsîh i mensûh	40
Kur'an kao mu'džiza	40
Tumačenje Kur'ana-tefsir	44
Uvjeti koji se traže kod mufesira i kako treba tu- mačiti Kur'an	45
Razne vrste tefsira	47
Razvoj tefsirske nauke i biografije najpoznatijih mu- fesira	48
Ibnu Džerir el-Taberi	49

	Strana
Es-Sealibi i El-Vahidi	51
El-Begavi	51
Ez-Zemahšeri	52
Fahrudin er-Râzi	53
Ibnu Atijje	54
El-Kurtubi	55
El-Bejdâvi	55
Ev-Nesefi	56
Ebu Hajjân	57
Ibnul-Kesir	58
Es-Sujuti	59
Ebus-Suûd	60
Eš-Ševkâni i Siddîk-hân	61
El-Alûsi	62
Muhammed Abduhu i Rešid Rida	62
II. Uvod u hadisku nauku	65
Hadis, sunnet, haber i eser	65
Metn, sened, isnad, rivajet i ravija	67
Musnid, muhaddis, hafiz, hadždže i hakim	68
Hadis kao vjerski izvor	70
Hadiska nauka i njena podjela	72
Kratak pregled rada o terminologiji hadisa	73
Rad oko sabiranja hadisa	74
I Pamćenje hadisa napamet	74
II Početak sabiranja hadisa u knjige	76
III Sabiranje hadisa zajedno sa fetvama ashaba i tabiina	78
IV Pisanje isključivo hadiskih zbirki	78
V Odvajanje vjerodostojnih hadisa u posebne zbirke	78
VI Komentarisanje pojedinih hadiskih zbirki i njihovo prerađivanje i dotjerivanje	79
Razne vrste hadiskih zbirki	79
Najpoznatije hadiske zbirke	80
Djela četvorice imama	80
Šest najpoznatijih hadiskih zbirki	82
Druge najpoznatije hadiske zbirke	84
Biografije najpoznatijih sabirača hadisa	85
Podjela hadisa na mutevatir, mešhur i ahad	92
Podjela hadisa obzirom na vjerodostojnost	93

Podjela hadisa obzirom na metn	96
Podjela hadisa obzirom na sened	97
Najpoznatiji nazivi slabih hadisa	101
Približno pravilo za lakše poznavanje vrijednosti hadisa	103
Mutabea, šâhid i i'tibar	104
Kakvi trebaju biti pripovjedači hadisa	105
Primanje i predavanje hadisa	107
Ashabi ili Alejhisselamovi drugovi	109
Druga generacija iza Alejhisselama-abiûn	111
Može li se hadis pripovijedati samo po značenju	112
El-hadisul-kudsi	112
Nasih i mensûh	113
Hadiske kratice	115
Ostale važne stvari koje mora poznavati onaj koji se bavi hadisom	117
Bilješka o piscu	119
Sadržaj	122